

TEREZIŇSKĚ LISTY

SBORNIK
PAMATNIKU
TEREZIŇ

25

97

Z nových přírůstků
galerie Památníku Terezií

JIRINA ADAMCOVÁ

Narodila se dne 6. června 1927 v Rudčicích u Znojma. V Kyjově navštěvovala reálné gymnázium a v letech 1946–50 studovala na Akademii výtvarných umění v Praze v grafické specialce prof. Vladimíra Pukla.

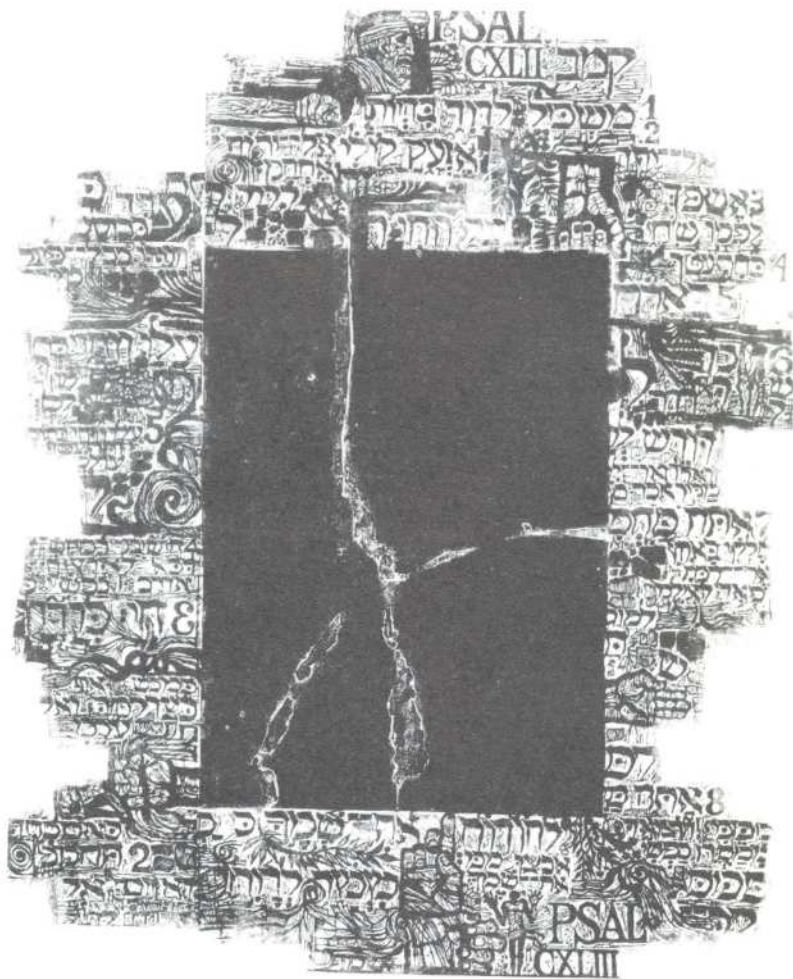
Pracuje v oboru volné grafiky, známkové tvorby, kresby, ilustrace a monumentální tvorby. Její práce se vyznačují kultivovanou technikou a dokonalým ovládnutím použitého materiálu. Umělkyně vystavovala na mnoha samostatných i kolektivních výstavách doma i v zahraničí. V jejím díle se vždy odrážel život, skutečnost, k níž se vyjadřovala převážně v tematických cyklech. Díla podtrhují symbolický význam sdělení k závazným otázkám současnosti: válce a míru, života a smrti, utrpení a radosti, zoufalství a naděje, násilí a lásky.

Také její předchozí výstavy v Památníku nesou své výtvarné poslání. Kolektivní výstava v r. 1994 nazvaná „Sedm výtvarníků dobré vůle“ byla zaměřena k životnímu údělu postižených dětí a na pomoc českých výtvarníků těmto dětem. Po skončení výstavy malířka darovala Památníku grafický list „Zálm 143“ a olej na sololitu „Hommage a Terezií“.

Samostatná výstava v r. 1995 „Zálm“ byla vytvořena cíleně do tereziánské cely na IV. dvoře Malé pevnosti Terezií, upravené na výstavní prostor. Tvořila určitý průřez jejím dílem z prací posledních let. Náměty vystavených obrazů, grafických listů představovaly výtvarné zpracování biblických textů. Součástí výtvarného řešení zde vystavených obra-

Jiřina Adamcová: Rouška

Jiřina Adamcová: Úryvky žalmů

TEREZIŇSKĚ LISTY 25

SBORNÍK
PAMÁTNÍKU
TEREZÍN

Památník Tereziín, 1997
ISBN 80-85433-31-1

OBSAH

Vznik terezínského ghetta
Vojtěch Blodig
(7)

Opomenutá kapitola terezínských dějin
Internační tábor pro Němce v letech 1945–1948
Marek Poloncarz
(21)

Neznámý pramen k dějinám genocidy Židů z Českých Budějovic
a okolí („Budweiser-Namen-Index“)
Jan Podlešák
(51)

Pozůstalost dr. Fritze Ullmanna uložená v Ústředním sionistickém archivu
v Jeruzalémě
(Předběžná zpráva o výzkumu písemností z let 1939–1946)
Miroslav Kryl
(63)

K věznění parašutisty Františka Pospíšila gestapem
Václav Krůta
(70)

Medailonky
Alena Hájková
(83)

Očima vzpomínek
Anna Hyndráková, Hana Wehle, Vladimír Zahradník
(102)

Deníky terezínských vězňů
Ludmila Chládková
(120)

Zprávy a recenze
(134)

Chronologický přehled
(151)

Bibliografie
(161)

VZNIK TEREZÍNSKÉHO GHETTA

Vojtěch Blodig

Ve druhé polovině roku 1941 vstoupilo do rozhodující fáze „konečné řešení židovské otázky“, jak nacisté eufemisticky nazývali plán na vyhlazení židovského obyvatelstva ve všech oblastech kontrolovaných Hitlerovým Německem. Tak jako v předcházejících letech v Německu, probíhal i na okupovaných územích proces expropriace Židů a jejich izolace od ostatního obyvatelstva v „ghettu beze zdí“. Šikanování, týrání a různé formy teroru si zejména na území okupovaného Polska již tehdy vyžádaly tisíce obětí. Nyní však vraždění mělo dostat skutečně masový charakter.

Jestliže ideologické předpoklady pro realizaci „konečného řešení“ byly dlouhodobě vytvářeny antisemitskou doktrínou nacistické strany, ochotně přijímanou a podporovanou kolaborantskými a antisemitskými silami na okupovaných územích, bylo nyní třeba dobudovat organizační aparát a zajistit materiální a personální podmínky ke splnění tohoto zločinného úkolu. Jeho provedením byly pověřeny SS a jim podřízené policejní složky. Koordinátorem „konečného řešení“ se stal šéf Hlavního úřadu říšské bezpečnosti SS-Obergruppenführer Reinhard Heydrich, který k tomu dostal 31. 7. 1941 i formální zmocnění. Hermann Göring ho tehdy jako Hitlerův zástupce a předseda ministerské rady pro obranu říše pověřil přípravou tohoto řešení v celé oblasti německého vlivu v Evropě.¹⁾ Na základě uvedeného pověření mohl Heydrich vyžadovat při plnění svého poslání podporu všech říšských úřadů.

Nebylo náhodné, že přechod k realizaci „konečného řešení“ následoval zanedlouho po přepadení Sovětského svazu. Součástí plánu „Barbarossa“ bylo i masové vyhlazování tzv. nepřátelských živlů. Pověstné Einsatzgruppen, neboli operační skupiny bezpečnostní policie a bezpečnostní služby zahájily na obsazených územích hromadné popravy, jejichž oběti byli z velké části právě Židé.²⁾ Zároveň na území říše zintenzivnily organizační přípravy k soustřeďování židovského obyvatelstva a jeho deportacím na východ, kde mělo být co nejrychleji likvidováno. O přechodu k nové fázi „konečného řešení“ svědčilo i nařízení o veřejném označování Židů, jež vstoupilo v platnost v září 1941.³⁾ Toto vskutku středověké opatření bylo mj. důkazem toho, že nacisté již neholdali brát velké ohledy na veřejné mínění v oblastech pod svou kontrolou i mimo ni. Německá vojska tehdy stála na vrcholu úspěchů a zdálo se, že válku na východě vítězně ukončí v průběhu několika týdnů. Již záhy se však mělo ukázat, že původní předpoklady se nesplní a bude nutno hledat nová, či přechodná řešení pro realizaci programu genocidy Židů. Ostatně již předtím, než došlo k zásadní změně ve vývoji války, hledali odpovědní činitelé SS další vyhlazovací kapacity v zázemí, jež by umožnily zvládnutí jejich úkolu bez ohledu na

situaci na nově dobytých územích, při současném snížení nároků na dopravní kapacity, tolik potřebné pro wehrmacht.⁴⁾

Hitler byl ovšem netrpělivý a žádal, aby tzv. stará říše a protektorát byly co možná nejdříve od západu na východ pročešány a zbaveny Židů. Himmler a Heydrich se mu snažili vyhovět tím, že chtěli německé a protektorátní Židy ještě před koncem roku nejprve deportovat do vartské župy, přiřčené po porážce Polska k Německu jako nová provincie, jež tedy nebyla onou starou říší. Nejvíce deportovaných – plných 60 tisíc – mělo směřovat do ghetta v Lodži, ale tento počet musel být vzhledem k jeho přeplněnosti a odporu místních okupačních úřadů snížen na třetinu, z čehož 25 % měli představovat Židé z protektorátu.⁵⁾ O této situaci referovali Himmler a Heydrich dne 2. 10. 1941 Hitlerovi – shodou okolností v den zahájení rozhodujícího útoku na Moskvu, který měl ukončit tažení na východě. Hitler nadále požadoval urychlené odsunutí Židů z říše a debata se soustředila především na zvážení možností urychlení jejich tzv. evakuace a upřesnění dalších cílových míst pro transporty. O několik dní později řekl Hitler při jednom ze svých monologů vedených u jídelního stolu: „Všichni Židé musí být z protektorátu odstraněni a sice ne nejprve do Generálního gouvernementu, ale hned dále na východ. V současnosti to ale není možné vzhledem k velkým požadavkům vojáků na transportní prostředky.“⁶⁾ Dále uvedl, že spolu s protektorátními Židy musí zmizet Židé i z Berlína a Vídně a označil je za „vedení, po němž se všude rychlostí větru šíří nepřátelské zprávy do všech částí obyvatelstva.“

Navzdory Hitlerovým přáním se však stávalo stále zřejmějším, že vývoj vojenské situace neumožní v předpokládaném rozsahu využívat k likvidaci Židů okupovaných oblastí na východě. Vyhlazovací zařízení na území Polska se nacházela ještě ve stadiu výstavby, či teprve plánování. Nutností se proto stávalo nalezení přechodného řešení, které se přímo týkalo i židovského obyvatelstva v protektorátu.

Příchod Reinharda Heydricha, který ke svým četným funkcím připojil od 27. 9. 1941 také úřad zastupujícího říšského protektora v Čechách a na Moravě, znamenal prudké vystupňování protižidovského teroru v protektorátu a vedl k celkové aktivizaci okupačního aparátu, podílejícího se na přípravě a provádění „konečného řešení“. Heydrich nepochybně ještě před poradou o „řešení židovské otázky v protektorátu“ svolané na 10. 10. 1941 zvažoval se svými spolupracovníky možnosti přechodného soustředění protektorátních Židů ve sběrném táboře, odkud by později byli deportováni do míst likvidace. Je možno předpokládat, že již před přijetím u Hitlera na začátku října bylo Heydrichovi jasné, že podobné přechodné řešení bude nevyhnutelné.

Sčítání osob podléhajících norimberským zákonům proběhlo v protektorátu 1. 10. 1941 a jeho výsledky vykázaly celkový stav 88 105 osob.⁷⁾ Tak byli podchyceni lidé, jež měla v blízké budoucnosti pohlit mašinérie „konečného řešení“. Současně byla pražská Židovská náboženská obec pověřena sestavením seznamu Židů těžce zraněných v I. světové válce a těch, kteří byli nositeli vy-

sokých válečných významání.⁸⁾ K tomu je třeba připomenout, že pražské obce byly podle nařízení říšského protektora z 5. 3. 1940 podřízeny všechny židovské náboženské obce a židovské organizace. Všechna další jednání o přípravě zřízení ghetta s ní proto byla vedena jako s formálním reprezentantem židovského obyvatelstva v protektorátu.⁹⁾

Ústředna pro židovské vystěhovalectví v Praze, přímo podléhající veliteli bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu, pověřila Židovskou náboženskou obec vypracováním návrhů na ghettoizaci protektorátních Židů. Ve zprávě předložené obci 9. 10. 1941, tedy den před zmíněnou poradou u Heydricha, se navrhovalo zřízení čtyř nebo pěti ghatt, jež by případně mohla být umístěna i na předměstích Prahy, Brna a Ostravy.¹⁰⁾ Zpráva předpokládala vytvoření pracovního výboru tvořeného 14 odborníky z různých profesí, majících za úkol vyřešení právních, technických, hospodářských i finančních problémů spojených se zřízením ghetta. O zřízení ghatt se uvažovalo tam, kde existovaly větší pracovní možnosti a zdůrazňovalo se, že většinu židovských pracovních sil představují nekvalifikovaní dělníci. Zpracován byl i rozbor možného využití dřevěných baráků pro ubytování v ghettech. Předpokládala se výroba celkem 1 300 baráků pro ubytovací účely, dalších pak pro nemocnice, dílny, sklady, kanceláře atd. Vykalkulovány byly i náklady ve výši 195 000 000 korun, stanovena předpokládaná spotřeba dřeva, lepenky, skel atd.¹¹⁾

Práce zaměstnanců obce na těchto materiálech však byly zbytečné. Aparát SS se snažil zastírat své skutečné úmysly a pokud se věci nacházely ve stadiu úvah, nehodlal ani v nejmenším brát zřetel na představy a návrhy židovské obce. Takový charakter měla ostatně i další jednání Ústředny pro židovské vystěhovalectví s Židovskou náboženskou obcí.

Porady o „řešení židovské otázky v protektorátu“ 10. 10. 1941 se zúčastnili vedoucí představitelé okupační moci v protektorátu. Vedle Reinharda Heydricha to byli K. H. Frank, Horst Böhme, August Maurer, Karl von Gregory, Hans Günther a Wolfgang Wolfram von Wolmar. Z Berlína přijel Adolf Eichmann, vedoucí referátu IV B 4 pro židovské otázky v Hlavním úřadu říšské bezpečnosti (RSHA).¹²⁾

Heydrich jednání zahájil s tím, že je třeba projednat opatření k řešení židovské otázky v protektorátu a stanovit linii, která bude v této věci sdělena zástupcům protektorátního tisku. Konstatoval, že při evakuaci nastaly těžkosti a je třeba brát ohled na úřady v Lodži. Zatím měli být pro deportace vybráni jen „nejobtížnější Židé“. Jako deportační cílové stanice byly uvedeny Riga a Minsk.

Těžiště jednání představovalo řešení ghettoizace Židů v protektorátu, přestože se v jeho průběhu ukázalo, že o výběru místa pro zřízení ghetta bylo již předem rozhodnuto. Heydrich však zřejmě chtěl dodržet určité formální náležitosti v procesu rozhodování. V rozpravě se proto zvažovala možnost využití odlehlé části předměstí některého z velkých měst, ale i malé vesnice či malého města s pokud možno minimálním průmyslem. Hovořilo se o jednom ghettu v Čechách a jedním na Moravě, přičemž jedno mělo být zřízeno jako „pracov-

ní“, zatímco druhé jako „zaopatřovací“. Podle mínění účastníků porady mohly být pro nedobrovolné obyvatele budoucího ghetta dobře zajištěny pracovní příležitosti. Předpokládala se výroba drobných předmětů bez potřeby strojního vybavení, dále výroba dřeváků a slaměných úpletů pro německé jednotky na severu. Židovská rada starších za to měla dostávat to nejmenší nutné množství potravin s propočteným minimem vitamínů. Dodržování této zásady měla kontrolovat bezpečnostní policie.

V případě Moravy se počítalo s rozšířením již existující židovské vesnice na ghetto, což nemělo působit větší potíže. Tato velmi nepřesná informace svědčila o tom, že řešení otázky zřízení ghetta na Moravě nestálo na pořadu dne. Pro Čechy byl jako možná alternativa nejprve navržen husitský hrad Stará Ratišov (Alt-Ratibor), jak byl zkomoleně nazván Tábor. Vzápětí však jako nejlepší varianta bylo doporučeno převzetí Terezína Ústřednou pro židovské vystěhovalectví. Po evakuaci Židů z tohoto přechodného sběrného tábora, v němž měli již být silně decimováni, dále na východ, se předpokládala přeměna Terezína ve vzorné německé sídliště jako východisko pro zřízení jednoho z německých národnostních mostů, jež měly souvislými pásmy nového osídlení rozdělit doposud česká území. S poukazem na dostatek finančních prostředků pro tento účel – rozumějme ze zabaveného židovského majetku – se připomínal návrh, vypracovaný v této věci pro Heinricha Himmlera jako říšského komisaře pro upevnění němectví.

Bylo doporučeno prosadit u vojenského velitele v protektorátu generála Tausainta stažení oddílů wehrmachtu z Terezína s tím, že české obyvatelstvo, odkázané především na práci pro vojenské složky, bude nuceno hledat práci a bydlení v jiných místech. Předpokládalo se částečné převzetí nákladů na stěhování, krytých ovšem opět z prostředků získaných ze zabaveného židovského majetku. Prozatím se ještě připouštělo ponechání rodin, které se nebudou chtít dobrovolně vystěhovat, v Terezíně pod podmínkou, že se podřídí režimu ghetta.

Heydrich na poradě žádal vysoké tempo deportací do ghetta, jež mělo Hitlerovi přání vyhovět alespoň rychlým soustředěním protektorátních Židů v jednom táboře. Předpokládal, že denně mohou do Terezína přijíždět 2-3 vlaky, každý s tisícem osob. Deportovaní si měli na cestu vzít zavazadla ve váze do 50 kg na osobu a k tomu potraviny na 2-4 týdny, což mělo předejít počátečním problémům se zásobováním.

První představy o ubytování předpokládaly jeho velmi primitivní charakter – ve volných bytech měla být pouze rozestřena sláma, neboť postele by zabraly příliš mnoho místa. Lepší byty měly zůstat vyhrazeny pro pobočku Ústředny pro židovské vystěhovalectví v ghettu, tedy budoucí komandanturu, dále pro radu starších, potravinovou kancelář a strážní mužstvo. V zápisu o poradě se objevuje i poznámka o tom, že „Židé si mají udělat obydlí do země“. Eichmann k tomu později uvedl, že na jeho upozornění o nedostatku místa v Terezíně K. H. Frank se smíchem odpověděl v tom smyslu, aby si Židé své příbytky vyhrabali.¹³⁾

Zmíněn byl také terezínský mlýn, který měl napříště pracovat pro potřeby ghetta a minimalizovat zásobovací požadavky vůči protektorátu.

Zvláštní pozornost věnovali účastníci porady zamezení případného šíření nakažlivých chorob do okolí Terezína, osídleného tehdy asi z poloviny německým obyvatelstvem. Zdůrazňoval se význam kanalizace a všemi prostředky mělo být zabráněno tomu, aby infikované splašky pronikly na území Sudet.

Zemřelí v žádném případě neměli být pohřbíváni přímo do země, ale spalováni v krematoriu vybudovaném jen pro potřeby ghetta.

K ostraze byla určena protektorátní policie, podřízená bezpečnostní policii. Předpokládalo se nasazení 600 mužů s trojím cyklem výměny.

Na závěr porady bylo připomenuto Hitlerovo přání evakuovat Židy z německého prostoru ještě před koncem roku 1941. Vyvstálé otázky měly proto být řešeny obratem a také doprava neměla působit žádné problémy.

Téhož dne se uskutečnila také důvěrná tisková konference, na níž Heydrich informoval nejprve o odbojovém hnutí v českých zemích a opatřeních okupantů a poté o postupu při řešení židovské otázky.¹⁴⁾ Zdůraznil přitom své odhodlání „vyčistit“ protektorát co nejrychleji od Židů, kteří, jak se před zástupci protektorátního tisku vyjádřil, měli být „vysídleni“. Jako první krok ohlásil jejich soustředění v jednom městě nebo městské části jako shromaždišti a přechodným řešením před zahájením vysídlování. Oznámil rovněž, že prvních 5 000 Židů opustí protektorát již v příštích týdnech. Vyjádřil přesvědčení, že většina obyvatel protektorátu protižidovská opatření uvítá. Vzápětí pohrozil těm, kdo by si „z opoziční motivace nebo nedostatku pochopení“ mysleli, že se mohou veřejně či tajně s Židy stýkat a vyjadřovat jim své sympatie. Protižidovská opatření se pak měla uplatňovat i vůči nim. Heydrich výslovně uvedl, že to znamená separaci a vysídlení.

Text Heydrichova projevu obdržel následujícího dne i protektorátní prezident Hácha. V jeho kanceláři k němu byla připojena poznámka pro domo: „Pan prezident jeho obsah vzal na vědomí. Odpovědi není třeba. Založit!“¹⁵⁾

Ve stejný den odeslal Heydrich vedoucímu stranické kanceláře Bormannovi do Berlína zprávu o situaci v protektorátu, obvykle předkládanou na vědomí Hitlerovi. Uváděl v ní, že v rámci evakuace budou Židé v průběhu příštích týdnů soustředěni v místě, které ještě není definitivně určeno. Jako shromažďovací tábory připadají v úvahu husitský hrad Starý Tábor (jeho název tak byl alespoň částečně opraven) nebo Terezín. Zvláštní vhodnost Terezína k tomuto účelu odůvodnil poukazem na již zmiňovaný plán vybudování německého vzorového sídliště.¹⁶⁾

Zároveň se v tentýž den uskutečnila schůzka vedoucího Ústředny pro židovské vystěhovalce Günthera s vedoucími Židovské náboženské obce. Ačkoliv o výběru Terezína bylo již téměř s jistotou rozhodnuto, vyžádal si Günther vypracování zprávy o možnostech soustředění Židů na jednom, či více místech v Čechách a na Moravě. V úvahu přitom nepřípadala místa s prvotřídní bytovou kulturou. Zadány byly následující konkrétní požadavky: 1) na Moravě

zjistit, zda je tam místo se zvláště silným židovským osídlením, 2) zjistit místa s 5 až 6 tisíci obyvatel, která by přicházela v úvahu pro zřízení ghetta, upřesnit kolik v nich žije Židů a kolik by jich zde mohlo být ubytováno, 3) vypracovat základní záměr ghettoizace a brát přitom zřetel na rozlišení mezi pracovním a zaopatřovacím ghettem, 4) v případě neuskutečnitelnosti takového záměru zvážit evakuaci do předměstí Prahy a Brna, přičemž vilové čtvrti a zvláště dobře položené obytné čtvrti nepřicházejí v úvahu, 5) předložit zprávu o všech pracích potřebných k vybudování takového střediska s vymezením hospodářských závazků, zásad výměny zboží atd.¹⁷⁾

Židovská náboženská obec vzápětí Ústředně odevzdala zprávu o moravských městech s větším počtem Židů. Podle ní představovali v Uherském Brodě 11,3 % z celkového počtu obyvatel, v Kyjově to bylo 7,6 %, v Ivančicích 7,1 % a v Boskovicích 4,6 %. Další větší skupiny židovského obyvatelstva žily ve velkých městech, která nebyla pro ghettoizaci vhodná.¹⁸⁾

Na pražské Židovské náboženské obci tehdy vzniklo oddělení G, které urychleně vypracovávalo návrhy, jež se měly stát podkladem pro výběr budoucího ghetta a stanovení zásad jeho vnitřní organizace.¹⁹⁾ Všechny tyto návrhy byly postupně předávány k posouzení na Ústřednu a tam pravidelně zamítány. Návrh na zřízení ghetta v Benešově byl zamítnut s tím, že je pro tento účel příliš hezký. Stejný důvod se uváděl v případě Čáslavi a Roudnice nad Labem. Beroun byl zase shledán příliš velkým, podobně tak Chrudim. U Říčan a Českého Brodu vadila blízkost Prahy, u jiných míst zase existence poměrně významného průmyslu. Tak byl zamítnut Brandýs nad Labem, Úvaly, Německý Brod, Chlumec nad Cidlinou, Josefov, Hlinsko, Choceň, Vysoké Mýto, Nová Paka, Uhřetíněves a Turnov. Nakonec ve výběru zůstala Stará Boleslav, k níž případně měla být připojena horší část Brandýsa nad Labem, Nový Bydžov a Holice. Pro Moravu se navrhovaly Ivančice a Boskovice.²⁰⁾ Zamítnuty byly i upřesněné návrhy na ghettoizaci v některých čtvrtích Prahy a Brna, kde se v případě Prahy předpokládalo využití částí Žižkova a Karlína s nejnižší kulturou bydlení a v případě Brna městské části mezi Cejlem a Křenovou ulicí.²¹⁾

Hra Ústředny s židovskou reprezentací tak po nějaký čas ještě pokračovala, třebaže se již uskutečňovaly kroky související s přípravou na zřízení ghetta v Terezíně. Velitel bezpečnostní policie a bezpečnostní služby v protektorátu Böhme informoval Heydricha již 15. 10. 1941 o telefonické rozmluvě s generálem Toussaintem, který mu potvrdil možnost okamžitého vyklizení Terezína vojenskými jednotkami, pokud to bude politicky nutné. Zároveň Toussaint požádal, aby byl včas zpraven o plánování na Moravě, pro případná opatření z vojenské strany.²²⁾

Dne 17. 10. 1941 se opět za Heydrichova vedení uskutečnila další důležitá porada. Vedoucí představitelé okupační moci na ní jednali o budoucím plánování v protektorátu.²³⁾ Heydrich v úvodu jednání zdůraznil, že veškerá práce v protektorátu musí být rozdělena na dvě části, jednu sledující blízké a druhou vzdálené cíle. Také politický vývoj posledních dní je třeba nazírat ze dvou hle-

disek: za prvé optického působení navenek a za druhé skutečné vnitřní realizace. Tímto způsobem mělo být přistupováno i k židovské otázce, která představovala jeden z ústředních bodů porady. Heydrich přítomným sdělil, že po evakuaci 5 tisíc osob do Lodže a jejím oznámení v tisku bude následovat krátká pauza, aby „přípravy na další evakuaci, případně ghettoizaci nebyly rušeny.“ Mezitím měli být Židé z Čech a Moravy shromážděni v přechodném táboře.

Z Toussaintova příslibu učinil Heydrich hotovou věc a oznámil, že vyklizení Terezína wehrmachtem již proběhlo, ačkoliv stahování jeho jednotek skončilo až na počátku prosince, tedy v době, kdy ghetto již existovalo. Lze to považovat za důkaz jeho tehdy již pevného rozhodnutí a snahy předejít dalším diskuzím o problémech spojených se zřizováním ghetta právě v tomto místě. Čechům mělo podle jeho vyjádření být vysvětleno, aby odtáhli jinam. Pokud půda a pozemky nebyly německým vlastnictvím, pověřovala se jejich vykoupením Ústředna pro židovské vystěhovalectví.

Heydrich vyjádřil své přesvědčení, že v Terezíně je možno pohodlně ubytovat 50–60 tisíc Židů, tedy téměř devítinásobek předválečného počtu civilních obyvatel a vojáků terezínské posádky. Slovo pohodlí svědčilo v tomto případě o nezměrném cynismu okupantů. Pokud však jde o plánovaný počet vězňů, podařilo se ho o necelý rok později téměř dosáhnout.

V závěru porady byli přítomní upozorněni, že na veřejnost nesmí z jejího průběhu nic proniknout. Bylo nařízeno vypracování zprávy pro tisk, oznamující evakuaci Židů zároveň s varováním, aby se s nimi Češi nesolidarizovali, pokud se nechtějí vystavit nebezpečí, že budou pranýřováni jako oni a spolu s nimi evakuováni.

Probíhající přípravy na ghettoizaci Židů v protektorátu sledoval průběžně Heinrich Himmler, který podle Heydrichova sdělení Böhmemu z 22. 10. 1941 vyjádřil své přání, aby se židovským ghettom stal vedle Terezína také Tábor (v originále znovu uveden jako Alttabor). V jeho pojetí, vycházejícím ze zvrácené nacistické ideologie, by to zřejmě znamenalo ponížení jednoho z památníků českých národních dějin.²⁴⁾

Heydrich nakonec jeho přání nesplnil, třebaže jisté otálení se zveřejněním výběru Terezína a opakované uvádění Tábora při přípravných poradách bylo nepochybně dáno i ohledy na říšského vůdce SS. Pozornost se tehdy ale již jednoznačně soustřeďovala na Terezín, kterým se zabývala i další z vyžádaných zpráv, připravovaných Židovskou náboženskou obcí a nesoucí datum 19. 10. 1941. Vedle základních údajů o zeměpisné poloze, komunikacích, stávajících inženýrských sítích, absenci významnějšího průmyslu a počtu obyvatelstva, udávaném číslem 3735, se zpráva zaměřila na snášení argumentů proti zřízení ghetta v tomto městě. Zdůrazňovala, že třebaže jsou domy v Terezíně menší než v blízkých Litoměřicích, připadá zde 17 osob na jeden dům, zatímco v Litoměřicích 12,6. Poukazovalo se na malý počet civilních domů a malou možnost zvýšit kapacitu kasáren. Pokud by v Terezíně mělo být usídleno 50 tisíc lidí, uváděli autoři zprávy, připadalo by jich 230 na dům, což je nemožné.

Dále zdůrazňovali, že v okolí Terezína nejsou žádné pracovní příležitosti pro velkou masu Židů a rovněž předpoklady pro využití specialistů a řemeslníků jsou minimální.²⁵⁾

Tyto argumenty na plánovače konečného řešení samozřejmě v nejmenším nezapůsobily, ale svůj názor na zřízení ghetta v Terezíně záhy změnili i představitelé Židovské náboženské obce. Nebylo tomu z pouhého donucení. Ghetto na území protektorátu se totiž i přes složité okolnosti svého vzniku jevílo stále více jako lepší alternativa, než zlověstné transporty na východ.

Při zahájení transportů do Lodže dostali představitelé obce od svých nadřízených v Ústředně lekci o roli, která jim byla pro další období přisouzena. Předseda obce dr. František Weidmann a jeho zástupce Jakub Edelstein se od svých partnerů ve Vídni, odkud byl 15. 10. 1941 vypravován do Lodže první transport, dozvěděli o tom, že o den později má odjet do stejného místa určený také transport z Prahy. Vyžádali si proto slyšení na Ústředně, kde však tato zpráva byla popřena. Za několik hodin tam byli povoláni znovu, tentokrát k převzetí příkazu k vypravení pěti transportů z Prahy do Lodže.²⁶⁾ Ty pak odjížděly 16., 21., 26. a 31. 10., poslední 3. 11. 1941. Dne 16. 11. 1941 k nim přibyl ještě transport vypravený z Brna do Minska. Z celkového počtu 6 tisíc lidí, zařazených v těchto transportech, přežilo masakry v obou ghettech, či hrůzy dalších táborů jen 289 osob.²⁷⁾ Všechny další transporty Židů z protektorátu, s výjimkou transportů AAh z 10. 6. 1942 a Eu z 27. 10. 1944 již směřovaly pouze do Terezína, respektive nejprve do Terezína.

Dne 30. 10. 1941 obdržel SS-Obersturmführer dr. Siegfried Seidl rozkaz převzít vedení příprav ke zřízení židovského ghetta v Terezíně.²⁸⁾ Velkou část prací, spojených s ghettoizací, zajišťovala přitom na příkaz Ústředny technicky i organizačně Židovská náboženská obec. Její vedení předložilo Ústředně 6. 11. 1941 další materiál – memorandum „Ghettoizace Židů v Protektorátu Čechy a Morava.“²⁹⁾ V podstatě se jednalo o návrh organizačního řádu budoucího ghetta, který byl později z hlediska vnitřní struktury do značné míry v Terezíně uplatněn. To se ovšem netýkalo zásad samosprávy, jež tento návrh široce rozebíral. Veškeré pravomoci měly v budoucnu zůstat v rukou táborové komandantury SS, předávající pouze židovským orgánům rozkazy k vykonání tak, jako tomu bylo ve vztahu židovské obce a Ústředny.

Jako vrcholné orgány správy ghetta určoval návrh vedení, sestávající z vedoucího a jeho zástupce a dále radu starších jmenovanou vedením, jejíž představitelé měli zároveň odpovídat za jednotlivé oblasti samosprávy. Počet jejích členů byl stanoven na 7 s tím, že se bude zvyšovat v závislosti na růstu počtu obyvatel ghetta. Vymezeny byly rovněž úkoly ústředního sekretariátu, odpovídajícího za záležitosti exekutivy, personální a organizační otázky. Naproti tomu v návrhu uvedené spojovací pracoviště ghetta, jež mělo být umístěno v Praze a zajišťovat jednání s úředními místy, obstarávání nákupů, odbytu výrobků a jednání s hospodářskými institucemi, nebylo nikdy zřízeno.

Stejný byl v podstatě osud plánů na vytvoření značných výrobních kapacit

v ghettu. Návrh předpokládal vybudování provozů pro chemickou a farmaceutickou výrobu, jakož i provozů elektromechanických, zámečnických, nástrojářských a dokonce i optických. Uvažovalo se v něm i o masové produkci konfekce, brašnářských výrobků, galanterie, dřevěných výrobků, tkaní látek atd.

Značná část návrhu se zabývala sanitárními opatřeními s ohledem na očekávanou velkou koncentraci lidí. Předpokládalo se oddělené ubytování nově přichozích na 3–5 dní a absolvování povinných lékařských prohlídek, u dospělých pak očkování proti tyfu a u dětí proti záškrtu. Plánovalo se i oddělení osob s nakažlivými chorobami a TBC, pravidelné dezinfekce ubytovacích prostor, vybudování lázně, ústřední prádelny a krematoria. Počítalo se s tím, že v nemocnici připadne jedno lůžko na 100 osob, při předpokládaném počtu 5–10 000 obyvatel ghetta.

K návrhu byl připojen také Statut ghetta, který je definoval jako uzavřené židovské sídliště, zřízené podle pokynů Ústředny pro židovské vystěhovalectví a vedené židovskou správou. Ta podléhala dozoru Ústředny prostřednictvím v ghettu nasazených německých orgánů.

Vedle orgánů správy ghetta uvedených již v memorandu, figurovalo ve Statutu také tzv. shromáždění podle povolání (Berufsversammlung), jež mělo mít 50–100 členů reprezentujících všechna povolání zastoupená v ghettu. Podle statutu mělo toto shromáždění přijímat oznámení vedení a jako těleso i jednotlivci upozorňovat na možnosti zlepšení a přání obyvatel ghetta. Podání podepsané nejméně 10 členy shromáždění nemělo postupovat úřední cestou, ale být předáno přímo vedoucímu, tj. židovskému staršímu. V této části samozřejmě hra na samosprávu zašla pro příslušníky Ústředny příliš daleko. Příslušný pasus zůstal pouze na papíře návrhu spíše jako svědectví o nereálných nadějích některých funkcionářů židovské obce.

V době, kdy vznik terezínského ghetta byl již jen otázkou týdnů či dnů, se v kruzích SS počínalo uvažovat i o budoucím rozšíření jeho poslání, jež mělo přesáhnout rámec protektorátu. Na poradě v RSHA dne 23. 10. 1941 řízené Adolfem Eichmannem se o Terezínu uvažovalo také jako o místě, kam by bylo možno deportovat jak staré německé a rakouské Židy, tak osoby, které mají významné mezinárodní konexe.³⁰⁾ O diskuzích, které k této otázce probíhaly, svědčí jak Heydrichova poznámka o rozruchu a znepokojení některých obyvatel říše v souvislosti s podzimními deportacemi Židů, pronesená na pražské poradě 10. 10. 1941, tak především Goebbelsův deníkový záznam z 18. 11. 1941. Vypovídá o tom, že mu Heydrich referoval o svých záměrech ve věci odsunu Židů z území říše a přitom řekl: „Otázka je obtížnější než jsme původně předpokládali. Také řadu starých Židů už nebudeme moci odsunout na východ. Pro ně má být zřízeno židovské ghetto v jednom malém městě v protektorátu.“³¹⁾ Je zřejmé, že tímto malým městem rozuměl Terezín, nebo alespoň věděl o doporučení porady v RSHA z 23. 10. 1941. Logickým vyústěním těchto úvah se pak stalo rozhodnutí, oznámené v lednu 1942 na konferenci ve Wannsee a přisuzující Terezínu navíc úlohu tzv. ghetta pro staré, jediného svého druhu.

Dne 7. 11. 1941 se u Böhmeho uskutečnila porada o hospodářských, právních a dopravních otázkách souvisejících se vznikem ghetta.³²⁾ V té době již jeho budoucí vedoucí Jakub Edelstein spolu se svým zástupcem ing. Ottou Zuckerem pravidelně docházeli na Ústřednu ke slyšením spojeným s přebíráním rozkazů, jež jim předával designovaný velitel tábora Seidl. 8. listopadu mu předložili vyžádané údaje o nárocích na materiál potřebný k vybudování třípatrových kavalců v terezínských ubikacích a výsledky prověrky práce schopnosti, provedené u 16 159 židovských mužů ve stáří 18 až 50 let. Z nich bylo 55 % shledáno schopných těžké a středně těžké práce, 30 % práce lehké a 15 % zařazeno jako neschopných jakékoliv tělesné práce.³³⁾ Následujícího dne odevzdali představitelé budoucího vedení návrh na vyslání komanda výstavby (Aufbaukommando), které mělo v Terezíně připravit ubytovací prostory a další zařízení potřebná pro přijetí nadcházejících transportů.³⁴⁾ Komando se mělo dělit na dvě skupiny: skupinu A, tvořenou administrativními silami a odborníky pro různé funkce nezbytné k zabezpečení fungování příštího ghetta spolu s jejich pomocníky, a skupinu B, sestavenou z dělníků-specialistů a pomocných dělníků. Pro skupinu A se navrhovalo 35 odborníků pro oblast správy, dále 41 odborníků hospodářských, 15 finančních, 50 technických a 16 zdravotnických. Ve skupině B bylo zařazeno celkem 258 mužů.

Při dalším slyšení 10. 11. 1941 Seidl oznámil, že funkcionáři samosprávy budou ubytováni zvlášť a rodiny těch, kteří odjedou s komandem výstavby, nebudou zařazeny do jiných transportů. Dále sdělil, že Ústředna pro židovské vystěhovalectví vybaví příslušným zařízením kanceláře administrativy ghetta a povolování cest funkcionářů samosprávy do Prahy bude v pravomoci komandantury v Terezíně.³⁵⁾

Dne 19. 11. 1941 Seidl nařídil, aby mu byl předán jmenný seznam příslušníků komanda výstavby, které mělo do Terezína dorazit v poledne 24. 11. 1941.³⁶⁾ Následujícího dne předložený seznam schválil, ovšem s tím, že snížil počet odborníků a rozšířil počet pomocných dělníků. Velitelem komanda výstavby po dobu cesty byl ustanoven dr. Egon Popper.³⁷⁾ Každý z příslušníků komanda si s sebou směl vzít příruční zavazadla, tlumok, 3 deky a jídelní náčiní. Poukazy na nedostatečné technické vybavení Seidl odmítl se zdůvodněním, že potřebné doplňky je možno zaslat dodatečně. Žádost Jakuba Edelsteina, aby také jemu byla povolena cesta do Terezína, Seidl zamítl, protože podle jeho vyjádření zatím Edelsteina potřebovali více v Praze a do ghetta měl spolu s ing. Zuckerem odjet později.

Při dalším slyšení 25. 11. 1941 již mohli predestinovaní vedoucí židovské samosprávy v Terezíně ohlásit, že transport s 342 mladými muži tvořícími komando výstavby byl předchozího dne v pořádku vypraven. Zároveň odevzdali zprávu o přípravných pracích, seznam příslušníků komanda a přehled o jejich věkovém složení a rodinném stavu.³⁸⁾ Seidl jim sdělil, že Říšské sdružení Židů v Německu dostalo od Eichmanna za úkol předat do Terezína stroje, používané dříve v přeškolovacích kurzech. Oznámil rovněž, že příští týden odjede do

Terezína dalších 1 000 osob transportem tvořeným především dělníky, potřebnými specialisty, inženýry, lékaři apod. Příslušníkům komanda výstavby se prozatím povolovala korespondence, avšak prozatímní vedení v Terezíně muselo okamžitě zřídít cenzurní oddělení, aby se „v dopisech nepsalo nic nepřipustného.“ Rodinní příslušníci mohli poštu do Terezína posílat prostřednictvím Židovské náboženské obce.

Dne 1. 12. 1941 byl Jakub Edelstein na Ústřednu povolán naposledy. Příkazy tentokrát vydával sám Günther. Nařídil, aby Edelstein a Zucker odjeli 4. 12. do Terezína spolu s příslušníky tzv. štábu. Současně jim oznámil čtyřtýdenní přerušení poštovního styku pro všechny obyvatele ghetta s příslibem, že po uplynutí této lhůty bude možno psát dvakrát do měsíce. Pro ubytování vedoucích funkcionářů ghetta se vyčleňovala zvláštní budova. Další příkazy se týkaly vytvoření Stráže ghetta (Ghettowache), tvořené pro začátek 23 muži vyzbrojenými holemi. Zřizovala se rovněž matrika a centrální evidence ghetta. Nebylo opomenuto ani zajištění dostatečného množství židovských hvězd tak, aby pro každého obyvatele ghetta byly k dispozici dvě.³⁹⁾

Dne 5. 12. 1941 vyšlo již v Terezíně sdělení samosprávy ghetta, oznamující, že předchozího dne přijeli z úředního pověření Jakub Edelstein a ing. Otto Zucker, aby převzali vedení zdejší židovské obce. „Práce, která nové vedení očekává,“ uvádělo se ve sdělení, „je nesmírně těžká a může být v zájmu všech obyvatel poněkud snesitelnější, když bude zachován klid, pořádek, čistota, důvěra a neaktivnější spolupráce všech.“⁴⁰⁾ I z cenzurovaného textu sdělení vyznařovaly obavy z nejisté budoucnosti, společné všem nedobrovolným obyvatelům terezínského ghetta.

Od zřízení druhého ghetta na Moravě – zamýšlen byl Kyjov – bylo nakonec upuštěno, třebaže na jaře roku 1942 ještě pokračovaly diskuze kolem této otázky a až 14. 4. 1942 informoval Böhme protektorátní ministerstvo vnitra, že za daných okolností zřízení dalšího ghetta nepřichází v úvahu.⁴¹⁾ Je pravděpodobné, že k takovému rozhodnutí došlo tehdy, když padla ona koncepce deportací protektorátních Židů, jež předpokládala, že část z nich projde pracovním táborem.⁴²⁾

Původní Heydrichovy představy, počítající s rychlou evakuací protektorátních Židů do Terezína ještě před koncem roku 1941 se nerealizovaly. Do konce prosince bylo do ghetta „přesídleno“ jen 7 350 osob. V následujících třech a půl letech se však toto číslo mělo zvýšit na desetinásobek a přibližně stejný počet vězňů přijel do Terezína také z říše a některých dalších zemí okupované Evropy. Terezínské ghetto se tak stalo jedním z významných článků v obluďném systému „konečného řešení židovské otázky“.

Poznámky:

- ¹⁾ Kurt Pätzold – Erika Schwarz, Tagesordnung: Judenmord. Die Wannsee-Konferenz am 20. Januar 1942, Berlín 1992, dokument č. 1, s. 79.
- ²⁾ Helmut Krausnick – Hans-Heinrich Wilhelm, Die Truppe des Weltanschauungskrieges. Die Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD 1938–1942, Stuttgart 1980, s. 158.
- ³⁾ SÚA, ÚŘP 1939–1945, Dodatky I, kart. 40.
- ⁴⁾ Miroslav Kárný, „Konečné řešení“. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 78.
- ⁵⁾ Miroslav Kárný, Zur Typologie des Theresienstädter Konzentrationslagers, in: *Judaica Bohemica*, XVII, 1981, č. 1, s. 7.
- ⁶⁾ Protektorátní politika Reinharda Heydricha. Editoři: Miroslav Kárný a Jaroslava Milotová ve spolupráci s Margitou Kárnou, Praha 1991, dokument č. 8, s. 97.
- ⁷⁾ SÚA, 114–2–56.
- ⁸⁾ AMV, 425–220–4.
- ⁹⁾ Aby byl zajištěn přímý kontakt Ústředny pro židovské vystěhovalectví s pražskou ŽNO, byla zřízena její expozitura přímo u Ústředny. Dne 27. 3. 1942 byly rozpuštěny zbývající venkovské ŽNO a veškerá židovská agenda přenesena na pražskou ŽNO. Na venkově zůstaly jen pobočky pražské ŽNO. V roce 1943 byla pražská ŽNO přejmenována na „Židovskou radu starších.“ – AMV, 325–90–1.
- ¹⁰⁾ Anna Hyndráková – Helena Krejčová – Jana Svobodová, Terezínští prominenti. Edice dokumentů, Sešity ÚSD, Praha 1996, s. 19.
- ¹¹⁾ AŽM, i. č. 29.
- ¹²⁾ SÚA, ÚŘP 390, I 3 b 5860.
- ¹³⁾ Adolf Eichmann, výslechový protokol, s. 3424–3425. Cit. dle: Miroslav Kárný, „Konečné řešení“..., c. d., s. 82–83.
- ¹⁴⁾ Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943. Svazek 2. K vydání připravily Libuše Otáhalová a Milada Červinková, Praha 1966, dokument č. 458, s. 632–634.
- ¹⁵⁾ Tamtéž, poznámka č. 1.
- ¹⁶⁾ SÚA, 114–3–17.
- ¹⁷⁾ AŽM, i. č. 29.
- ¹⁸⁾ Tamtéž.
- ¹⁹⁾ Karel Lagus – Josef Polák, Město za mřížemi, Praha 1964, s. 62.
- ²⁰⁾ AŽM, i. č. 29.
- ²¹⁾ Tamtéž.
- ²²⁾ SÚA, 114–9–79.
- ²³⁾ Porady se kromě Reinharda Heydricha zúčastnili K. H. Frank, dr. Kurt von Burgsdorff, Horst Böhme, dr. Hans Ulrich Geschke, dr. Karl von Gregory, Walter Jacobi, dr. Walter Bertsch a dr. Walter Fuchs. – SÚA, 114–2–26.
- ²⁴⁾ APT, A 190/83.
- ²⁵⁾ AŽM, i. č. 31.
- ²⁶⁾ Richard Feder, Židovská tragedie. Dějství poslední. Kolín 1947, s. 34.
- ²⁷⁾ Terezínská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945, díl první, Praha 1995, s. 54.
- ²⁸⁾ AMV, 325–90–7.
- ²⁹⁾ AŽM, i. č. 30.
- ³⁰⁾ Sybil Miltonová, Postavení Terezína v „konečném řešení“, in: *Terezín v konečném řešení židovské otázky*, Praha 1992, s. 43.
- ³¹⁾ Protektorátní politika Reinharda Heydricha, c. d., dokument č. 39, s. 183.
- ³²⁾ SÚA, ÚŘP 390, I 3 b 5860.
- ³³⁾ Karel Lagus – Josef Polák, c. d., s. 67.
- ³⁴⁾ AŽM, i. č. 33.
- ³⁵⁾ AŽM, i. č. 34–36.
- ³⁶⁾ Karel Lagus – Josef Polák, c. d., s. 68.

37) AŽM, i. c. 34–36.

38) Tamtéž.

39) Tamtéž.

40) Tamtéž.

41) SÚA, MV–NR, kart. 5208.

42) Miroslav Kárný, Terezínský koncentrační tábor v plánech nacistů, ČSČH, roč. XXII, č. 5, s. 692.

THE ORIGIN OF THE TEREZÍN GHETTO

Vojtěch Blodig

Resume

In the second half of 1941, the so called „Final Solution of the Jewish Question“, which was the euphemism used by the Nazis for their program of the genocide of the European Jews, entered its decisive stage. After Hitler Germany attacked the Soviet Union, their mass annihilation began first in the occupied Eastern territories. The Jews from other occupied territories and from Germany proper had to be brought there in stages. The change in the progress of the war and other circumstances made it necessary to built the annihilation camps on the territory of occupied Poland and to concentrate the Jewish population temporarily in Ghettos.

One of these places was to be Terezín, originally intended for the concentration of the Jews from Bohemia and Moravia, especially from their part included in the Protectorate. The decision about this place was made by Reinhard Heydrich, who, in September 1941, had added the office of Deputy Reich Protector to his many other functions. On October 10 and 17, under his chairmanship, conferences of leading representatives of the occupying force in the Protectorate took place, debating the procedure and principles of the „Final Solution“ in the Protectorate. The Prague Jewish Religious Community, being entrusted with representing all the Jewish population of the Protectorate took place, presented several suggestions for the so called ghettoization of the Jews in various places of the Protectorate. In the case of Terezín on the other hand, they pointed out it was unsuited for accommodating great masses of people without significant working opportunities. The Nazis however ignored the suggestions of the Community and soon the representatives of the Community themselves also changed their view. In the latter half of October and in November, five transports of a thousand persons each had been sent from Prague to Lodz and one from Brno to Minsk. Compared with those ominous transports to the East, a Ghetto on the territory of the Protectorate appeared to be a much more promising alternative.

As early as in autumn 1941, considerations also began about widening the original purpose of the Terezín Ghetto, now to become a place where old Jews from the Reich would be sent and further persons decorated for valour in World War I, high military officers or people with important foreign contacts. Based on a later decision of the Wannsee conference held in January 1942, it was also decided to use Terezín as a so called Altersghetto – a Ghetto for the old.

In the latter half of November 1941, a so called construction commando was hurriedly put together consisting of young Jewish men, which arrived in Terezín at noon on November 24, 1941. Its task was to prepare the former barrack buildings for receiving future waves of transports. With the arrival of that commando, the tragic history of the Terezín Ghetto as a significant element in the gross system of the Final solution began.

DIE ENTSTEHUNG DES GHETTOS THERESIENSTADT

Vojtěch Blodig
Resümé

In der zweiten Hälfte 1941 trat die sog. Endlösung der Judenfrage, wie die Nazis ihr Programm des Genozids der europäischen Juden euphemistisch nannten, in die entscheidende Phase. Die Massenausrottung der Juden begann nach dem Überfall der Sowjetunion durch Hitlerdeutschland zuerst in den besetzten östlichen Gebieten. Dorthin sollten auch die Juden aus weiteren besetzten Ländern und Deutschland selbst nach und nach deportiert werden. Die Veränderungen in der Entwicklung des Krieges und weitere Umstände riefen die Notwendigkeit hervor, auf dem Gebiet des besetzten Polens Vernichtungslager aufzubauen und die jüdische Bevölkerung vorübergehend in Ghettos zu konzentrieren.

Zu einer dieser Stellen wurde Theresienstadt, das zuerst zur Konzentrierung der Juden aus Böhmen und Mähren, bzw. aus ihren in das Protektorat eingegliederten Teilen bestimmt war. Über die Auswahl dieses Ortes entschied Reinhard Heydrich, der im September 1941 zu seinen vielen Funktionen noch die des stellvertretenden Protektors hinzufügte. Unter seinem Vorsitz fanden am 10. und 17. Oktober Beratungen der leitenden Repräsentanten der Besatzungsmacht im Protektorat statt, die die Zeitfolge und die Grundsätze der Endlösung im Protektorat behandelten. Die prager Jüdische Kultusgemeinde, die alle jüdischen Einwohner des Protektorats vertreten sollte, legte eine Reihe von Vorschlägen zur sog. Ghettoisierung der Juden in verschiedenen Orten des Protektorats vor. Im Falle Theresienstadts verwies sie dabei darauf, daß Sie für die Unterbringung einer großen Masse von Menschen ohne bedeutende Arbeitsmöglichkeiten ungeeignet sei. Die Nazis ignorierten allerdings die Vorschläge der Kultusgemeinde, und bald änderten auch ihre Repräsentanten ihre Meinung. In der zweiten Oktoberhälfte und im November wurden nämlich fünf Transporte je eintausend Menschen nach Litzmannstadt und ein Transport aus Brünn nach Minsk abgefertigt. Gegenüber diesen ominösen Osttransporten schien ein Ghetto auf dem Gebiet des Protektorats eine viel menschlichere Alternative zu sein.

Bereits im Herbst 1941 begann man die Erweiterung der ursprünglichen Aufgabe des Theresienstädter Ghettos zu erwägen, das zu einem Ort werden sollte, wohin alte Juden aus Deutschland geschickt werden sollten, und weiterhin wegen ihrer Verdienste im 1. Weltkrieg ausgezeichnete Personen, Träger von hohen militärischen Auszeichnungen oder diejenigen, die bedeutende ausländische Kontakte hatten. Auf Grund der späteren Entscheidung der Wannseekonferenz, die im Januar 1942 stattfand, wurde auch über die Benutzung Theresienstadts als sog. Altersghetto entschieden. In der zweiten Novemberhälfte 1941 wurde aus jungen jüdischen Männern ein sog. Aufbaukommando gebildet, das mittags am 24. November 1941 in Theresienstadt ankam. Seine Aufgabe war, die Objekte der ehemaligen Kasernen für die Aufnahme der kommenden Welle von Transporten vorzubereiten. Mit der Ankunft dieses Kommandos begann die tragische Geschichte des Ghettos Theresienstadt als bedeutendes Glied in dem monströsen System der Endlösung.

OPOMENUTÁ KAPITOLA TEREZÍNSKÝCH DĚJIN

Internacní tábor pro Němce v letech 1945–1948

Marek Poloncarz

1. Úvod

V rámci „zaplnování bílých míst“ v dějinách se v posledních letech mnoho pozornosti věnuje otázce česko-německých vztahů ve všech jejich rozměrech, od hledání kořenů v hluboké minulosti po analýzu důsledků 2. světové války včetně vysídlení německého obyvatelstva. Je to stále živé téma, každodenně konfrontované s politickou přítomností a budoucností Evropy.

Události let 1940 až 1945 v Terezíně se natrvalo zapsaly do dějin česko-německých vztahů. Jsou dokladem záměrů okupační moci vůči porobenému českému národu na straně jedné a praktické realizace „konečného řešení židovské otázky“ na straně druhé.

Konec války neuzavřel tragickou kapitolu dějin Terezína. V Malé pevnosti fungoval v letech 1945–1948 internační tábor pro německé obyvatelstvo. Existence tohoto a dalších obdobných zařízení, těsně spjata s tehdejší politickou situací v Československu, byla často považována za výraz spravedlivé odplaty, navíc podporovaný z oficiálních míst. Reakce v politických kruzích vyvolaly teprve zveřejňované informace o brutálním zacházení s Němci, k němuž docházelo na mnoha místech republiky. Řada incidentů se však nedočkala objasnění a postupně zapadla stejně jako celkový průběh odsunu. Od konce čtyřicátých let se tato otázka již prakticky neobjevovala ani v českém politickém životě, ani v historiografii. Jinak tomu bylo v Německu, kde byla problematika vysídlování Němců pravidelně zkoumána. Vznikly jednak publikace, studie a analýzy, které se věnovaly otázce odsunu z hlediska právního, politického či morálního, jednak sborníky dokumentů a výpovědí očitých svědků, které jeho průběh popisovaly podrobně.

Devadesátá léta přinesla změny v možnostech prozkoumání průběhu odsunu v českých pramenech. Objevily se obecné práce, které polemizovaly s německými pohledy i četné „případové studie“, věnované jednotlivým událostem nebo lokalitám. Do této řady by měl patřit i náš příspěvek, který se snaží alespoň částečně popsat úlohu a historii terezínského tábora.

2. Pramene a jejich zpracování

Příspěvek vznikl především na základě zpracování pramenů dostupných v českých archívech. Nejrozsáhlejší materiál byl získán excerpací fondů Státního okresního archívu v Litoměřicích. Vedle něj byly použity dokumenty uložené v Archívu ministerstva vnitra, Vojenském historickém archívu a v archívu Památníku Terezín. Tento základ posloužil jak pro počítačové zpracování

dat, jehož výsledkem se stala rekonstruovaná kartotéka osob internovaných v Terezíně v letech 1945 až 1948, tak pro shromáždění informací o správě tábora, jeho vývoji, zacházení s internovanými a o některých událostech. Doplněním bylo studium domácí a německé literatury, které však přispělo spíše k lepšímu začlenění problému do obecného kontextu odsunu. Dosud jsme neměli k dispozici historické práce, které by blíže popisovaly terezínský internační tábor. Výjimkou byly německé edice obsahující vzpomínky bývalých internovaných.

3. Důvody vzniku internačního tábora a jeho účel

Proč a za jakých okolností vznikl terezínský tábor, lze lépe pochopit pokud si přiblížíme situaci, která nastala v českých zemích po skončení války a zejména pak specifické poměry v Terezíně a jeho okolí.

Již během války dozrály představy exilové vlády, prezidenta Beneše a v neposlední řadě domácího odboje, o poválečném řešení problému československých Němců. Této otázce je věnována řada publikací a jejich analýza zcela překračuje rámec příspěvku. Proto se omezíme na prosté konstatování, že Němci, stejně jako Maďaři, měli být z území republiky odsunuti.¹⁾

Konec války přinesl Terezínu, stejně jako celému území Čech, osvobození od nacistické okupace, které zde však mělo zcela jinou dimenzi. Netýkalo se totiž místního obyvatelstva, nýbrž asi 36 000 osob, zavlečených sem proti své vůli z celé Evropy. Taková koncentrace obětí nacismu mohla vést k určité radikalizaci protiněmeckých nálad, zejména mezi českými vězni.

Terezínské ghetto a věznice gestapa se navíc nacházely poblíž hranice mezi bývalým Protektorátem Čechy a Morava a pohraničím odtrženým v důsledku mnichovské dohody. Severně od města se tady nacházelo území, na němž žila velká skupina německého obyvatelstva. Jejich přítomnost a chování mnohých v letech 1938–1945 mohly vyvolávat v Čechách vyhocený postoj vůči nim.

Je obtížné odpovědět na otázku, kdo osobně stál za rozhodnutím o svážení Němců do terezínské věznice. Je také těžké vymezit úlohu bývalých terezínských vězňů, Revolučních gard, pověřence Zemského národního výboru (ZNV) v Praze pro Terezín či zde operujících důstojníků NKVD. Faktem ale je, že tento proces začal ihned po odchodu okupantů a měl až do konce června 1945 více či méně živelný charakter.

První snahy o soustřeďování Němců v Terezíně mohly vyplývat mimo jiné ze zájmu o zajištění pracovních sil pro asanaci bývalého ghetta. Již v povšechné zprávě o Malé pevnosti z 13. 5. 1945, zazněl požadavek na 100 mužů wehrmachtu pro velitelství tábora k různým pracím v táboře, polním hospodářství a na pomoc při asanaci, a dále 30 mužů pro velitelství lazaretu k hrubým pracím na udržování hygieny.²⁾ Podobný úmysl zazněl také v požadavku pověřence ZNV pro Terezín dr. Nádvorníka ze dne 30. 5. 1945, adresovaném bezpečnostnímu oddělení policejního ředitelství v Praze.³⁾ K tomu lze přičíst i zájem o uvolnění míst v terezínské vojenské nemocnici pro bývalé vězně. Nelze

rovněž vyloučit motivy pomsty ani snahu o zabrání německého majetku v okolních vesnicích.

Poprvé byla úloha tábora definovaná 28. 5. 1945, kdy generální velitelství uniformované policie navrhlo, aby Malá pevnost byla určena pro internování osob, které se těžce provinily na českém národě.⁴⁾ V prozatímním řádu tábora, pocházejícím pravděpodobně z léta 1946, je jeho úloha popsána už podstatně obecněji. „Tento internační tábor je určen pro zajištění osob německé a jiné národnosti až do jejich odsunu, propuštění nebo předání jiným uzavřeným ústavům.“⁵⁾ Zpočátku zařízení neslo název „Internační tábor ministerstva vnitra Malá pevnost Terezín“. K 10. 5. 1947 se přejmenovalo na sběrné středisko, což bylo zdůvodňováno tím, že se v něm již nenachází žádný internovaný a jeho hlavním úkolem se stal odsun Němců do různých okupačních pásem.⁶⁾ Středisko bylo oficiálně zrušeno k 1. 1. 1948, ale fakticky existovalo do konce února 1948.

4. Periodizace dějin tábora

Na historii terezínského tábora lze nazírat z různých úhlů, které pak determinují způsob periodizace. Z pohledu formálně právního existovalo živelné období, které skončilo převzetím objektu ministerstvem vnitra, pak etapa internačního tábora MV a dále sběrného střediska MV až do jeho rozpuštění. Jiná by byla periodizace viděná optikou skutečného režimu a poměrů v táboře, jiná s ohledem na počty internovaných. Každý z těchto pohledů však vyjadřuje pouze jeden aspekt, a proto jsme hledali „střední cestu“, která v sobě, s vědomím jistých kompromisů a zjednodušení, spojila jednotlivé pohledy.

4.1. Počátky tábora – jeho vznik a první internovaní – „divoký tábor“

Sotva poslední nacističtí dozorcí opustili 5. 5. 1945 areál Malé pevnosti, byl bývalými vězni vytvořen Revoluční národní výbor, který začal řídit dění v bývalé věznici. Jeho prvním vedoucím se stal Stanislav Franc, který stál v čele vězeňské samosprávy před osvobozením Terezína. Ještě týž den se do pevnosti dostavili čeští četníci a objekt byl na příkaz lékařů – členů České pomocné akce (ČPA), uzavřen. Tehdy byl také zajištěn první Němec – rovněž bývalý vězeň. První větší skupinu internovaných tvořili 43 němečtí vojáci, kteří se léčili ve vojenském lazaretu v Terezíně a byli 10. 5. 1945 pravděpodobně umístěni i v samotkách IV. dvora. Spolu s nimi přišlo ještě deset dalších osob. Během následujících tří dnů se do věznice dostalo ještě 20 osob a tím se uzavřela „prehistorická etapa“ tábora, o níž nebylo možné v podstatě zjistit nic vzhledem k naprostému nedostatku pramenů.

Již tyto první kroky, které předznamenaly úlohu Terezína v nejbližších třech letech, nebyly hodnoceny jednoznačně. Docházelo např. ke konfliktům mezi členy ČPA a samosprávou bývalé věznice. Lékaři si stěžovali, že jsou v pevnosti sotva trpěni a vedení nedbá karanténních opatření. Vedoucí ČPA dr. Raška se 16. 6. 1945 v dopise prof. Bělehrádkovi, rektoru Karlovy univerzity v Praze, ohradil proti vzniku internačního tábora v objektech bývalé věznice.

Poukazoval na to, že epidemie v Terezíně ještě neskončila a všechny odšívovací stanice v Malé pevnosti jsou nadále nezbytné. Kritizoval také fakt, že do Terezína jsou přiváženi Němci neschopní práce, zmrzačení a dokonce nemocní infekčními nemocemi. Raška varoval nejen před zdravotními, ale i před politickými a etickými následky této akce.⁷⁾

Situaci v Terezíně ovlivnily zatýkácí akce Revolučních gard v obcích obdlených německým obyvatelstvem. Mezi internovanými se ve druhé polovině května a v červnu ocitlo 180 Němců z území dnešního okresu Litoměřice, 35 z okresu Ústí nad Labem a 32 z Teplicka.

Další proud směřoval z Prahy. První transport, poslaný z věznice na Karlově náměstí 17. 5. 1945, tvořily převážně sestry a ošetřovatelky, které měly být využity při záchranných pracích v ghettu. Část z nich zůstala ve městě a byla ubytována v Podmokelských kasárnách, Parkhotelu, domě L 504, jiné pracovaly v ozdravovnách v Čížkovicích a Mentaurově.

O týden později dorazil do Terezína transport z pankrácké věznice, který čítal 341 mužů a 305 žen.⁸⁾ Úmrtnost mezi muži byla velmi vysoká. Oficiální statistika zaznamenala 82 úmrtí (24 %). Z pankráckého transportu si velení vybralo řadu osob pro obsazení různých funkcí v táboře. Poslední velký transport z Prahy v tomto „divokém“ období přišel 6. června a sestával z 237 žen a 68 mužů.

V červnu stále pokračoval příliv Němců z Litoměřicka. Větší skupiny předávaly litoměřická a lovosická věznice, které rovněž plnily úlohu internačních středisek. Jediným větším transportem zpoza okresu bylo 14 příslušníků SS z Ústí nad Labem. Koncem června bylo v táboře soustředěno již 638 žen a 824 muži.

Ve fázi „divokého tábora“ nedocházelo k odchodům z Terezína. Výjimku tvořilo deset případů propuštění a tři osoby byly předány do Prahy. Závažnější změny stavu lze připsat pouze na vrub úmrtnosti (114 osob). Podle rekonstruované kartotéky od vzniku tábora do konce června 1945 bylo do Terezína posláno 1 579 osob.

4.2. Přejít pod správu MV – uspořádání poměrů

K formálnímu předání do správy ministerstva vnitra došlo sice již dříve, prvním praktickým dopadem bylo však až jmenování nového velitele Otakara Kálala, který do funkce nastoupil 2. 7. 1945. Tímto dnem začala druhá fáze existence tábora, která trvala do dubna 1946.

Ve dnech 8. až 11. 7. 1945 tábor převzal 130 žen dosud ubytovaných v Podmokelských kasárnách v Terezíně. Během léta byly do Terezína nadále posílány malé skupinky nebo jednotlivci, zejména z Litoměřicka. Stále významněji se na přísunu podílely orgány okresu Ústí nad Labem. Z věznice tamního okresního soudu přišlo 12. 7. 1945 a 2. 8. 1945 celkem 34 osob. Policie zatkla 26. 7. 1945 v ústecké nemocnici a dopravila do Terezína 18 mužů, vesměs vojáků wehrmachtu. O den později poslala dalších osm mužů, kteří byli umístěni v samovazbě a šest z nich již 29. 7. 1945 převzal zemský odbor bezpečnosti v Praze.

V Terezíně měly své dozvuky rovněž události v Ústí nad Labem z 31. 7. 1945, související s výbuchem muničního skladu v Krásném Březně. Tehdy zadržela vojenská policie 13 mužů, kteří byli předáni do Terezína „k internaci z důvodů národné bezpečnostních“. Kromě nich vojáci přivezli 23 těla (21 mužů a 2 ženy), která byla posléze odvezena k zpopelnění do krematoria bývalého ghetta.⁹⁾ Ústecká bezpečnost poslala do Terezína během srpna ještě další 24 osoby.

Vůbec největší transport byl odeslán z pražského tábora Stadion 10. 8. 1945. Internovaní přijeli do bývalého ghetta. Po dezinfekci byli postupně převáděni do Malé pevnosti. Podle našich údajů přišlo tehdy nejméně 629 žen a 519 mužů, z nichž během transportu do tábora zemřelo osm žen a čtyři muži, vesměs starší lidé. Úmrtnost mezi jeho účastníky byla srovnatelná s úmrtností mužů z květnového pankráckého transportu. Celkem zemřely 264 osoby, tedy 23 %. Příčiny lze spatřovat především v podmínkách internace v obou táborech a přepravy a také ve vysokém věku těchto lidí (172 z nich byli starší 60 let).

Do konce roku 1945 se pak příliv internovaných prakticky zastavil. Větší skupiny tvořily pouze ženy, přemístěné 12. září (17) a 26. října (15) do Terezína z ozdravovny v Čížkovicích, a 11 dětí, které se internovaným ženám narodily v litoměřické nemocnici.

V prvních čtyřech měsících roku 1946 tábor přijal nejméně dalších 208 internovaných, z toho jen 13 žen. Naprostou většinu (162) předal litoměřický soud. Ostatní přicházeli do tábora jako jednotlivci. Výjimku tvoří 21 jugoslávských a polských občanů, internovaných na základě fonogramu ministerstva vnitra z 18. 3. 1946 o zajištění některých cizinců v souvislosti s návštěvou maršála Tita v Československu.¹⁰⁾ Za zmínku snad stojí také fakt, že 26. 1. 1946 byl do Terezína převezen bývalý velitel věznice gestapa Heinrich Jöckel a 6. února také jeho manželka Elsa a starší dcera Johanna.

Odliv z Terezína byl v létě minimální a zesílil až na podzim. Od července 1945 do dubna 1946 byly bezpečnostním orgánům předány 44 osoby a soudům 117. Do tábora Hagibor v Praze odjeli v několika skupinách 63 Němci, mezi nimi i těhotné ženy a matky s dětmi.

Dne 13. prosince bylo 36 dětí v doprovodu tří ošetřovatelek přemístěno do dětského domova ve Štíříně, na čemž měl nemalou zásluhu Přemysl Pitter. S tímto jménem je spojeno nejen převedení dětí z tábora do dětských domovů, ale i pátrání po dětech internovaných Němců. Jeho pomoci využívali někteří internovaní z Terezína. Svou snahou pomoci všem postiženým bez ohledu na jejich národnost si nakonec vysloužil zákaz vstupu do internačních, pracovních a sběrných středisek. Své rozhodnutí ze 17. 6. 1946 Zemský národní výbor v Praze zdůvodnil tím, že jeho činnost byla „podle došlých zpráv z hlediska státní bezpečnosti závadnou“.¹¹⁾

V březnu a dubnu 1946 bylo také 26 internovaných předáno k odsunu přes sběrné středisko v Modřanech, věznici Praha Pankrác, sběrné středisko v Litoměřicích a další.

K prvnímu nezdařenému pokusu o útěk se rozhodl 13. 8. 1945 Ernst Richter. Týž den ze zemědělských prací utekli Peter Pazofsky a Karl Kober, ze skupiny, která prováděla asanaci bývalého ghetta, také Josef Lautner, Eduard Kosch a Franz Hanuss. V přípravách jim pomohl bývalý vězeň ghetta německý Žid Fraenkel, který opatřil aktovky a ošacení. Pouze Lautner byl dopaden. O deset dní později uprchl bývalý terezínský dozorce Eduard Zeinecke.¹²⁾

Na podzim 1945 se útky začaly lavinovitě šířit. Zpravidla prchali internovaní ze skupin, které byly dávány k dispozici Rudé armádě. Velký počet Němců, zaměstnaných jednotkami Rudé armády, odešel také spolu s těmito oddíly na přelomu let 1945 a 1946 do Rakouska. Celkem v tomto období uprchlo 179 osob, z toho 103 muži.

Od 1. 9. 1945 do 30. 4. 1946 zaznamenala táborová evidence 411 úmrtí. Nejkritičtějším měsícem byl říjen, kdy zemřelo 90 internovaných. Propuštění se dočkaly celkem 122 ženy a 113 mužů.

Koncem roku 1945 se tábor stal častějším objektem zájmu státních orgánů, zčásti možná kvůli zveřejňovaným zprávám o špatném zacházení s internovanými v táborech. Během návštěvy v Terezíně 4. 11. 1945 ministr ochrany práce a sociální péče Jozef Šoltész slíbil, že zasáhne ve věci urychleného odsunu dětí z tábora. Zdravotní kontrolu, zřejmě v důsledku alarmujících hlášení o vysoké úmrtnosti, vykonali 7. 11. 1945 dr. Raška a prof. Patočka. Podle slov majora Kálala konstatovali, že vedení tábora k zachování hygieny vynaložilo veškeré úsilí.¹³⁾

4.3. Odsun

Úsek čtyř měsíců v roce 1946 jsme vyčlenili jako samostatnou fázi – období odsunu, kdy došlo k velkým kvantitativním změnám, které měly pro situaci v táboře následky nejen okamžité, ale i dlouhodobé.

V tomto období prakticky nedocházelo k přijímání nových internovaných. Výjimku tvořilo deset žen, bývalých zaměstnankyň ostravského gestapa, předaných 3. 7. 1946 tamní bezpečností a jedenáct příslušníků SS z věznic v Brandýse nad Labem 14. 8. 1946.

Zvláštní skupinu tvořily osoby, které sice nefigurovaly v evidenci tábora, ale musely se zde hlásit, aby byly propuštěny, nebo zařazeny do odsunu. Takových případů se podařilo podchytit 35, nejčastěji z Českých Kopist, Hrdel a Bohušovic, kde byla zaměstnána řada Němců.

Ještě před odsunem došlo k vyřešení otázky dětí a nemocných. Ve dnech 2. a 7. 5. 1946 předali 153 dětí, matky a ošetřovatelky do sběrného střediska v Polepech, v květnu a červnu pak bylo 21 nemocných přemístěno do nemocnice krajského soudu v Litoměřicích.

První odsunový transport do střediska v Modřanech byl vypraven 11. 5. 1946. Dle rekonstruovaných údajů v něm bylo 127 žen a 46 mužů ve věku od 17 do 68 let. Druhý sled odsunu do Modřan se uskutečnil 22. 7. 1946 a zahrnul 386 žen a 140 mužů starších 15 let. Třetím transportem odjelo do stejného tá-

bora 289 žen a 223 muži. Do Modřan byly předány ještě 54 osoby v menších skupinkách od května do října 1946, což znamená, že celkem do tohoto střediska bylo odesláno nejméně 820 žen a 445 mužů. Spolu s transporty 22. 7. 1946 a 20. 8. 1946 byly do Prahy odeslány také děti, matky a ošetřovatelky z Polep.

Předávání k odsunu se neomezovalo jen na modřanský tábor. Za tímto účelem 32 internované převzaly Krajský soud v Litoměřicích a bezpečnostní referáty ONV v Roudnici, Teplících a Ústí nad Labem. K odsunu odešly zřejmě i 103 osoby do sběrného střediska v Litoměřicích a jednotlivci do středisek v České Lípě, Roudnici a Lovosicích.

K poklesu počtu internovaných přispěla i činnost mimořádných lidových soudů. Litoměřický soud si vyžádal celkem 44 osoby, pražský 3 a chebský jednu. Z tábora byly rovněž propuštěny 103 osoby, z nichž některé měly na svobodě čekat na odsun nebo repatriaci. V této etapě došlo k útekům sedmi internovaných převážně z pracovišť.

Úmrtnost měla i nadále klesající tendenci. Zemřelo celkem 20 osob, z toho 9 v květnu, 8 v červnu a 3 v červenci. V srpnu již k žádnému případu úmrtí nedošlo.

Dne 7. 5. 1946 do tábora přijela delegace Mezinárodního výboru Červeného kříže (MVČK). Její vedoucí, p. Menzel, se zajímal o životní podmínky internovaných. Požadoval mimo jiné, aby byl pořízen seznam ošetřovatelek Německého červeného kříže, které se zde nacházely, a také urychlený odsun válečných invalidů. Měl výhrady k ubytování některých internovaných. Na základě stížností ohledně stravy přislíbil pomoc ze zásob Červeného kříže.¹⁴⁾

4.4. Postupné snižování počtu internovaných a likvidace tábora

Po odsunových transportech došlo k výraznému snížení počtu internovaných a tím i k zlepšení jejich existenčních podmínek. K 1. 9. 1946 bylo v táboře celkem 241 mužů a 37 žen (z toho 2 děti mladší 15 let).¹⁵⁾

Od 2. 9. 1946 do 30. 5. 1947, kdy byl do tábora dodán poslední transport z Krajského soudu v Litoměřicích, přišly do Terezína, většinou jednotlivě, 252 osoby. Bylo mezi nimi 57 příslušníků SS, pracovníků nacistického aparátu a osob považovaných za válečné zločince.

Největší přísun nových internovaných se uskutečnil 5. 12. 1946. Nařízením ministerstva vnitra byl totiž k 30. 11. 1946 zrušen internační tábor v Ústí nad Labem a všichni zbývající internovaní, tzn. 10 žen a 101 mužů, byli převedeni do Terezína.¹⁶⁾

Zároveň od prosince 1946 plnil tábor stále více úlohu sběrného střediska pro odsun. Mimořádný lidový soud v Litoměřicích předal do Terezína 15 žen a 78 mužů zproštěných viny. Takové skupinky přicházely od prosince 1946 do konce května 1947.

V celém období odešlo z tábora, většinou k odsunu, 507 internovaných. Nebyli však již odesíláni do Prahy. Nejméně 59 mužů a 7 žen od září do listopa-

du převzalo sběrné středisko v Litoměřicích. Větší transporty odešly do střediska Starý Habendorf – dnes Stráž nad Nisou (31. 3. 1947 – 60 osob), do odsunového střediska v Domažlicích (celkem 53 osob) a do Ústí nad Labem (35). Invalidé a nevyлéčitelně nemocní byli od října 1946 a pak po téměř celý rok 1947 umístováni v nemocničním středisku v Trnovanech u Teplic. Do těchto transportů bylo zařazeno celkem 15 žen a 67 mužů.

Poměrně početnou skupinu tvořily osoby, předané zpět do věznic, nejčastěji za účelem přelíčení, někdy ovšem také k propuštění. Důvody přemístění se nepodařilo zjistit u všech. Do litoměřické věznice odešlo od září 1946 do prosince 1947 celkem 115 osob, z toho 91 k mimořádnému lidovému soudu. Dalších 17 osob, převážně pracovníků bezpečnostního a policejního aparátu, si v září až prosinci 1946 vyžádalo ministerstvo vnitra nebo zemský odbor bezpečnosti v Praze. Po jednom internovaném převzaly soudy v Praze, Chebu a Ostravě. Skupinu 18 příslušníků SS předal tábor 5. 9. 1946 ONV v Kladně. Účel tohoto přesunu neznáme.

Záznam o propuštění má 6 žen a 19 mužů, uprchli celkem 4 muži a 1 žena. K poslednímu a zároveň jedinému případu úmrtí došlo 15. 2. 1947.

I v tomto období byl tábor poměrně často objektem zájmu státních orgánů a různých organizací. Dne 8. 11. 1946 prohlídku provedli z pověření předsedy vlády plk. Berger a z pověření ministra vnitra ing. Letov. Z informace velitele Kálala vyplývá, že se o stavu tábora vyjádřili pochvalně.¹⁷⁾ Ing. Letov přijel do tábora znovu, pravděpodobně v souvislosti s předpokládanou návštěvou MVČK.¹⁸⁾ Tato delegace opětovně navštívila Terezín 28. 2. 1947 a závady sdělila ministerstvu vnitra. Vedení střediska vytýkala, že lékař a ošetřovatel nedostávají plat, který jim příluší. Za nepřipustné také označila fakt, že ženy nemají samostatnou ošetřovnu. Komise vzala na vědomí stížnosti internovaných, že nemohou psát domů dvakrát měsíčně v rodné řeči, jak to umožňují předpisy. Rovněž z další prohlídky Terezína zástupci MVČK 25. 7. 1947 vzešly stížnosti, které se týkaly zákazu volného pohybu večer uvnitř tábora a zákazu koupání v řece. Zákaz platil podle velitele střediska pouze dva dny a byl vydán v důsledku vloupání do skladů v objektech Malé pevnosti.¹⁹⁾

Poslední tečkou za existencí internačního tábora bylo předání 29. 2. 1948 dvou internovaných Úřadu ochrany práce při Okresním národním výboru v Litoměřicích.

5. Bilance

5.1. Počet internovaných

V databázi, která byla pořízena především z pramenů Státního okresního archivu v Litoměřicích, se ve čtyřech skupinách nachází:

- 3 725 osob, které bez pochyb prošly terezínským internačním táborem.
- 40 mužů, kteří byli zařazeni do transportu z pankrácké věznice do Terezína, ale chybí spolehlivé prameny, které by jejich pobyt v Terezíně jednoznačně potvrdily.

- 98 osob (70 mužů a 28 žen), jejichž internaci v Terezíně naznačuje jeden, a to ne zcela spolehlivý nebo jen fragmentární pramen.
- 65 trestanců, kteří do Terezína přicházeli v letech 1947 až 1948. Tito věz- ni již nebyli v evidenci internačního tábora, ale jejich karty se nachází v hlavní kartotéce.

V dalším rozboru jsou použita jen data týkající se osob zařazených do první skupiny.

Získali jsme údaje o 3 725 osobách, předaných do Terezína od 5. 5. 1945 do 30. 5. 1947. Táborem prošlo 2 080 mužů a 1 645 žen. Nejvyšší stavy byly zaznamenány v létě 1945, kdy se v evidenci nacházelo téměř 2 700 osob (viz příloha č. 1). Později počty klesaly a mírný nárůst byl zaznamenán jen po likvi- daci střediska v Ústí nad Labem a pak po posledním transportu v roce 1947.

U naprosté většiny se podařilo zjistit, jakým způsobem byl jejich pobyt v Te- rezíně ukončen. Základní příčiny byly čtyři: odeslání jinam, propuštění na svo- bodu, úmrtí a útěk. Podíl jednotlivých důvodů ukončení internace ukazuje pří- loha č. 2.

Největší část představují ti, kteří byli z Terezína předáni jinam – 2 501. Me- zi nimi více než 1 600 bylo do jiných zařízení převedeno bezprostředně za úče- lem odsunu. Jaký byl podíl odsunutých do jednotlivých okupačních pásem Ně- mecka, se nepodařilo zjistit. Údaj o předpokládaném směru odsunu byl zachy- cen pouze u 309 mužů a 528 žen. Do amerického pásma mělo být posláno 100 mužů a 149 žen, do ruského pak 209 mužů a 379 žen. Toto prvotní rozdělení však nebylo vždy dodržováno. Do amerického pásma měl zřejmě směřovat transport do Modřan 11. 5. 1946, stejně jako transporty do Domažlic. Naopak, odsunový transport 22. 7. 1946 a transporty do Stráže nad Nisou, do Litomě- řic a Ústí nad Labem v roce 1947, byly určeny do ruské zóny. Kromě zařazení do odsunu byly stovky internovaných předány orgánům bezpečnosti a justice k dalšímu vyšetřování nebo přímo k soudnímu líčení.

Druhou skupinu tvořili propuštění, kterých bylo celkem 436 (204 muži a 232 ženy). Zdá se, že tento pojem nebyl vedením tábora vždy chápán jedno- značně. Někdy se propuštěná osoba musela po odchodu z Terezína hlásit u ně- které instituce zprostředkující odsun. V praxi tedy mezi transportem do odsu- nového střediska a takto pojatým propuštěním nebyl rozdíl.

Třetím důvodem ukončení internace bylo úmrtí. Tato příčina je zaznamená- na u 548 osob a podrobněji o tom pojednává další část příspěvku.

Zanedbatelný není ani počet 194 internovaných (80 žen, 114 mužů), kterým se podařilo uprchnout. Ve 46 případech (31 mužů a 15 žen) se nepodařilo zjis- tit příčinu ukončení internace.

5.2. Věková struktura

Vzhledem k tomu, že nebylo možné vždy určit datum narození a datum pří- chodu do tábora, bylo do statistiky věkových skupin zahrnuto jen 3 588 osob (1 540 žen a 2 048 mužů). Byly zde zastoupeny všechny věkové skupiny (viz

příloha č. 3). Starších 80 let se do Terezína dostalo nejméně 32. Nejstarší internovaně bylo téměř 92 let a transport do Terezína nepřežila. Nejmladší se narodili v táboře, resp. v litoměřické nemocnici, kam byly budoucí matky odváženy k porodu. Bylo jich celkem 18. První dítě – Barbara Slaffkovskyová, se narodilo 16. 7. 1945.

Mezi ženami nejsilněji byly zastoupeny skupiny 20 až 29 let (426), 40–49 let (266) a 30–39 let (241). Terezínem prošly 62 dívky mladší 14 let. Poněkud jinak vypadalo složení internovaných mužů. Zde největší byla skupina 40–49 let (610), pak 50–59 let (440) a 30–39 let (365). Rozdíl můžeme vysvětlit tím, že zatímco struktura žen kopírovala normální rozložení ve věkové struktuře společnosti, u mužů nebyly tak silně zastoupeny mladší ročníky, z nichž se v první řadě rekrutovali příslušníci říšské armády. Chlapců do 14 let bylo v Terezíně 80.

Celkem 36 dětí se do tábora dostalo bez rodičů. Zčásti šlo o děti, jejichž rodiny se během války nebo evakuace rozdělily, zčásti také o válečné sirotky.

5.3. Tábor pro nacistické zločince?

V povědomí společnosti se terezínský tábor zapsal jako zařízení pro nacistické zločince. Počty a věková struktura internovaných však napovídají, že tomu tak nebylo. Z pramenů vyplývá, že do tábora bylo předáno 87 příslušníků německých ozbrojených sil (wehrmachtu). Příslušnost k SS se podařilo prokázat u 247 mužů. Členy nebo čekateli nacistické strany NSDAP bylo podle kartotéky 809 mužů a 93 ženy. Mezi muži byli 62 funkcionáři strany, převážně však nižší vedoucí na lokální úrovni. Členství v DJ (Deutsches Jungvolk), HJ (Hitler Jugend) nebo BDM (Bund Deutscher Mädel) bylo zaznamenáno u 222 osob.

Za další důkaz lze považovat fakt, že před mimořádnými lidovými soudy stálo 365 internovaných (z toho 19 žen), tzn. asi jen 10 % celkového počtu. Většinu případů (331) projednával soud v Litoměřicích, který vynesl sedm rozsudků smrti, z nichž jeden byl zmírněn na 15 let odnětí svobody. Z celkového počtu 204 odsouzených litoměřickým mimořádným lidovým soudem bylo 65 osob podmíněně propuštěno, většinou za účelem vysídlení do Německa. Další byli souzeni v Praze, Chebu a Ostravě. Údaje o trestech jsme sice neměli k dispozici, ale jejich minimální počet nemohl ovlivnit celkový obraz rozsahu trestné zodpovědnosti internovaných.

Úlohu Terezína jako tábora pro válečné zločince zpochybnila i Okresní správní komise v Litoměřicích v dopise Zemskému národnímu výboru v Praze ze dne 21. 7. 1945, v němž uvedla, že se v táboře „nalézá asi 1 000 až 1 500 osob z řad Čechů a Němců, které byly zajištěny a do tábora byly poslány během revolučních květnových dnů, aniž by bylo možno zjistit, kým byly zajištěny, kdy se tak stalo, a jaké trestné činy se jim kladou za vinu. Přestože již uplynulo několik týdnů, nikdo se nestará z okresů, odkud přišli, o jejich výsledech nebo jiná opatření.“²⁰⁾

Na druhé straně Terezínem skutečně prošla řada osob spojených s nacistickým bezpečnostním aparátem. Vedle bezvýznamných nižších úředníků, pomocných sil a dělníků byli zde i nacističtí činitelé, kteří spáchali během okupace zločiny na českém národě. Patří k nim nepochybně členové dozorcího a strážního personálu terezínské věznice gestapa: velitel Malé pevnosti Heinrich Jöckel, jeho zástupce Wilhelm Schmidt, dozorcí Thomas Soukup a Eduard Zeinecke, řidič Karl Matz, příslušníci strážní jednotky Josef Lewinsky, Ernst Klein, Fritz Duske, Karl Erben, Karl Prauser, Erhardt Ricker, August Dowe, Otto Klemm, Richard Heimann, Siegfried Kranl a Bruno Werner.

Do tábora se dostalo šest osob spojených s koncentračním táborem a podzemní továrnou v Litoměřicích. Byli to dva mistři z továrny Richard Handtke a Richard Bischoff, dále velitel Werkschutzu Franz Kradisch, dva členové strážní jednotky Alois Pulz a Franz Mattausch a nakonec Karl Pail, u něhož figurovala poznámka SS Kommando 5, ovšem bez bližšího určení.

Z ghetta Terezín byli v táboře pouze dozorce Karl Streschnak a vedoucí polního hospodářství Otto Kursawe.

Zde všichni čekali na přelíčení před Mimořádným lidovým soudem v Litoměřicích. Jöckel, Schmidt, Lewinsky a Handtke byli odsouzeni k trestu smrti a popraveni, Matz, Klemm a Bischoff zemřeli v táboře, Soukup zde spáchal sebevraždu, Zeineckemu a Erbenovi se podařilo uprchnout. Ricker byl odsouzen na doživotí, Werner k deseti letům odnětí svobody, Duske, Mattausch a Pail k pěti letům, Klein, Heimann a Streschnak byli odsouzeni na dva roky, Kranl a Pulz na 1,5 roku. Dowe, Kursawe, Prauser a Kradisch byli zproštěni viny.

Do Terezína přišli rovněž pracovníci pražského gestapa. Krátkou dobu zde byli vězněni Heinz Jantur, Josef Böhm, Konrad Oberhauser, Erich Pfitsch, Alfred Jeschek a Friedrich Clemens. Vedle nich se zde octli i čeští policejní úředníci Jaroslav Panenka, Leo Drnovský, Karel Berka a Karel Dolejší. V roce 1946 přišla také skupinka zaměstnanců ostravského gestapa, vesměs však šlo o bezvýznamné osoby – kancelářské síly, řidiče apod.

Ústecká policie poslala do Terezína 13 osob, zatčených v souvislosti s událostmi v Krásném Březně 31. 7. 1945, a rovněž 14 podezřelých z členství ve Wehrwölfu.

Koncem prosince 1946 a v únoru 1947 předal Krajský soud v Litoměřicích skupinu občanů města Verneřice na Děčínsku, obviněných z účasti na tzv. verneřickém puči 15. 9. 1938. Tito lidé byli soudem buď zproštěni viny, nebo podmínečně propuštěni k odsunu.²¹⁾

5.4. Národnostní struktura a státní příslušnost internovaných

Internační tábor v Terezíně měl sloužit k soustředění německého obyvatelstva. Úředně okruh osob považovaných za Němce vymezovaly právní předpisy, zejména dekret prezidenta republiky č. 33/1945, který jak je známo, byl založen na zásadě etnické, tzn., že hlavní důraz byl v něm kladen na „národnost“, což vyplývalo i z nacistických předpisů o státní příslušnosti a říšském občanství.²²⁾ Ji-

nou než německou národnost deklarovalo celkem 219 internovaných, z toho nejvíce českou nebo slovenskou (188), dalších 14 polskou, po dvou chorvatskou, holandskou, rakouskou, ruskou a rumunskou. Jako zajímavější se jeví otázka podílu Němců – bývalých československých občanů. Dřívější československé občanství uvádělo 825 mužů a 600 žen. Jiné osobní údaje však poukazovaly na to, že jejich počet mohl být vyšší. Na základě kombinace různých dat jsme dospěli k závěru, že nejméně 2 281 osob (1 371 mužů a 910 žen), tzn. 61 % internovaných, lze považovat za sudetské Němce. Mezi nimi velkou skupinu tvořili obyvatelé okresu Litoměřice (365 osob), Ústí nad Labem (224) a Teplice (67).

Zbývající část představovali především Němci z území říše a uprchlíci z oblasti, které postupně obsazovala Rudá armáda. Kromě nich se zde ocitlo několik desítek Němců z dalších evropských zemí. Z jiných občanství bylo nejčastěji uváděno československé, resp. slovenské, dále pak rakouské, jugoslávské a polské.

6. Organizace a chod tábora

6.1. Správa tábora

Jak jsme již uvedli, ihned po osvobození byl v Malé pevnosti vytvořen bývalými vězni výbor, který měl řídit dění uvnitř věznice. Zároveň zde působil oddíl českého četnictva a určité pravomoci měla i ČPA. K 13. 5. 1945 v pevnosti kromě nemocných pracovalo 20 bývalých vězňů-dobrovolníků.²³⁾

Již 28. 5. 1945 navrholo generální velitelství uniformované policie využití Malou pevnost k internování osob, které se provinily na českém národě. Jelikož ministerstvo spravedlnosti upustilo od úmyslu převzít objekt, měla být pevnost předána ze správy MNO přechodně ministerstvu vnitra. V souvislosti s tím Zemské četnické velitelství mělo 31. 5. 1945 poslat do Terezína strážní oddíl a potřebný personál hospodářské a účetní služby.²⁴⁾ V této době došlo také ve vedení Malé pevnosti k personálním změnám. Kapitán Franc byl 24. 5. 1945 zatčen za údajné obohacování se majetkem po zemřelých vězních a vedení se ujal jeden z členů samosprávy, Alois Tomeš. K 4. 6. 1945 čítal již personál Malé pevnosti 81 osob, které pracovaly v následujících agendách: velitelství, informační kancelář, sklad potravin, sklad oděvů, dílny, infekční pavilon s kuchyní, hospodářské objekty IV. dvora a trestnice IV. dvora. Posledně jmenované oddělení – zárodek internačního tábora vedl Josef Průša. Funkce dozorců plnili Poláci Alfred Kling, Antoni Klimczak, Janusz Szary a Čech Ladislav Mráček, všichni bývalí vězni.

Tuto situaci však pověfenec ZNV pro Terezín dr. Nádvořík nepovažoval za uspokojivou. V dopise ministerstvu vnitra ze dne 6. 6. 1945 kritizoval fakt, že celý objekt dosud řídí dobrovolníci, posílení teprve koncem května o dvacetičlenný oddíl četnictva. Požadoval zřízení řádné správy internačního tábora v Terezíně. Zdůvodňoval to jednak faktem, že se v pevnosti nachází již přes 1 000 Němců, jednak předpokládaným nárůstem německých pracovních sil, které budou ubytovány v objektech Malé pevnosti.²⁵⁾

Koncem června na návrh velitelství 12. divize v Litoměřicích byli zajištěni Alois Tomeš, Josef Průša, Alfred Kling, Ladislav Mráček a další osoby pracující v Malé pevnosti. Proto ministerstvo vnitra výnosem z 30. 6. 1945 pověřilo vedením tábora štábního kapitána Otakara Kálala, který do funkce nastoupil 2. 7. 1945. Postupně si vytvořil personál, sestávající z několika dozorců a administrativních pracovníků. Jeho počty se v průběhu let měnily.²⁶⁾

Kromě dozorcího personálu se v Malé pevnosti nacházel strážný oddíl SNB. K jeho úkolům patřila strážní a eskortní služba, doprovod pracovních skupin internovaných a některé vnitřní služby v táboře.²⁷⁾ Dne 27. 7. 1945 byla do Terezína přidělena 3. rota SNB oblast Tábor. Tento oddíl čítal až 120 členů a měl zpočátku vlastní velení. Teprve rozkazem ZV SNB v Praze z 15. 7. 1946 byl podřízen přímo veliteli internačního tábora, což bylo odůvodněno faktem, že do Terezína má být dodán větší počet těžkých válečných zločinců.²⁸⁾ V průběhu let 1946 a 1947 se oddíl zmenšoval úměrně poklesu počtu internovaných. Ke dni 15. 1. 1947 byl jeho stav snížen z 80 na 30 mužů, k 1. 3. 1947 na 15 a k 15. 7. 1947 na pouhých 8 mužů.

Posledním článkem ve správě tábora byli vedoucí (kápo), které velitel jmenoval z řad „bezvadně se chovajících internovaných“. Existovaly funkce „dohlázečitele kobky“ a „dohlázečitele pracovních skupin“. Jejich příkazy byly závazné pro všechny internované. Osoby ustavené do těchto funkcí měly oproti ostatním řadu výsad. Byly např. osvobozeny od vykonávání hrubších prací. Část z nich obývala zvláštní celu.²⁹⁾

6.2. Režim

Intence zřízení tábora a jejich proměny se promítaly do systému jeho vnitřní organizace a režimu. I když nikdy nesloužil pouze k zajištění provinilců či zajatců, všichni zde soustředění Němci byli považováni za vězně. V prvním období zřejmě platilo spíše právo „silné ruky“ a normy určoval dozorcí personál dle svého uvážení a možná i zkušenosti z pobytu v nacistických věznicích či koncentračních táborech. Ani zavedení určitého řádu v dalším období neznamenal přílišné uvolnění poměrů. Jediný dochovaný prozatímní řád pravděpodobně pochází z léta 1946.³⁰⁾ V dokumentu je popsán systém přijímání a evidence, z něhož vyplývá, že každé osobě měl být vystaven evidenční list, obsahující kromě osobních údajů také záznamy o její politické příslušnosti a běžné číslo.

Číslování bylo poprvé použito při příchodu internovaných mužů 3. 7. 1945, kteří obdrželi čísla 4 až 15. Je zajímavé, že čísla 1, 2 a 3 byla „zarezerována“ pro internované, kteří byli v táboře již déle.³¹⁾ Následujícími čísly až do 179 byli označeni příchozí v období do 15. 7. 1945. Poté probíhalo zpětné očíslování všech dříve umístěných v táboře řadou od čísla 180 do čísla 1744. Sérii 1745 až 1774 obdrželi internovaní, kteří přišli od 31. 7. do 2. 8. 1945. Číslo 1775–1789 byla poslední sadou přidělenou zpětně. Později se již číslovalo průběžně při příchodu do tábora. Určitou výjimkou je řada od čísla 2971 do 3049, která nebyla přiřazena chronologicky.

Řád reguloval otázku převzetí dokladů, peněz, vkladních knížek a dalších cenností od internovaných. Tyto věci měly být zapsány a uloženy. V případě propuštění internovaného mu nebyly kromě částky asi 50 korun na cestu zpět vydány a zůstávaly v táboře do doby rozhodnutí o jeho státním občanství. Teprve poté mohl žádat ministerstvo financí o jejich vrácení. O množství zabavených cenností svědčí fakt, že 27. 3. 1946 odvedlo velení tábora ústřední státní pokladně drahokamy, zlaté a stříbrné předměty, hodinky a jiné věci z drahých kovů v celkovém množství 46 kg. Na vázané účty a účet ministerstva vnitra odevzdala k 31. 8. 1946 správa tábora depozita cizích měn v hodnotě 1,5 milionu korun.³²⁾

Internovaní při příchodu odevzdávali osobní oděvy a prádlo. Místo nich obdrželi jednu soupravu ústavního prádla a pracovní oblek, obuv si ponechávali svou. Jak vypadalo „ústavní šatstvo“, přesně nevíme. Zpočátku internovaní nosili zřejmě modrobílé obleky po věznicích z koncentračních táborů. Dokládají to např. stížnost bývalé internované Friedel Schmeissnerové, vzpomínka Eduarda Fritsche a také stvrzenky o odevzdání z desinfekce do oděvního skladu modrobílých oděvů, pocházejících z koncentračního tábora v Litoměřicích, a o převzetí z desinfekce modrobílých vězeňských oděvů po transportu z Prahy.³³⁾ V roce 1945 byl stav ošacení a prádla velmi neuspokojivý zejména vzhledem k blížící se zimě.³⁴⁾ Internovaní museli nosit na levém rukávu nebo na blůze bílou pásku s nápisem „Malá pevnost Terezín“.³⁵⁾

Od 1. 11. 1945 byla jednou měsíčně povolena korespondence v rozsahu 25 řádků v češtině na korespondenčním lístku, který procházel cenzurou. Od září 1946 bylo možné dopisy odesílat jednou za 14 dní. Cenzuře podléhala i pošta přicházející do tábora. Během své návštěvy 7. 5. 1946 delegát MVČK informoval internované, že smějí již přímo korespondovat se všemi okupačními pásmi Německa.³⁶⁾ Návštěvy a přijímání balíčků s jídlem a prádlem povolovalo ministerstvo vnitra a od 8. 3. 1946 velitel tábora.³⁷⁾

Den začínal budíčkem v 5 hodin ráno (v zimě v 6 hodin) a končil večerkou ve 22 hodiny (v zimě ve 21 hodin). Zásady chování internovaných připomínaly vězeňské předpisy. Za různá provinění byly vyměřovány tresty. Jejich rejstřík byl široký: důtka, odnětí výhod (zákaz korespondence), odnětí teplé stravy ráno a večer nebo tvrdé lůžko, prikázání zvláštních prací až na pět dní, vězení po službě až na 14 dní a vězení (samovazba) rovněž až na 14 dní.³⁸⁾

V roce 1947 docházelo k dalšímu zmírňování režimu tábora. Denním rozkazem z 13. 3. 1947 velitel zavedl vydávání propustek internovaným. Od 14. 6. 1947 směli se po pracovní době do 20. hodiny volně procházet po I. a III. dvoře a dále po hlavním nádvoří od bazénu k Pražské bráně.³⁹⁾ V létě téhož roku bylo dokonce povoleno dvakrát v týdnu koupání v řece.⁴⁰⁾

6.3. Ubytování internovaných

V táboře platily přísné normy pro ubytování. Příslušníci nacistických organizací měli být odděleni od ostatních Němců, Čechů a občanů jiných národnos-

tí. Ženy a muži byli ubytováni odděleně a nesměli navzájem vstupovat na příslušné dvory či do cel. Dále se oddělovaly děti do 14 let, těhotné ženy, matky s dětmi do 6 let, osoby choré a staré, vyžadující ošetření. Vybavení tvořily papírové slamníky a příkrývky, kterých alespoň v roce 1945 byl nedostatek.

K ubytování byly postupně používány různé prostory a místnosti po celém objektu. V první polovině května byli internovaní umísťováni na IV. dvoře, zejména v řadách samotek označených čísly 46, 47, 49, 53 a 54 a také v hromadné cele č. 44. Transport mužů z Pankráce 23. 5. 1945 byl zřejmě umístěn v cele č. 43, stejně jako další transport z Prahy 6. 6. 1945. Z uvedeného vyplývá, že početní stavy v celách mohly být vysoké. Ve zmíněné cele 43 bylo zřejmě začátkem června 514 mužů. Trakty samovazeb sloužily pro ubytování asi 27 až 33 osob. Z nedatovaného seznamu traktu č. 54 vyplývá, že se v jednotlivých samotkách tísnilo tři muži. „Šťěstí“ měla žena, rovněž umístěná v této řadě, protože měla celou sama pro sebe.⁴¹⁾

První transporty žen (17. 5., 24. 5. a 6. 6.) byly směřovány do cel 41, 42 a traktu samovazeb č. 54 na IV. dvoře. Stavy ženských cel byly také vysoké, např. v cele č. 41 začátkem července 1945 bylo umístěno 255 žen.⁴²⁾ Skupiny žen, převelených do pevnosti začátkem července 1945 z města, obsadily cely č. 38, 39 a 40 ve špicí dvora. Koncem července byl již IV. dvůr plný, protože ženy z transportu z Prahy-Stadionu (11.–16. 8. 1945) byly umístěny na I. a pravděpodobně již také na III. dvoře. Nemáme údaje o ubytování mužů z tohoto transportu.

Od září 1945 byly ženy již zřejmě umísťovány jen na I. a III., muži pak na IV. dvoře. Dětem byl vyhrazen dřevěný barák, tzv. kůžičkárna, kde bydlely odděleně podle věku: mladší dvou let s matkami a ve věku dvou až deseti let s ošetřovatelkami z řad internovaných.⁴³⁾

Koncem roku 1945 byly pro internační účely využity všechny dvory. Na I. dvoře se kromě ubikací nacházela celá kápu a nemocnice. Na II. dvoře byly obydleny zřejmě tři cely. Rovněž v druhé části ženského oddělení, tzn. na III. dvoře byla obsazena většina kobek. Ve dvou z nich se nalézaly marodky. Na IV. dvoře došlo k několika menším změnám. Na zimu v roce 1945 bylo z dřevěných baráků do cely č. 43 přeneseno dětské oddělení. Zároveň byl starobinec z cely č. 44 přemístěn na II. dvůr.⁴⁴⁾ Dále byly používány cely ve špicí, dvě velké cely v levé části dvora (č. 41 a 42) a část samovazeb.⁴⁵⁾

Na jaře došlo k přesunu žen na III. dvůr a části mužů na I. dvůr. Ke 12. prosinci 1946, kdy po odsunových transportech stavy výrazně poklesly, byli internovaní již pouze na dvou dvorech: I. a III. Na I. dvoře byly obsazeny cely č. 1, 3, 5, 7, 8, 12, 13, 14 a 15, přičemž celkem zde bylo 168 mužů.⁴⁶⁾ Ženy, kterých k 24. 12. 1946 zbývalo v Terezíně již jen 32, obývaly III. dvůr. Toto rozdělení bylo zachováno do doby likvidace tábora.

6.4. Pracovní nasazení internovaných

Dříve zmíněný Francův požadavek z 13. 5. 1945 stejně jako Nádvořnickův

z 30. 5. 1945 svědčily o tom, že internovaní měli sloužit také jako pracovní síla. Zpočátku šlo o práce na likvidaci důsledků tyfové epidemie a asanaci objektů bývalého ghetta a věznic.

Z přehledu pracovního nasazení z 12. 6. 1945 vyplývá, že tehdy většina internovaných pracovala v táboře pro zajištění jeho chodu a jen malá část byla posílána mimo pevnost.⁴⁷⁾ Z hlášení stráží vyplývá, že např. 4. 9. 1945 na úklid Terezína odešlo 217 osob a na pomoc při repatriaci – 95 osob.⁴⁸⁾ Pravidelně pracovní sílu využívaly oddíly Rudé armády, sídlící v Terezíně. Ve zprávě o činnosti tábora ze 17. 10. 1945 se uvádí, že „tábor dodává denně přibližně asi 1 200 internovaných ruské posádce na vyklízení všech budov v Terezíně, k vykládání vagonů apod.“ Tento značný počet Němců byl zapůjčen na dobu asi čtyř měsíců.⁴⁹⁾ Některé pracovní oddíly se do tábora nevracely pravidelně každý den, což vyvolávalo potíže s jejich evidencí.⁵⁰⁾

Koncem srpna a začátkem září 1945 byla část internovaných využita při exhumaci masových hrobů vězňů policejní věznic. Od 7. do 15. 9. 1945 pracovalo až 120 internovaných při úpravě hrobů před pevností pro Národní pohřeb.⁵¹⁾

Velmi brzy začaly vznikat i odloučené pracovní oddíly. Z hlášení o stavu internovaných 29. 7. 1945 se dovidáme, že 351 mužů a 352 ženy se nacházeli v Terezíně a Litoměřicích. Jsou to počty osob pracujících a ubytovaných mimo pevnost. Od konce srpna 1945 se seznam míst, kam byli internovaní překládání, rozrůstal. Postupně přibývaly Hrdly, Doksany, České Kopisty, Brozany, Počaply, Travčice, Bohušovice a další okolní obce. Např. 1. 10. 1945 se mimo tábor nacházelo 215 mužů a 201 žen, k 1. 11. 1945 – 366 mužů a 264 ženy. Nejvíce internovaných (asi 140 mužů a 80 žen) zaměstnával v roce 1945 československý vojenský stavební okruh v Terezíně. Další oddíly pracovaly v Praze např. ve firmě Podhájský a továrně Rudý Letov.

Vlivem letní vlny odsunu počet zaměstnaných ve venkovních skupinách poklesl na 54 muže a 3 ženy. K 31. 12. 1946 bylo zaměstnáno mimo pevnost již jen 32 mužů a 4 ženy, zpravidla na území dnešního okresu Litoměřice.⁵²⁾ Podle hlášení z 12. a 13. 2. 1947 byly v těchto dnech vysílány pouze čtyři skupiny v celkovém počtu 23 mužů.⁵³⁾ Po celý rok 1947 klesal také počet osob v odloučených oddílech. K 1. 7. 1947 se mimo pevnost ještě nacházeli 24 muži a 2 ženy, zatímco koncem roku už jen 4 muži a 1 žena. Stejný stav trval i v lednu 1948. Poslední muž byl vrácen do tábora 7. 2. 1948 a tak jedinou odloučenou pracovní skupinu tvořila jedna žena, která byla 26. 2. 1948 předána pracovnímu úřadu v Ústí nad Labem.⁵⁴⁾

Pracovní nasazení internovaných bylo pro tábor zdrojem příjmů. Za jednu hodinu práce se účtovalo 6,40 Kčs až 7,20 Kčs. Do konce roku 1945 pohledávky tábora činily 950 000 Kčs a od 1. 1. do 31. 8. 1946 bylo v položce „náhrady za práci internovaných a dodaný materiál“ celkem uvedeno více než 4 miliony korun. K příjmům za práci u jiných zaměstnavatelů je třeba přičíst podíl práce Němců v dílnách a polním hospodářství tábora.⁵⁵⁾ Na základě výnosů mi-

nisterstva vnitra se v roce 1947 a 1948 práce internovaných odměňovala. Odměna měla v porovnání s příjmy tábora spíše symbolický charakter a činila 2 až 10 korun za pracovní den.⁵⁶⁾

6.5. Strava

Z prvních dní existence tábora se nedochovaly zprávy o stravování. Poprvé se Němci objevují ve výkazu o stavu stravovaných 19. 5. 1945 (120 Němců na IV. dvoře). Nevíme, jak bylo jejich stravování zajištěno. Později se přiděly potraviny měly řídit předpisy o stravovacích normách pro Němce, které již samy o sobě byly nízké a nemohly zajistit dostatečnou úroveň výživy.⁵⁷⁾ Stravovací poměry v roce 1945 a v první polovině roku 1946 byly zjevně špatné. V táboře byl v létě 1945 nedostatek pitné vody a řada onemocnění byla vyvolána nevhovující stravou.

V hlášení zdravotnímu úřadu v Litoměřicích z 21. 9. 1945 táborový lékař upozorňoval na stoupající počet hladových otoků a avitaminózu, vyvolanou naprostým nedostatkem zeleniny a ovoce.⁵⁸⁾ Na tyto problémy poukazoval znova v říjnu a prosinci 1945. Situaci nemohly zlepšit ani potraviny zasláné 13. 12. 1945 MVČK, které, s ohledem na množství, byly použity pouze jako dočasný přídatek pro nejtěžší případy.⁵⁹⁾

Nepříznivě hodnotila situaci rovněž komise MVČK při návštěvě 7. 5. 1946. „Stravování je naprosto nepostačující: internovaní dostávají jen 250 gramů chleba denně, kávovou náhražku ráno, čistou polévku v poledne a kávu nebo čajovou náhražku večer. Nemocní nedostávají žádného přídatku. Za těchto okolností internovaní velice zhubli a dělají dojem slabosti.“⁶⁰⁾

Podle dochovaného stravovacího lístku ze 17. 6. 1946 stála denní dávka 6,24 korun. K snídani byla ten den slazená káva, k obědu hrachová polévka s brambory a k večeři chléb a čaj. Toto schéma se v obměnách opakovalo i v dalších dnech. Internovaní dostávali porci chleba k snídani nebo k večeři, střídavě kávu nebo čaj. Oběd převážně tvořily zahušňované polévky, někdy knedlíky nebo brambory s omáčkou.⁶¹⁾ Všechny tyto údaje jsou ovšem správné povahy, nelze tudíž s určitostí tvrdit, že se internovaným dostávalo stravy v uvedeném množství.

Poměry se poněkud zlepšily teprve ve druhé polovině roku 1946 a zejména v roce 1947. Tehdy se v jídelničce objevilo maso, zpravidla podávané k obědu, a k večeři kromě chleba dostávali internovaní také polévky, marmeládu, někdy sýr nebo játrový salám.⁶²⁾ Bylo to v době, kdy v táboře trvale přebývalo asi 100 až 200 internovaných.

6.6. Hygienické poměry a zdravotní péče

O hygienických poměrech a zdravotní péči se z období „divokého tábora“ nedochovaly prakticky žádné zmínky. Důkazem špatné zdravotní situace byl fakt, že na příkaz zástupce vedoucího ČPA, profesora Patočky, bylo 6. 6. 1945 zřízeno infekční oddělení, na které do 21. 7. 1945 přijali celkem 57 případů skvrnitého tyfu a osm podezřelých z tohoto onemocnění.⁶³⁾

Přeplnění cel, nedostatek léků, vody a stravy spolu s nedostatkem zdravotnického personálu nepochybně ovlivňovaly zdravotní stav internovaných v počátcích existence tábora. První lékař, Wilhelm Benna, se v táboře objevil v transportu 23. 5. 1945. O týden později přišel do Terezína další, dr. Emil Siegel. Tito dva lidé se stali zárodkem systému zdravotní služby.

Od července 1945 se o zdravotní poměry v táboře více zajímal zdravotní úřad v Litoměřicích a dochovala se bohatá dokumentace. K uvedeným lékařům přibyli další a koncem roku již fungoval celý zdravotnický tým složený z internovaných. Ve funkcích ošetřovatelek a pomocného personálu pracovalo 31 osob. Vzhledem ke zdravotnímu stavu internovaných byl tento nárůst pochopitelný. K 13. 7. 1945 bylo v táboře 166 nemocných, z toho 37 případů tyfu, 10 TBC, 10 záškrtu a 3 spály. Mezi 1 550 internovanými zde bylo mimo jiné 15 těhotných žen, 152 invalidé a 32 mladiství do 15 let.⁶⁴⁾

Pro neutěšenou zdravotní situaci byla 16. 7. 1945 vyhlášena karanténa. Epidemie tyfu během léta postupně odeznívala. Vyžádala si nejméně 14 obětí. Hrozba vyvstala ještě na podzim 1945, kdy v říjnu byly hlášeny čtyři nové případy tyfu a v prosinci ještě tři další.

I když byl za největší nebezpečí považován tyfus, velké problémy měli lékaři i s jinými onemocněními. Např. 19. 8. 1945 ve zprávě o stavu nemocnice je uvedeno 189 nemocných mužů a 39 žen, o týden později – 27. 8. již 202 muži, 178 žen a 9 dětí. K 29. 9. 1945 činil stav nemocných 196 mužů, 137 žen a 4 děti.⁶⁵⁾ V táboře se vyskytly i pohlavní nemoci. V prosinci 1945 bylo např. zjištěno 27 případů kapavky u žen, které měly styk s Rusy, v roce 1946 pak u 3 žen syfilida.⁶⁶⁾ Po celý rok 1945 trval neúspěšný boj se zavšivením a svrabem.

Internovaní se také stávali oběťmi úrazů. Např. 12. 2. 1945 na skupinu deseti mužů a dvaceti žen pochodujících do práce narazil zezadu nákladní automobil československé armády a pěti z nich způsobil různá zranění.⁶⁷⁾ Dne 25. 6. 1946 došlo v terezínské prachárně k výbuchu, v jehož důsledku bylo zraněno pět mužů a jeden z nich následkům zranění podlehl.⁶⁸⁾

Vysokou úmrtnost ovlivňoval celkový fyzický stav internovaných. Lékaři opakovaně signalizovali podvýživu, velké množství střevních katarů a dalších poruch fungování organismu, které ve spojení s nedostatečným ošacením a ubytováním ve vlhkých a studených celách determinovaly zdravotní situaci. Od začátku se hlášením jako červená nit táhla otázka léků a zdravotnického materiálu. Ve zmíněném hlášení ze 17. 12. 1945 se píše: „Ve třech ambulancích se denně ošetřuje 140 až 180 případů, převážně nachlazení, pro které nemáme ani aspirín, ani sirup na kašel (...) pro ošetřování různých zranění schází obvazový materiál. Používání hojících masť je nemožné (chybí) a používají se nevyhovující lněné obvazy, ošetřování odbornými lékaři je spojeno s velkými obtížemi (...) na revírech a na infekčním oddělení je léčení pacientů ztěžováno tím, že schází prostředky pro srdce a speciální léky jako vitamíny atd...“⁶⁹⁾

Začátkem roku 1946 se vedoucím lékařem stal Ferdinand Kaulfersch. Zdravotní situace v táboře se velmi pomalu stabilizovala, ale o zlepšení se v jarních měsících mluvit nedalo. Trval boj proti svrabu a vším, o čemž svědčily žádosti o dodání masti proti svrabu a DDT⁷⁰⁾ a také příkaz velitele Kálala o povinném „zaprášení“ všech osob v cele v případech zjištění vši.⁷¹⁾ Pro ošetření internovaných byly zřízeny tři ambulance, včetně zubní. V průběhu roku se vzhledem k likvidaci sběrného střediska v Litoměřicích doplnilo a zlepšilo jejich vybavení.⁷²⁾ Osoby nemocné a vyžadující zvýšenou péči se v březnu 1946 nacházely v revíru pro muže, revírech pro ženy na I. a III. dvoře, infekčním oddělení pro muže a infekčním oddělení pro ženy, starobinci, kojeneckém a dětském oddělení a také ve dvou mužských celách 37 a 38 na IV. dvoře.⁷³⁾

V březnu 1946 se počet ošetřovaných pohyboval kolem 230 osob při celkovém stavu 2 100 až 2 200 osob, tzn. tvořil více než 10 % všech internovaných. V dubnu situaci navíc zkomplikovala menší epidemie úplavice, kterou zavlékly osoby předané z litoměřické věznice.⁷⁴⁾ Ještě v polovině května 1946 byli v mužském revíru 33 nemocní, v obou ženských dohromady 56 a v celách č. 6 a 7 dalších 37 nemocných. Starobince evidovaly 19 mužů a 36 žen.⁷⁵⁾

Vedení tábora, který nebyl přizpůsobený pro takový rozsah ošetřování nemocných a dalších osob vyžadujících péči, se na jaře 1946 podařilo předat nemocné do nemocnice litoměřického soudu a dětí v doprovodu ošetřovatelek do střediska v Polepech. V důsledku jarních a letních odsunových transportů do Modřan se stav internovaných snížil o více než 1 250 osob.

V tomto období byla také postupně zrušena infekční oddělení pro muže a ženy, dětské oddělení a revíry pro ženy a také omezen počet zdravotníků. Dr. Kaulfersch ve zprávě o zdravotní situaci od 1. 1. 1946 do 31. 8. 1946 zdůraznil kladný vliv odsunu na poměry v táboře a hodnotil zdravotní stav jako poměrně dobrý. Určitý význam měla i potravinová pomoc MVČK. Zlepšení dokládá také hlášení zdravotnímu úřadu z 11. 8. 1946, podle něhož bylo v táboře 28 nemocných mužů a 27 žen, z toho jen jeden muž a dvě ženy s infekčními nemocemi.⁷⁶⁾

Vzhledem k zlepšení zdravotní situace po odchodu dr. Kaulfersche v září 1946 lékařský dohled vykonával úřední lékař MUDr. František Šram, který do střediska dojížděl z Litoměřic. V naléhavých případech nebo k zevrubnému vyšetření byli pacienti posíláni do nemocnic v Terezíně a Litoměřicích. V roce 1947 se již v Terezíně nevyskytovaly infekční nemoci. Nevyléčitelně nemocní, zejména invalidé, byli v průběhu roku převedeni z Terezína do nemocničního střediska v Trnovanech u Teplíc, čímž ubyly problémy s jejich ošetřováním v táboře.⁷⁷⁾

6.7. Úmrtnost

Ukazatelé úmrtnosti nepochybně patří k nejdůležitějším měřítkům poměrů v táboře. Stručné informace o počtech zemřelých jsme již uvedli v příslušných pasážích, týkajících se periodizace dějin tábora. Úmrtnost v jednotlivých

věkových skupinách ukazuje příloha č. 4. Nejmladšími osobami vedenými v evidenci tábora, které zemřely, byla tři nemluvňata. Nejstarší byla 92 letá žena, která zemřela při transportu z Prahy.

Celkem se nám podařilo podchytit 548 případů úmrtí, což znamená, že v táboře zemřelo téměř 15 % internovaných. Bylo mezi nimi 177 žen a 371 mužů. Vývoj úmrtnosti znázorňuje příloha č. 5. Nejvyšší počty zemřelých byly zaznamenány v červnu a říjnu 1945. Tato čísla považujeme za minimální. Skutečný počet mrtvých, s ohledem na události zmíněné v následující kapitole, odhadujeme na přibližně 600 osob.

Zjistit příčiny úmrtnosti bylo možné jen částečně, protože dokumentace není úplná. Připomeňme, že základními faktory špatného zdravotního stavu, a potažmo i úmrtnosti byly nedostatečná výživa, špatné hygienické podmínky, nedostatek zdravotní péče a násilnosti páchané na internovaných.

Z uvedeného počtu 548 úmrtí nebyla v 69 případech příčina uvedena vůbec. Šlo zejména o období do poloviny června 1945. Po 1. 7. 1945 se opomenutí příčiny úmrtí v dokumentaci tábora stalo ojedinělé. Ani to však nestačí, abychom mohli na otázku příčin úmrtnosti odpovédět jednoznačně. Pravidelně se mezi důvody úmrtí objevovaly názvy „kachexie“ (tělesná sešlost), „marasmus“ (duševní a tělesná zchátralost) a „insufficiencia cordis“ (srdeční nedostatečnost). Tyto diagnózy, ať už samostatně nebo v různých kombinacích, byly zaznamenány u celé třetiny zemřelých. Zůstává otázkou, zda takovéto zdůvodnění úmrtí bylo důsledkem nedbalého posuzování, nebo mělo v některých případech zakrývat zcela jiný důvod.

Z dalších příčin úmrtí je třeba ještě vyjmenovat alespoň tyto (i když obvykle nejsou uváděny samostatně): zánět tenkého střeva, někdy spojený se zánětem žaludku – 75 případů, zápal plic – 18, TBC – 29, úplavice – 6. Na tyfus zemřelo v táboře podle evidence 16 osob (14 mužů a 2 ženy), z toho 4 v červnu 1945 a 9 v červenci téhož roku. Šest internovaných spáchalo sebevraždu. Byl mezi nimi i bývalý dozorce z Malé pevnosti Soukup.

Přestože správa tábora měla povinnost vést dokumentaci o úmrtích, nebyly až do dubna 1946 oficiálně vedeny matriční záznamy. Právě tehdy po urgenci Okresní správní komise v Litoměřicích zaslal velitel tábora Kálal OSK 193 zápisy o úmrtí osob, u nichž nebylo zjištěno vyznání. Další byly k zápisům do matrik předány římskokatolickým farním úřadům v Bohušovicích nad Ohří a Litoměřicích a evangelickému farnímu úřadu v Litoměřicích. Později již byly tyto záležitosti vyřizovány průběžně a od srpna 1946 problém přestal být aktuální.⁷⁸⁾

Správa tábora musela rovněž řešit otázky pohřbívání. Osoby zemřelé před 4. 8. 1945 (podle údajů v databázi nejméně 161) byly pravděpodobně zpopelněny v krematoriu bývalého ghetta.⁷⁹⁾ Nejistili jsme však, kam byl vysypán popel. Po uzavření krematoria byla těla pohřbívána na terezínském městském hřbitově. Výjimku tvořilo 11 osob zemřelých v litoměřických nemocnicích a pohřbených na tamním hřbitově. Jeden zemřelý byl převezen do Prahy,

další pohřben na Střekově a třetí v Tanvaldě, kde pracoval v textilní továrně.⁸⁰⁾

Na terezínském hřbitově se hroby Němců nacházely v oddělení č. III. Lidový spolek pro ochranu válečných hrobů v Kasselu prováděl ve dnech 3. až 18. 5. 1994 exhumaci těchto hrobů a nalezené pozůstatky převezl na hřbitov v Chebu.⁸¹⁾

6.8. Zacházení s internovanými

Zacházení dozorčího personálu s internovanými je nejhůře rekonstruovatelnou oblastí života v táboře. Dnes jsou již známy případy násilí a vražd v ostravském táboře „Hanke“, v táborech v Kolíně a v Radboři u Kolína.⁸²⁾ Z tohoto důvodu budí zájem otázka, zda k podobným událostem nedocházelo také v Terezíně.

Právě první, „divoké“, údobí existence tábora bývá spojováno s akty bezprávní a násilí na internovaných. Prvním náznakem tohoto stavu věcí byl již zmíněný rozkaz generálního velitele uniformované policie z 27. 5. 1945 o omezení přístupu do objektů Malé pevnosti, který byl zdůvodněn tím, že tábor navštívili novináři (např. Jiří Weiss) v době, kdy „bylo nešetrně nakládáno s internovanými“. Pořídili snímky a pak se obrátili na ústřední orgány s kritikou.⁸³⁾

Dalším důkazem bylo zatčení skupiny osob, která řídila terezínskou Malou pevnost, provedené na konci června. Z udání a přiložených protokolů z výsledků vyplývá, že se obvinění přiznali ke spáchání vražd na internovaných, odcizení jim zabavených věcí a dalších trestných činů. Šlo mimo jiné o usmrcení asi 25–30 Němců v období od 24. 5. 1945 do 1. 7. 1945 injekcemi, které vpíchoval jeden z internovaných lékařů na pokyn vedení tábora. Vraždy pomocí injekcí zmiňuje ve své vzpomínce rovněž E. Fritsch.⁸⁴⁾ Několik internovaných, kteří byli ustaveni do funkce „kápo“ doznalo, že na příkaz velení usmrtilo tři spoluvězně.

Z protokolů vyplývá, že poměrně velký rozsah mělo i okrádání Němců. Např. účastníci transportu 6. 6. 1945 se museli po příchodu do Terezína svléknout do naha. Doklady jim byly zabaveny a spáleny. Šatstvo a cennosti se házely na jednu hromadu bez jakékoliv evidence. V jedné ze samotek na IV. dvoře je pak jiní internovaní třídili a hledali v nich ukryté šperky. Kořist si měli mezi sebou rozdělit členové vedení. Uvedené svědectví potvrdil také Otto Aleš, který pracoval v Malé pevnosti jako ošetřovatel repatriantů a potom jako hospodářský správce.

První vedení tábora mělo také organizovat večírky, na kterých se konzumovaly odcizené potraviny a na které si vybíralo mladé internované Němky.

V roce 1947 se celou causu pokusili zpochybnit představitelé Svazu osvobozených politických vězňů. Soudní líčení, které bylo plánováno na květen 1948, se již neuskutečnilo, což lze do jisté míry připsat na vrub probíhajících politických změn.⁸⁵⁾

Do tohoto období zapadají i diskutabilní okolnosti příchodu transportu 23. 5. 1945 z Prahy. Ve 40 případech (z 381 osob na transportní listině) nezná-

me odpověď na otázku, zda vůbec do Terezína přišli a pokud ano, co se s nimi stalo. Po některých, jako např. po Františku Seifertovi, pátraly v letech 1947–1948 různé úřady a instituce, ale nedočkaly se od vedení tábora jednoznačné odpovědi.⁸⁶⁾ V seznamu efektů zasláném z Pankráce do Terezína 6. 3. 1946 se nachází ještě dalších 22 osob, uvedených zároveň v transportní listině. V komentáři k seznamu však správa tábora u jedenácti poznamenala, že v táboře nebyli.⁸⁷⁾ U zbývajících sedmnácti osob se nepodařilo najít žádné informace potvrzující, nebo vyvracející jejich pobyt v Terezíně.

Nelze zcela jistě tvrdit, že všech 40 osob do tábora přišlo. Možná se někomu skutečně podařilo uprchnout, jak to ve třech případech naznačuje velitel Kálal. Někteří z nich se podle dalších pramenů stali oběťmi násilí ze strany dozorců. Ačkoliv podle oficiálních táborových údajů zemřel v tomto období jen jeden muž (24. května), ve statistikách zemřelých v Terezíně je 25. 5. 1945 hlášeno 40 mrtvých z Malé pevnosti.⁸⁸⁾ Nemohli to být bývalí vězni terezínské věznice gestapa, léčení v infekční nemocnici v Malé pevnosti, protože ta poslední tři úmrtí evidovala 21. a 22. 5. 1945.

Verzi o masakru 23. 5. 1945 naznačují také vzpomínky přímých účastníků. Hans Strobl tvrdí, že při příchodu do tábora byli bití klacky, topůrky a pažbami pušek, přičemž bylo k smrti ubito 59 převážně starších mužů, kteří nedokázali rychle běžet.⁸⁹⁾ Rovněž Eduard Fritsch popisuje kruté zacházení, spojené s bitím a vražděním, o počtech obětí se však nezmiňuje.⁹⁰⁾

O tom, že v terezínském táboře nebylo vše v pořádku ani v následujících měsících svědčí fakt, že na zasedání Okresní správní komise v Litoměřicích 29. 8. 1945 referoval její předseda Leibner o své návštěvě Terezína předchozího dne a zmínil se o nelidském zacházení s internovanými. Přestože OSK neměla žádné pravomoci vůči internačnímu táboru, rozhodla, že na situaci upozorní ministerstvo vnitra a ministerstvo spravedlnosti.⁹¹⁾ Příznačný byl také rozkaz velitele strážního oddílu z 31. 8. 1945, který zakazoval všem členům oddílu „nošení holí, obušků, prutů, býčáků a podobných předmětů vůbec...“⁹²⁾ Je možné, že byl přímou reakcí na výsledky zasedání OSK. O jeho malé účinnosti svědčí, že podobné zákazy se v denních rozkazech objevily ještě několikrát, např. 2. 11. 1945, 26. 3. 1946 a 27. 4. 1946.⁹³⁾ Později se již nevyšly a je pravděpodobné, že v situaci, kdy v táboře zbývalo méně internovaných a částečně se vyměnil personál, k novým incidentům nebo zneužívání moci již nedocházelo.

7. Závěr

Smutná historie terezínské Malé pevnosti neskončila s evakuací posledních vězňů nacistické věznice. Pokračovala a nesla v sobě osudné stigma doby, kdy pocit křivdy za příkostí způsobené okupanty se často proměňoval v touhu po mstě. Tato msta postihla daleko více lidí než jenom ty, kteří měli nést odpovědnost za válečné hrůzy. Proto je historie terezínského internačního tábora tak pohnutá.

Tábor existoval více než dva a půl roku a prošlo jím nejméně 3 725 osob. Pro alespoň 548 z nich se Terezín stal osudným. Přesné počty internovaných a zemřelých se nepodařilo zjistit, pravděpodobně však nepředkročily 3 800 resp. 600. Nejasným zůstává především první „divoké“ období, spojené s násilnostmi, které mohly mít za následek další úmrtí. Nejproblematictější je osud některých účastníků transportu z Pankráce 23. 5. 1945, nelze však vyloučit, že do tábora byly zejména v květnu dodány i další osoby, o nichž nemáme žádné zprávy. Vyšetřování zahájené v roce 1945 mohlo přinést odpovědi na řadu otázek, ale probíhalo v době, která nebyla nakloněna hledání pravdy o osudu Němců, a nakonec bylo smeteno politickými změnami konce čtyřicátých let.

Nepodařilo se určit ani osud některých osob, které bez pochyb do Terezína přišly. Na tuto otázku bude možné odpovědět pouze po nalezení dalších pramenů, stejně jako na otázku o počtu Němců odsunutých do jednotlivých okupačních pásem. Nezabývali jsme se ani problémem těch, kterým bylo vráceno československé občanství, a mohli tak v tomto státě zůstat.

Výzkum prokázal mylnost opakovaného tvrzení, že do Terezína byli posíláni výlučně váleční zločinci a fanatičtí nacisté. Zejména v konfrontaci s údaji o počtech žen, dětí a starých lidí a vzhledem k okolnostem, za nichž se do tábora dostali, zní tato teze zcela falešně.

Internace a odsun jsou historickými fakty, které můžeme pouze s odstupem času hodnotit, ale nemůžeme na nich nic změnit. Válka rozpoutaná nacistickým Německem přinesla evropským národům, včetně Čechů, mnoho utrpení, a to, co postihlo příslušníky německého národa, bylo jejím bezprostředním důsledkem. Smutné je snad jen to, že se v některých případech vítězové nedokázali povznést nad úroveň poražených.

Poznámky:

¹⁾ Viz. např. Tomáš STANĚK, Odsun Němců z Československa 1945–1947, Academia – Naše vojsko, Praha 1991; EDVARD BENEŠ – ODSUN NĚMCŮ Z ČESKOSLOVENSKA. Dita, Praha 1996; ČEŠI A SUDETONĚMECKÁ OTÁZKA 1939–1945. ÚMV, Praha 1994; Václav KURAL, Místo společenství konflikt! ÚMV, Praha 1994; KONFLIKTNÍ SPOLEČENSTVÍ, KATASTROFA, UVOLNĚNÍ. ÚMV, Praha 1996. Podrobná analýza celého systému internačních a pracovních táborů pro Němce viz. Tomáš STANĚK, Tábory v českých zemích 1945–1948. Slezský ústav SZM v Opavě 1996.

²⁾ Archiv Památníku Terezín (dále APT), fond osvobození A 168/92.

³⁾ APT, fond osvobození A 167/92.

⁴⁾ Archiv ministerstva vnitra (dále AMV) f. 304–250–26.

⁵⁾ Státní okresní archiv Litoměřice, fond Internační tábor Terezín (dále SOKA Litoměřice, fond ITT), k. 1.

⁶⁾ SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 64.

⁷⁾ APT A 351/12.

⁸⁾ Uvedené číselné údaje odpovídají zjištěním obsaženým v databázi. O jejich hodnověrnosti blíže v kapitole „Zacházení s internovanými“.

⁹⁾ SOKA Litoměřice, fond ITT k. 28.

- 10) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 55.
- 11) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 55.
- 12) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 57.
- 13) SOKS Litoměřice, fond ITT, k. 55.
- 14) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 15) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 4.
- 16) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 63.
- 17) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 63.
- 18) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 64.
- 19) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 56.
- 20) SOKA Litoměřice, fond OSK – ONV, k. 11.
- 21) APT, fond MP, K3 pomocný materiál.
- 22) Bližze o otázkách občanství a národnosti viz. T. STANĚK, Odsun Němců, s. 98 a další.
- 23) APT, fond osvobození A 168/92.
- 24) SOKA Litoměřice, fond ITT k. 53.
- 25) APT, fond osvobození A 167/92.
- 26) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 63.
- 27) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 36.
- 28) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 55.
- 29) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 30) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 31) Č. 1 měl Otto Kursawe (v Terezíně od 12. 5. 1945), č. 2 – Václav Reichel (od 19. 5. 1945) a č. 3 – graf Eugen von Ledebur (od 26. 5. 1945).
- 32) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 33) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 25, 38 a 62 a také DOKUMENTE ZUR AUSTREIBUNG DER SUDETENDEUTSCHEN. Aufstieg Verlag, München 1951, s. 163.
- 34) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 35) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 25.
- 36) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 37) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 59.
- 38) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 39) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 25.
- 40) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 41) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 4.
- 42) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 4.
- 43) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 44) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 17.
- 45) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 53.
- 46) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 4.
- 47) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 57.
- 48) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 29.
- 49) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 54.
- 50) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 51) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 29.
- 52) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 27.
- 53) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 13.
- 54) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 27.
- 55) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 56) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 66.
- 57) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 48.
- 58) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 18.
- 59) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 17.
- 60) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 61) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 45.

- 62) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 46.
- 63) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 18.
- 64) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 18.
- 65) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 14.
- 66) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 17.
- 67) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 60.
- 68) SOKA Litoměřice, fond ITT, kartotéka.
- 69) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 17.
- 70) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 59.
- 71) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 25.
- 72) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 73) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 15.
- 74) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 55.
- 75) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 54.
- 76) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 19.
- 77) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 1.
- 78) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 66.
- 79) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 21 a APT, kremační kniha A 7870.
- 80) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 21.
- 81) APT, k. 1 fond IT, A 34/95.
- 82) Viz. např. Ota HORA, Svědectví o puči. Sixty Eight Publishers 1978, s. 134-135, 262–263 a Prokop DRTINA, Na soudu národa. Praha 1947, s. 56–58. Shrnutí údajů o násilnostech páchaných na Němcích viz. T. STANĚK, Tábory . . . V této práci jsou zmíněny i některé zde popisované události v Terezíně.
- 83) AMV, fond 304–250–26.
- 84) DOKUMENTE ZUR AUSTREIBUNG..., s. 163.
- 85) AMV fond 305–73–4.
- 86) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 64, 65.
- 87) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 5.
- 88) APT, hlášení o zemřelých v Terezíně, neevíd.
- 89) DOKUMENTE ZUR AUSTREIBUNG..., s. 161.
- 90) DOKUMENTE ZUR AUSTREIBUNG..., s. 162.
- 91) SOKA Litoměřice, fond ONV Litoměřice, kniha 1.
- 92) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 34.
- 93) SOKA Litoměřice, fond ITT, k. 25, k. 59.

A NEGLECTED CHAPTER OF THE HISTORY OF TEREZÍN THE INTERNMENT CAMP FOR GERMANS IN THE YEARS 1945 TO 1948

Marek Poloncarz
Resume

The internment camp for Germans was established in the premises of the Small Fortress Terezín immediately after the liberation of the town and with no little contribution of the former prisoners of the Gestapo police prison which had been located here during occupation. On June 10, 1945, the premises were taken over by the Ministry of the Interior.

The history of the camp has been divided in the contribution into four periods. The first, „wild“ period which lasted till July 1, 1945, has been documented only in fragmentary reports. In May and June, acts of violence against the prisoners took place in the camp. Besides robbery and slighting treatment, a further unspecified number of murders cannot be excluded.

The second period encompasses the time between the appointment of the second commander on July 2, 1945, till the end of April 1946. During this period in the camp, the introduction of unified records, the defining and limiting of responsibilities took place, apparently also the treatment of those interned was brought in correspondence with the norms required by higher organs. The third period, characterized as the period of transfer, lasted from early May till the end of August 1946. The last period ended on February 29, 1948, when the camp was finally liquidated.

On the whole, it was possible to establish data about 3 725 people who were handed in to Terezín in the period from May 5, 1945, till May 30, 1947. The camp was passed by 2 080 men and 1 645 women. The highest number of prisoners in Terezín was recorded in 1945, in particular in summer, when almost 2700 people were recorded. Since then, the number was falling regularly, be it because of mortality, escapes, transfers of the prisoners, or release.

According to the reasons for termination of internment, the prisoners were divided into five groups:

- 2501 persons (1360 men and 1141 women) relocated to other establishments, handed over to security organs and courts, or handed over for transfer,
- 436 released (204 men and 232 women),
- 194 escaped (114 men and 80 women),
- at least 548 fatalities (371 men and 177 women),
- 46 persons (31 men and 15 women) where it was not possible to establish their further fate.

The Germans in Terezín were mostly permanent residents on the territory of Czechoslovakia before the Munich Agreement (61 %). The rest were in particular Germans who had come to the territory of Czechoslovakia during German occupation, and the so called National Guests (refugees from areas affected by the front-line).

The Germans interned in the camp came from all age groups and were of various social standing. Terezín never became the exclusive place of internment of Nazi criminals. Only 10 % of those interned were sent to special national courts, and about 900 of them were members of the NSDAP. There was a group of persons investigated for their activities during occupation, among others H. Jöckel, the commander of the prison in the Small Fortress and further warders, employees of the Gestapo and of other segments of the security machinery, and also prisoners of war.

For housing, the majority of objects of the Small Fortress were gradually used. The living conditions, in particular in 1945, were bad, the prisoners suffered from lack of food, of hygiene and health care. Most of them were used as labour force in the sanitation of Terezín and later in the surrounding factories and agriculture.

EIN ÜBERGANGENES KAPITEL DER GESCHICHTE THERESIENSTADTS DAS INTERNIERUNGSLAGER FÜR DEUTSCHE 1945–1948

Marek Poloncarz
Resümee

Das Internierungslager für Deutsche wurde in den Objekten der Kleinen Festung Theresienstadt sofort nach der Befreiung der Stadt errichtet, auch unter Mithilfe der ehemaligen Häftlinge des Polizeigefängnisses der Gestapo, das sich dort während der Okkupation befand. Am 10. 6. 1945 übernahm das Innenministerium die Objekte.

Die Geschichte des Lagers wird in dem Beitrag in vier Etappen geteilt. Von der ersten, „wilden“ Zeit, die bis zum 1. 7. 1945 dauerte, findet man nur fragmentarische Berichte. Im Mai und Juni kam es im Lager zu Gewalttaten an den Internierten. Außer der Beraubung der Internierten und einem erniedrigenden Umgang mit ihnen ist eine weiterhin unbestimmte Anzahl von Morden nicht auszuschließen.

Die zweite Etappe umfaßt die Zeit von dem Antritt des zweiten Kommandanten am 2. 7. 1945 bis Ende April 1946. Damals verlief im Lager nach und nach ein Prozeß der Einführung einer einheitlichen Evidenzführung, Ordnung und Abgrenzung der Kompetenzen, wahrscheinlich kam auch der Umgang mit den Internierten in Einklang mit den von den übergeordneten Organen bestimmten Normen. Die dritte, die als des Transfers charakterisierte Etappe, dauerte von Anfang Mai bis Ende August 1946. Die letzte Etappe endete am 29. 2. 1948, als das Lager endgültig aufgelöst wurde.

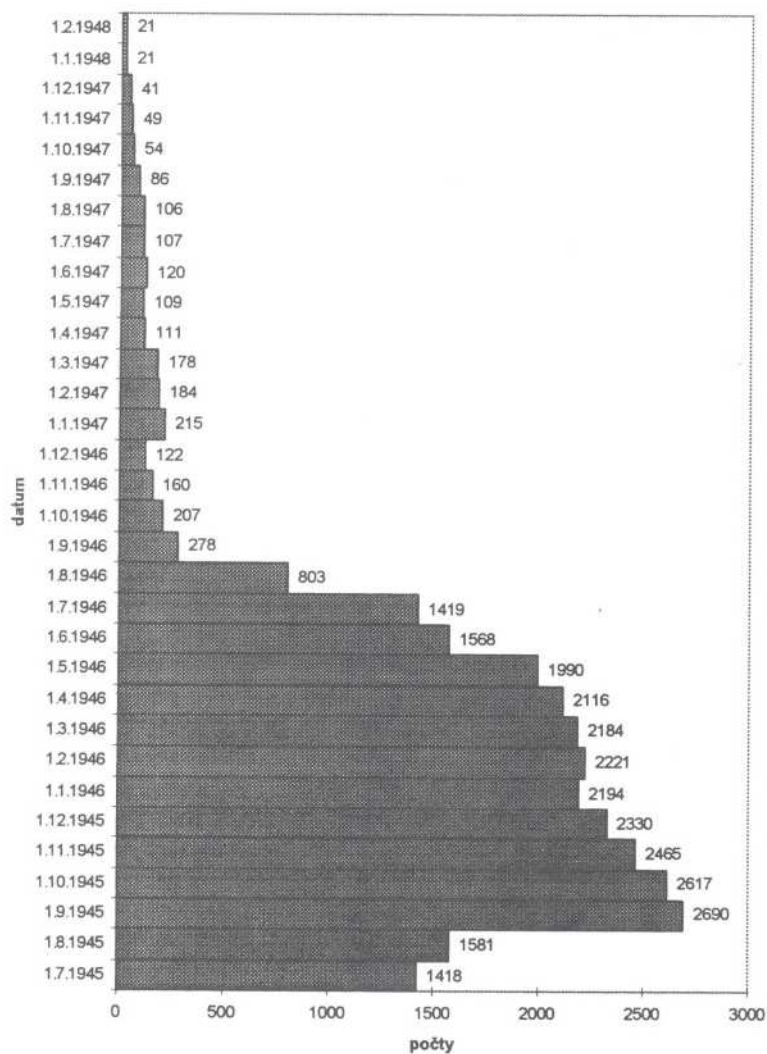
Insgesamt ist es gelungen, Angaben über 3725 Personen festzuhalten, die in der Zeit vom 5. 5. 1945 bis zum 30. 5. 1947 nach Theresienstadt übergeben wurden. Das Lager passierten 2080 Männer und 1645 Frauen. Der höchste Stand wurde in Theresienstadt 1945 verzeichnet, besonders in den Sommermonaten, als sich in der Evidenz fast 2700 Personen befanden. Von dem Augenblick sank die Anzahl regelmäßig, sei es durch Tod, Flucht, Verschiebung der Internierten woandershin oder Entlassung. Nach Ursachen der Beendigung der Internierung wurden die Internierten in fünf Gruppen eingeteilt:

- 2501 Personen (1360 Männer und 1141 Frauen) wurden in andere Einrichtungen abgeschoben, den Sicherheitsorganen und Gerichten oder zum Transfer übergeben,
- 436 (204 Männer und 232 Frauen) wurden entlassen,
- 194 (114 Männer und 80 Frauen) sind geflüchtet,
- mindestens 548 verstarben (371 Männer und 177 Frauen),
- bei 46 Personen (31 Männer und 15 Frauen) ist es nicht gelungen, ihr weiteres Schicksal festzustellen.

In Theresienstadt waren vorwiegend Deutsche, die ständig auf dem Gebiet der Tschechoslowakei vor dem Münchener Abkommen lebten (61 %). Den Rest bildeten besonders Deutsche, die auf das Gebiet der Tschechoslowakei während der Zeit der Okkupation kamen und die sog. Volksgäste (Flüchtlinge aus den von der Front betroffenen Gebieten).

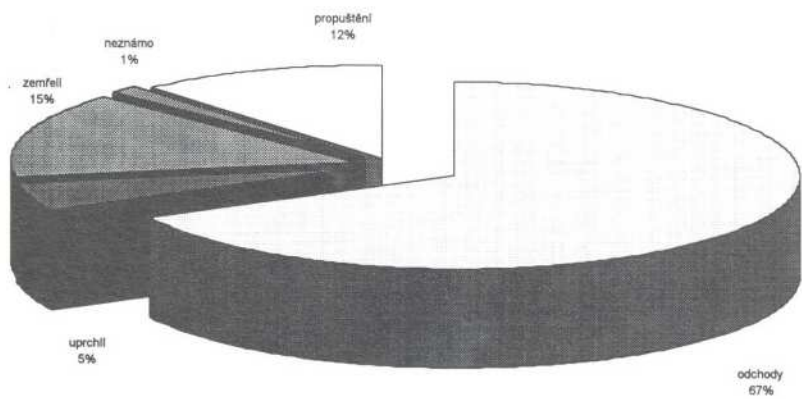
Im Lager waren Deutsche aller Altersgruppen und verschiedener sozialer Stellung interniert. Theresienstadt ist nie ausschließlich zu einer Stelle der Internierung von Naziverbrechern geworden. Nur 10 % der Internierten kamen vor die außerordentlichen Volksgerichte und etwa 900 von ihnen waren Mitglieder der NSDAP. Das Lager passierte eine Gruppe von Personen, die wegen ihrer Tätigkeit während der Okkupation belangt wurden, u. a. der Kommandant des Gefängnisses in der Kleinen Festung H. Jöckel und andere Aufseher, Mitarbeiter der Gestapo und anderer Bestandteile der Apparates der Sicherheit, sowie Kriegsgefangene.

Als Unterkunft wurden nach und nach die meisten Objekte der Kleinen Festung benutzt. Die Lebensbedingungen waren besonders 1945 schlecht, den Internierten mangelte es an Essen, Hygiene und Gesundheitsfürsorge. Die meisten wurden als Arbeitskräfte bei der Assanierung Theresienstadts und später in den umliegenden Industriebetrieben sowie in der Landwirtschaft ausgenutzt.

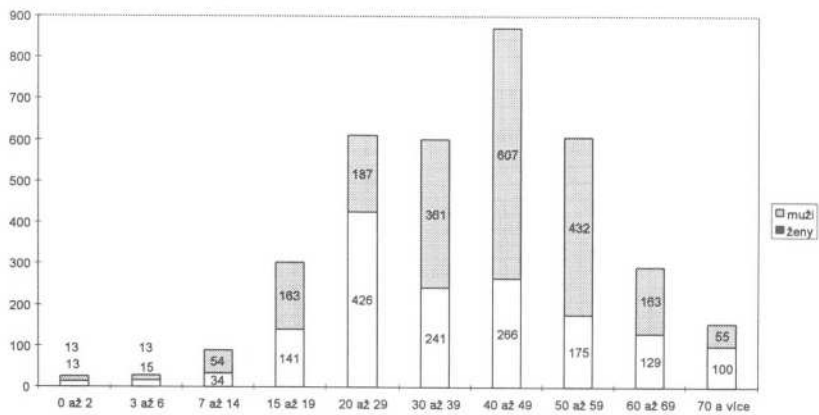

Příloha č. 1:

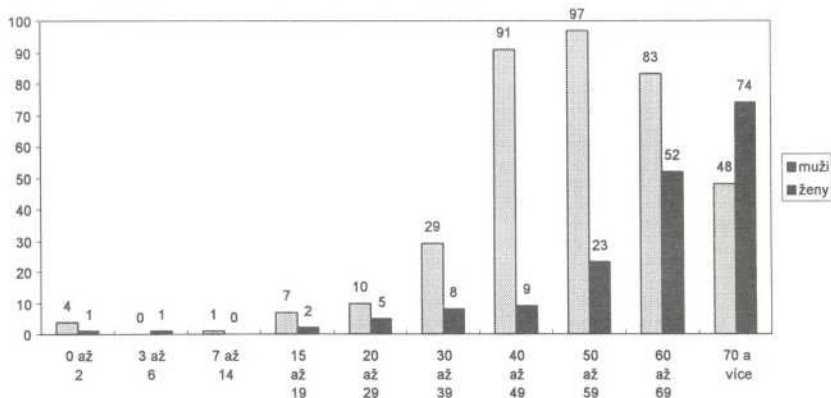
Vývoj počtu internovaných v jednotlivých měsících od 1. 7. 1945 do 1. 2. 1948

Příloha č. 2:
Příčiny ukončení internace

Příloha č. 3:
Věková struktura internovaných

Příloha č. 4:
Úmrtnost internovaných podle věkových skupin

měsíc	zemřelých		
	mužů	žen	celkem
květen 1945	18	0	18
červen 1945	92	2	94
červenec 1945	37	7	44
srpen 1945	35	25	60
září 1945	34	19	53
říjen 1945	45	45	90
listopad 1945	35	28	63
prosinec 1945	23	13	36
leden 1946	6	14	20
únor 1946	9	5	14
březen 1946	11	7	18
duben 1946	11	4	15
květen 1946	6	3	9
červen 1946	7	1	8
červenec 1946	0	3	3
únor 1947	1	0	1
neznámo kdy	1	1	2
celkem	371	177	548

Příloha č. 5:
Měsíční statistika zemřelých

NEZNÁMÝ PRAMĚN K DĚJINÁM GENOCIDY ŽIDŮ Z ČESKÝCH BUDĚJOVIC A OKOLÍ („BUDWEISER- NAMEN-INDEX“)

Jan Podlešák

„Musela se vyvolat pořádná atmosféra strachu i nevyhnutelnosti, aby se potřešení dali zaregistrovat u Židovské náboženské obce a začali se podle toho chovat. To znamená poslouchat lavinu zákazů a nařízení, publikovaných veřejně nebo taky jen rozšiřovaných ústně (jako v přízračném světě Kafkova Proce-su), a dostat z toho časem úplně změněnou psychiku tvora nejnižší kategorie žijícího trvale v nemilosti. Tvora určeného shlukem náhod a teď už definitivně k utracení.“

Norbert Frýd: Lahvová pošta

I.

Jako památka po zaniklé Židovské náboženské obci v Českých Budějovicích se zachoval tzv. „Budweiser-Namen-Index“ z roku 1944, který představuje cenný pramen k dějinám genocidy Židů na Českosobudějovicku.¹⁾ Jde o objemnou strojopisnou knihu většího formátu (v podstatě A4), vázanou v černých deskách (vazba je již značně poškozena a bude muset být opravena); na svrchní desce je nalepen štítek s vytištěným paralelním německým a českým nápisem: „Ältestenrat der Juden in Prag, Aussenstelle Budweis, Domherrngasse 13, Fernruf 821 / Židovská rada starších v Praze, pobočka Budějovice, Kanovnická ulice 13, telefon 821;“ pod tímto nápisem je psacím strojem připsáno: „Budweiser-Namen-Index“ (tj. Budějovický jmenný seznam; tento přípis je už špatně čitelný). Veškerý ostatní text knihy je výhradně německý, není stránkovaný a je napsán – jak je u strojopisu obvyklé – pouze na lícni straně listů.

Na titulním listě se nachází obšírnější nápisní text, který poskytuje základní informace o poslání knihy. Zní takto:

„Verzeichnis der Juden des Bereiches der Aussenstelle Budweis (JKG. Budweis, Frauenberg a. d. M., Kaladei a. d. L., Kardasch-Retschitz, Wittingau und Wodnian) vom 15. III. 1939 bis 6. VI. 1944

In diesem Verzeichnis sind angeführt:

ansässige Personen

vorübergehend anwesende Personen

in Haft befindliche Personen

verzogene Personen

verstorbene Personen

evakuierte Personen

Personen mit unbeweglichem Eigentum im Bereiche der AS.

Budweis, im Juni 1944.“

V překladu tento text znamená:

„Seznam Židů v obvodu pobočky Budějovice (Židovská náboženská obec Budějovice, Hluboká nad Vltavou, Koloděje nad Lužnicí, Kardašova Řečice, Třeboň a Vodňany) od 15. III. 1939 do 6. VI. 1944

V tomto Seznamu jsou uvedeny:

osoby usazené

osoby přechodně přítomné

osoby nacházející se ve vězení

osoby přestěhované

osoby zemřelé

osoby přesídlené

osoby s nemovitým majetkem v obvodu pobočky

Budějovice, v červnu 1944.“²⁾

Na 3. listu knihy, kde začíná abecední jmenný seznam (tj. příjmení začínající písmenem A), jsou v záhlaví uvedena tato hesla:

„Aeltestenrat der Juden in Prag. Aussenstelle Budweis“ (Židovská rada starších v Praze. Pobočka Budějovice)

„Budweis, im Juni 1944“ (Budějovice, v červnu 1944)

„Budweiser-Namen-Index“ (Budějovický jmenný seznam).

V záhlaví každého listu knihy, uspořádané abecedně, jsou předepsána hesla „Name und Anschrift“ (jméno a adresa), „Geburtsdaten“ (data narození), „Anmerkung“ (poznámka). V prvním sloupci je pak uváděno příjmení, akademický titul a jméno registrovaného (u žen i rodné jméno) a adresa jeho původního bydliště, ve druhém datum a místo jeho narození a ve třetím (tj. v poznámce) další závažné údaje.

Nejčastějším údajem tohoto druhu je heslo „Ins Ghetto eingewiesen“ (uveden, a, do ghetta), které je doprovázeno i datem a názvem transportu a transportním číslem registrovaného. Nejvíce se zde objevuje českobudějovický transport Akb, který přijel do terezínského ghetta 18. dubna 1942 („Budweiser-Namen-Index“ ovšem tento transport nazývá pouze Ak). Jsou zde však zmiňovány i jiné transporty – obvykle v souvislosti s tím, že dotyčná osoba se přestěhovala jinam. Jak již bylo uvedeno výše, registrovány jsou i osoby přechodně přítomné v obvodu budějovické pobočky Židovské rady starších, osoby nacházející se ve vězení (není pochyby o tom, že jde vesměs o lidi politicky a rasově pronásledované), osoby přestěhované do jiných míst protektorátu nebo vystěhované do ciziny, osoby přesídlené a osoby zemřelé (ty zvláště v letech 1939–1942). U některých registrovaných je uváděno heslo „Arisch versippt“ (árijsky spřízněn, a), což označuje osoby žijící ve „smíšených“ manželstvích, tedy s tzv. árijským partnerem. Zajímavé jsou majetkové údaje poznamenané u některých registrovaných, které se týkají jejich vlastnictví nebo spoluvlastnictví nemovitostí v obvodu zmíněné pobočky, neboť zábor židovského majetku byl jedním z cílů nacistické rasové per-

zেকে. Další hesla v poznámce charakterizují některého z registrovaných jako „Geltungsjude“ (platný Žid), případně „Geltungsjude – arisch versippt“,³⁾ u jiného zmiňují „Vielleicht Arier (Vielleicht Arierin) – sonstiges unbekannt“ (snad árijec, snad árijka – ostatní neznámo), dále adresy po přestěhování, odhlášení z místa trvalého pobytu, užívání služebního bytu aj.

Pozoruhodné jsou v knize údaje o zemřelých. Vedle „běžných“ úmrtí před dobou deportace do Terezína nebo do jiných koncentračních táborů jsou v některých případech zaznamenávána i úmrtí v koncentračních táborech – někdy je zmiňováno jen jméno tábora, jindy před ním stojí i zkratky „KZ“, „K. Z.“ (koncentrační tábor). Tak jsou v knize uvedeny např. tyto koncentrační tábory: Auschwitz (Osvětim), Buchenwald, Flossenbürg, Mauthausen, Oranienburg, Ravensbrück a Theresienstadt – Kl. F. (Terezín – Malá pevnost).

Ve strojopisném textu se výjimečně vyskytují i rukopisné opravy (v němčině – zřejmě z válečné doby) a přípisky (v češtině – z doby poválečné), i ty mají svou dokumentární hodnotu. Dodatečně, tj. po válce, byla kniha opatřena i razítkem „Židovská náboženská obec v Čes. Budějovicích“ – na předsádce, na titulním listu a jinde.

II.

Okolnosti vzniku „Budweiser-Namen-Indexu“ osvětluje jednostránková strojopisná úřední zpráva Synagogálního sboru v Českých Budějovicích, Biskupská ulice 5, z 10. června 1970 (čj. 344/70), podepsaná a zřejmě i sepsaná panem Kafkou,⁴⁾ která je – spolu s informačním letákem o dvou listech vydaným Židovskou náboženskou obcí v Českých Budějovicích u příležitosti odhalení památníku souvěrců zahynulých v nacistických koncentračních táborech (to se konalo 15. října 1950 na zdejším židovském hřbitově) – vlepena před titulní list knihy.

V této zprávě se praví, že „Budweiser-Namen-Index“ byl pořízen v roce 1944 na příkaz českobudějovického gestapa pracovníky Židovské náboženské obce (správně by mělo být Židovské rady starších) v Českých Budějovicích a v červnu 1944 ve čtyřech exemplářích odevzdán německým úřadům. „Pracovníkům Židovské náboženské obce se podařilo zhotoviti jeden exemplář navíc a tento výtisk utajiti a uschovat. Po převratu v roce 1945 se tato kniha opět objevila a sloužila v poválečných letech jako vzácný a důležitý pramen při zkoumání osudů odvečených a zavražděných souvěrců. (...) Pracovníkům Židovské náboženské obce, kteří v r. 1944 knihu sestavili a při velikém riziku utajili a uschovali jeden exemplář, budiž dodatečně vysloven dík a uznání.“

Ve zprávě se dále říká, že v době pořízení knihy bylo již 90 % obyvatel židovského původu z Českobudějovicka deportováno do koncentračních táborů a že zde zůstávalo jen několik málo židovských lidí žijících ve „smíšených“ manželstvích, ale že i ti byli na podzim 1944 odvečeni a uvězněni.⁵⁾

III.

„Budweiser-Namen-Index“, spis úřední provenience, je skutečně vzácným pramenem k dějinám rasové perzekuce v českobudějovickém regionu. Je svým způsobem jedinečným památkem zaniklé Židovské náboženské obce v Českých Budějovicích a rovněž zaniklých židovských náboženských obcí okolních. K tragickým dějinným paradoxům provázejícím sepsání této knihy patří zejména fakt, že většina židovských spoluobčanů v ní registrovaných nejenže už byla v té době vězněna v koncentračních a vyhlazovacích táborech, ale již patrně ani nežila.

Hlavním českobudějovickým transportem Akb, který přijel do Terezína 18. dubna 1942, bylo deportováno 909 osob, z nichž 878 zahynulo v koncentračních táborech (z toho 79 v Terezíně a 799 v jiných táborech) a pouze 30 se zachránilo (z toho 15 v Terezíně, 13 v jiných táborech a 2 odjeli do Švýcarska a Švédska).⁶⁾ Další židovští občané byli odvezeni gestapem ještě před transportem Akb (šlo o lidi politicky pronásledované) a jiní, ze „smíšených“ manželství, byli uvězněni po něm, přičemž osoby odvezené gestapem politickou a rasovou perzekuci vesměs nepřežily.

„Budweiser-Namen-Index“ může přispět ke zpřesnění údajů Terezínské pamětní knihy, pokud se týkají Českobudějovicka. Toto významné a záslužné dílo totiž u českobudějovického transportu Akb z 18. 4. 1942 uvádí z 909 deportovaných 881 zahynulých a 28 osvobozených, což se jeví jako počet ne zcela přesný.⁷⁾

Omyl v Terezínské pamětní knize se týká paní Františky Neubauerové, narozené 1. 12. 1926, deportované transportem Ds 18. 12. 1943 z Terezína do Osvětimi, která je vykazována jako zahynulá.⁸⁾ (Je samozřejmě jako Neubauer Franziska registrována i v „Budweiser-Namen-Indexu“.) Paní (tehdy slečna) Františka Neubauerová, později provdaná Nassauová, však byla osvobozena v Bergen-Belsenu a žije v Los Angeles ve Spojených státech amerických.

V Terezínské pamětní knize je také významný českobudějovický lékař, spisovatel, výtvarník – a ryzí Čech MUDr. Karel Fleischmann (1897 Klatovy – 1944 Osvětim), jehož zdravotnická práce a umělecká tvorba vyvrcholily právě v terezínském ghettu, nesprávně uveden jako Fleischmann Karl MUDr. (I on je registrován v „Budweiser-Namen-Indexu“.)

Největší význam „Budweiser-Namen-Indexu“ spočívá v tom, že představuje autentický a precizní doklad o dějinné existenci celé jedné skupiny obyvatelstva, která byla za německé okupace ze zvrácených rasových důvodů nacisty vyhlazena. Je to původní a nedocenitelné svědectví o zločinu genocidy, holocaustu, v jednom konkrétním regionu.

Poznámky:

- ¹⁾ Po zániku Synagogálního sboru v Českých Budějovicích (po r. 1970) připadl „Budweiser-Namen-Index“ do vlastnictví jednoho z posledních funkcionářů tohoto sboru pana Artura Eisnera z Českých Budějovic, plk. v zál., účastníka západního protifašistického odboje.
- ²⁾ Překlad německých textů v článku je dílem jeho autora. Za protektorátu zněl úřední název Českých Budějovic Budweis / Budějovice.
- ³⁾ Pojem „Geltungsjuden“ definuje Miroslav Kárný ve stati Genocida českých Židů, in: Tereziánská pamětní kniha. Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. I. Ed. M. Kárný a kol. Praha 1995, s. 19. Za „Geltungsjuden“ (platné Židy) – na rozdíl od „Glaubensjuden“ (věřících Židů) – byly považovány osoby, jejichž židovství bylo určováno nacistickým protizhido­vským zákonodárstvím.
- ⁴⁾ Pod zprávou Synagogálního sboru v Českých Budějovicích z 10. 6. 1970 je podepsán Kafka. Jde tu o pana Františka Kafku z Českých Budějovic, rovněž jednoho z posledních funkcionářů tohoto sboru, který se později vystěhoval do Rakouska, kde zemřel.
- ⁵⁾ Citát ze zmíněné zprávy Synagogálního sboru v Českých Budějovicích a parafráze jejího dalšího textu. Zpráva též informuje o obsahu výše uvedeného letáku Židovské náboženské obce v Českých Budějovicích z 15. 10. 1950 a o početních údajích o obětech nacistické rasové perzekuce na Českobudějovicku v něm uváděných. Vzhledem k tomu, že tato čísla nejsou z hlediska nynějšího stavu výzkumu spolehlivá, nejsou zde zmiňována.
- ⁶⁾ Početní údaje týkající se českobudějovického transportu Akb z 18. 4. 1942 čerpám ze Seznamu transportů do tereziánského tábora z území bývalého Protektorátu Čechy a Morava, in: Karel Lagus – Josef Polák, Město za mřížemi. Praha 1964, s. 335, a z přehledu Vězniové deportovaní do tereziánského tábora z bývalého Protektorátu Čechy a Morava (podle shromaždišť), tamtéž, s. 344. Tyto údaje považuji za spolehlivé. Miroslav Kárný přetiskuje ve svém díle „Konečné řešení“. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice. Praha 1991, uvedený Seznam transportů... (údaje o transportu Akb má na s. 151), ale už nikoli zmíněný přehled Vězniové..., kde jsou vykazováni další 2 zachráněni účastníci transportu Akb, kteří odjeli do Švýcarska a Švédska. M. Kárný tak dospívá pouze k počtu 28 zachráněných z tohoto transportu.
- ⁷⁾ Tereziánská pamětní kniha I, s. 478.
- ⁸⁾ Tamtéž, s. 485.
- ⁹⁾ Tamtéž, s. 480.

Poznámka k pravopisu:

V článku užívám z pietních důvodů pravopisné podoby „Židé“, ačkoli např. židovská populace na Českobudějovicku byla převážně asimilovaná k české nebo německé národnosti – v tomto smyslu to byli vlastně „židé“.

Poznámka k obrazovým přílohám:

Kromě titulního a třetího listu „Budweiser-Namen-Indexu“ dokládají další přílohy registraci významných osobností v něm: posledního českobudějovického rabína PhDr. Rudolfa Ferdý, lékaře, spisovatele a výtvarníka MUDr. Karla Fleischmanna, lékaře a odborného spisovatele (psal německy) MUDr. Emila Flussera a jednoho z těch, kdož přežili a vydali svědectví – Jana Freunda, který žije v kanadském Torontu a věnuje se publicistice v angličtině (holocaust) i češtině (židovské náboženské tradice).

Článek připisují památce účastníků transportu Akb, kteří před 55 lety nastoupili cestu z Českých Budějovic do Terezína – tedy většinou na smrt.

J. P.

AN UNKNOWN SOURCE TO THE HISTORY OF THE GENOCIDE OF THE JEWS FROM ČESKÉ BUDĚJOVICE AND ENVIRONS (THE BUDWEISER-NAMEN-INDEX)

Jan Podlešák
Resume

The Budweiser-Namen-Index from 1944 has been preserved as a vestige of the former Jewish Religious Community in Č. Budějovice. It is a voluminous typewritten book written in German. The title page contains the basic information about the purpose of the book. It is being stated that this is a list of the Jews in the area of the Budějovice community from March 15, 1939 to June 6, 1944. Listed are: persons settled, persons transitionally present, those in prison, those who moved, died, were relocated, and those owning property in the area. In the alphabetic list the headings of the columns are: Name and address, birth dates, and remark. It is in this third column, the remark, that we learn a lot from the fate of the respective person. The most frequent data here is „Ins Ghetto eingewiesen“, accompanied by the date, the name of the transport, and the transport number of the person. Most often we find the Budějovice transport Akb, by which on April 18, 1942, 909 people arrived in the Terezín Ghetto. Remarkable are data about people dead, be it they died before deportation or later in one of the concentration camps.

The circumstances of the origin of the book are being illuminated by the official report of the Synagogue Community in Č. Budějovice of June 10, 1970. From here we learn that this was by order of the local Gestapo in 1944. The employees of the Jewish Religious Community had to hand over to the Gestapo four copies, and they produced secretly one more copy and hid it away. At that time, 90 % of the citizens of Jewish origin from the Budějovice region had been deported and probably even were no longer alive.

The book emerged only after the war and served as rare and important source when investigating the fate of the deported fellow Jews. The author of the contribution is convinced that even now the book can contribute to specify the data so far known and published about Jewish citizens, and cites several examples when it differs from them (e.g. the number of those liberated from the transport Akb).

The paper is devoted to the memory of the people of the transport Akb, who 55 years ago entered on their way from Č. Budějovice to Terezín – and so mostly to their death.

EINE UNBEKANNTE QUELLE ZUR GESCHICHTE DES GENOZIDS AN DEN JUDEN AUS BUDWEIS UND UMGEBUNG (BUDWEISER-NAMEN-INDEX)

Jan Podlešák

Resümee

Der Budweiser-Namen-Index aus dem Jahr 1944 blieb als Andenken an die untergegangene jüdische Kultusgemeinde in Budweis erhalten. Es ist dies ein umfangreiches maschinengeschriebenes deutsch geschriebenes Buch. Das Titelblatt enthält die grundlegenden Informationen über den Sinn des Buches. Es wird angeführt, daß es sich um ein Verzeichnis von Juden im Umkreis der Zweigstelle Budweis vom 15. 3. 1939 bis zum 6. 6. 1944 handelt. Darin werden angeführt: ansässige Personen, vorübergehend anwesende, im Gefängnis befindliche, angesiedelte, verstorbene, umgesiedelte, und Immobilien besitzende Personen in Umkreis der Zweigstelle.

Im alphabetischen Verzeichnis sind als Überschriften der Rubriken vorgeschrieben: Namen und Adresse, Geburtsdatum und Anmerkung. Gerade in der dritten Spalte, der Anmerkung, erfahren wir viel von dem Schicksal der betreffenden Person. Die häufigste Angabe ist die Anmerkung „Ins Ghetto eingewiesen“, auch mit Datum und Namen des Transports und der Transportnummer des Registrierten. Am häufigsten erscheint der Budweiser Transport Akb, mit dem am 18. 4. 1942 909 Personen im Ghetto Theresienstadt ankamen. Bemerkenswert sind auch die Angaben von den Verstorbenen, ob noch vor der Deportation oder dann in einem der KZ gestorben.

Die Umstände der Entstehung des Buches erklärt der amtliche Bericht des Synagogalen Kollegiums in Budweis vom 10. 6. 1970. Daraus erfahren wir, daß das Buch auf Befehl der dortigen Gestapo 1944 entstand. Die Mitarbeiter der Kultusgemeinde sollten der Gestapo vier Exemplare abgeben, wobei sie ein Exemplar heimlich herstellten und versteckten. Zu der Zeit waren bereits 90 % der jüdischen Bevölkerung aus der Gegend von Budweis deportiert worden und waren wahrscheinlich nicht mehr am Leben.

Das Buch kam nach dem Krieg zum Vorschein und diente als rare und wichtige Quelle bei der Forschung über die Schicksale der verschleppten Glaubensgenossen. Der Verfasser des Beitrags ist überzeugt, daß es auch heute zur genaueren Bestimmung bekannter und bisher publizierter Angaben über jüdische Mitbürger beitragen kann und führt einige Beispiele an. (Z. B. die Anzahl der Befreiten aus dem Transport Akb.)

Der Artikel ist dem Andenken der Teilnehmer des Akb-Transportes gewidmet, die vor 55 Jahren den Weg aus Budweis nach Theresienstadt – also meistens dem Tod entgegen – angetreten haben.

Zidovská náboženská obec
v Čes. Budějovicích.

VERZEICHNIS

der Juden des Bereiches der Aussenstelle Budweis /JKG.Budweis,
Frauenberg a.d.M., Kaladei. a.d.L. Kardasch-Retschitz, Wittingau
und Wodnian/ vom 15.III.1939 bis 6.VI.1944:

In diesem Verzeichnis sind angeführt:

ansässige Personen
vorübergehend anwesende Personen
in Haft befindliche Personen
verzogene Personen
verstorbene Personen
evakuierte Personen
Personen mit unbeweglichem Eigentum im Bereiche der AS.

Budweis, im Juni 1944

BUDWEISER-NAMEN-INDEX

<u>Name und Anschrift:</u>	<u>Geburts- daten:</u>	<u>Anmerkung:</u>
Adamec Olga Marie geb. Kohn Budweis Klaudigasse 3	19.8.1888 Nachod	Arisch versippt
Adler Arthur + <i>plus Maria</i> Budweis Knappgasse 711	11.10.1887 Budweis	1939 nach Prag
Adler Edith Prag	20.7.1926 Prag	Miteigent.d.EZ.1574 in Budweis-III Ins Ghetto eingewiesen 24.4.1942 Am-950
Adler Friedrich Budweis Neugasse 4	24.10.1931 Aussig a.E.	Feber 1940 ins Ausland
Adler Gertrude geb. Gutmann Suchental a.L., 152 +	2.4.1870 Hamburg	Ins Ghetto eingewiesen 18.4.1942 Ak-733
Adler Hanne Budweis Neugasse 4	9.8.1934 Aussig a.E.	II./1940 ins Ausland
Adler Hedwig geb. Popper Barau b. Wodnian 19 †	13.12.1890 Barau /Pisek/	Ins Ghetto eingewiesen 18.4.1942 Ak-823
Adler MUDr. Hugo Budweis Neugasse 4	5.6.1895 Budweis	II./1940 ins Ausland
Adler Jarmila geb. Bondy Prag	18.4.1899 Neudorf b./Tabor	Miteigent.d.EZ 1574 in Budweis-III Ins Ghetto eingewiesen 24.4.1942 Am-949
Adler Josefa + geb. Rind Budweis Plachýgasse 3	4.12.1860 Sobieslau	Ins Ghetto eingewiesen 18.4.1942 Ak-18

Name und Anschrift:	Geburts- daten:	Anmerkung:
Ferda Leo Prag XII Münchenerstr.54	23.11.1903 Budweis	Arisch versippt. Eigent.d.EZ.376 in Budweis-III
Ferda Paula geb.Kulka Budweis Bahnhofstr.39	14.9.1881 Prerau	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-270
Ferda PhilDr. Rudolf Budweis Neug.12	5.10.1889 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-271
Fingerhut Hermine geb.Gans Wien II, Praterstr.13		Miteigent.d.EZ.1277/I in Budweis Ins Ghetto eingewiesen: Wiener Transport
Fink Philippine geb.Bravmann Budweis Gyrowetzg.1042	9.12.1891 Oberaltertheim /Würzburg/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-272
Fink MUDr. Richard Budweis Radetzkyst.15	15.9.1868 Teplitz-Sch.	Gestorben: 8.6.1940
Fisch MUDr. Ernst Budweis Theaterg.362	15.3.1902 Rosenberg /Slow./	1939 nach Prag I, Plátneraká 13 /bei Dr.Lieben/
Fischer Adolf David Budweis Schneiderg.185	6.6.1929 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 13.7.1943 Di-13
Fischer Aloisie Budweis Lastenstr.5	11.11.1867 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-274
Fischer Anna Budweis Theatergasse	18.3.1902 Karlsbad	1939 nach Prag
Fischer Anton Budweis Wienerg.3	14.2.1908 Franzensbad	Sonstiges unbekannt !
Fischer Arthur Budweis Knappg.10	24.12.1893 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-277

BNI - registrace rabína PhDr. Rudolfa Ferdý

<u>Name und Anschrift:</u>	<u>Geburts- daten:</u>	<u>Anmerkung:</u>
Fleischer Dr. Marie Budweis Lannastr. 11	22.12.1906 Moskau	13.4.1937 nach Vidnava
Fleischer Martha geb. Fessely Budweis B. Ritthof 43	1.6.1909 Rotkosteletz	Ins Ghetto eingewiesen: 27.7.1942 Au-409
Fleischer Paula geb. Kraus Budweis B. Kraftwerk 1186	26.8.1877 Hostiwar	9.10.1940 nach Prag- Werschowitz
Fleischer Siegfried Budweis * + 1 B. Kraftwerk 1186	21.2.1874 Kassejowitz /Strakonitz/	9.10.1940 nach Prag - Werschowitz
Fleischmann Franziska geb. Klein Budweis Dworschakg. 31 /	10.4.1865 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-282
Fleischmann MUDr. Karl Budweis * + 1 Böhm. 19	22.2.1897 Klattau <i>schymal 19.9.44</i>	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-68
Fleischmann Martha Budweis * Dworschakg. 31	12.2.1901 Klattau	Ins Ghetto eingewiesen 18.4.1942 Ak-283
Fleischmann Rosa geb. Eugländer Budweis Böhm. 19	17.2.1890 Wlaschim /Beneschau/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-67
Fleischner Franz Budweis K. Henleinstr. 1059	4.12.1900 Kamnitz a.d.L.	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-284
Fleischner Sofie geb. Wertheimer * + 1 Budweis K. Henleinstr. 1059	15.5.1861 Hartlikow /Pilgrams/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-285
Flusser MUDr. Emil Budweis * + 1 Krausgasse 780	4.5.1888 Pürglitz /Rakonitz/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-286
Flusser Emma geb. Glaser Budweis, Krausg. 780	1.6.1897 Loun	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-287

BNI - registrace MUDr. Karla Fleischmanna a MUDr. Emila Flussera

Name und Anschrift:	Geburts- datum:	Anmerkung:
L. Frenkel Valerie geb. Weiner * + 1 Budweis Gyrowetzg. 11	29.8.1893 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-295
Freund Adolf Wilkow 11 * + 1 Bez. Frohenbruck	29.11.1896 Dretowitz /Kladno/	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-628
Freund Alfred Budweis Radetzkyst.	9.10.1919 Budweis	IX./1939 nach Prag
Freund Alois Budweis * + 1 Teinleserg. 682	25.5.1858 Platz a.N. /Wittingau/	X./1939 nach Podiebrad
Freund Erna geb. Jung Budweis Gyrowetzg. 11	3.1.1898 Pisek	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-296
Freund Franz Budweis * + 3 Radetzkyst.	28.6.1889 Deutsch-Brod	7.9.1939 nach Prag X, Karlova 12
Freund Franziska Budweis Radetzkyst.	21.12.1920 Budweis	7.9.1939 nach Prag
Freund Gertrude geb. Kraus Wilkow 11 Bez. Frohenbruck	23.11.1897 Frohenbruck	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-627
Freund MUDr. Gustav Budweis * + 2 Gyrowetzg. 11	20.2.1896 Senftenberg	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-297
Freund Irene geb. Wedeles Budweis Radetzkyst.	20.8.1897 Kieseldorf	7.9.1939 nach Prag
Freund Johann Budweis Gyrowetzg. 11	6.6.1930 Budweis	Ins Ghetto eingewiesen: 18.4.1942 Ak-298
Freund Karl Böhm. Schachen 49	12.8.1891 Witschkoberg Nd.-D.	Arison verurteilt. Derzeit in Haft >

POZŮSTALOST DR. FRITZE ULLMANN A ULOŽENÁ V ÚSTŘEDNÍM SIONISTICKÉM ARCHIVU V JERUZALÉMĚ

Předběžná zpráva o výzkumu písemností z let 1939–46

Miroslav Kryl

Dr. Fritz Ullmann (1902–1972) patřil k významným činitelům sionistického hnutí v meziválečné ČSR i v evropském měřítku.

Jak sám uvedl v životopise, napsaném v 60. letech v Izraeli, působil po mnoho let jako jeden z hlavních organizátorů světových sionistických kongresů. Za nejdůležitější etapu svého života sám považoval šest let, která strávil v Ženevě jako generální tajemník Jewish Agency (1939–1945).

Svého postavení využíval, ve spolupráci s čs. diplomatickým zástupcem dr. Jaromírem Kopeckým, k pomoci pronásledovaným židovským obyvatelům protektorátu. (Zejména k zaslání potravinových balíčků židovským vězňům Terezína.)

V Jeruzalémě se nachází bohatý soubor písemných materiálů, které F. Ullmann za celý svůj život shromáždil.

Průzkum fondů v Ústředním sionistickém archivu (Central Zionist Archives – dále jen CZA) se soustředil především na vlastní Ullmannovu pozůstalost, jež představuje svého druhu jeho téměř celoživotní soukromý archiv. Jeho rozsah je skutečně obrovský.¹⁾

Těžištěm bádání se staly materiály vztahující se k historii českých židů, k Terezínu a pomoci židovským obyvatelům protektorátu, resp. vězňům terezínského ghetta ze strany F. Ullmanna a dalších funkcionářů židovských organizací ve svobodném světě. Průzkum potvrdil zcela mimořádnou spolupráci a porozumění mezi představiteli židovských organizací a dr. Jaromírem Kopeckým. (Tento čs. stálý delegát při Společnosti národů a při Mezinárodním úřadu práce v Ženevě nevydal po 15. 3. 1939 Němcům majetek svého úřadu. Ve svém postavení setrval, mlčky trpěn švýcarskými úřady i poté, kdy Konfederace zrušila diplomatické styky s ČSR, jež byly obnoveny až v březnu r. 1945. Tehdy se dr. Kopecký stal čs. vyslancem ve Švýcarsku.)

Podle referátu dr. Gerharda M. Riegnera, předneseného v Terezíně v říjnu 1995, navázal Kopecký úzký kontakt s Ullmannem již v září 1938. Zásluhou J. Masaryka pak dr. Kopecký obdržel diplomatická privilegia, tj. možnost kódovat telegramy (depeše) čs. vládě do Londýna. Nepochybně s Masarykovým souhlasem a jím zaštitěn dal dr. Kopecký čs. diplomatický kód k dispozici pro odesílání zpráv mezi představiteli židovských organizací. Tak mohly ze Ženevy odcházet zprávy od generálního tajemníka Jewish Agency, jímž byl právě F. Ullmann. (V Ženevě se nacházel od srpna 1939, kdy odcestoval z Prahy na

21. sionistický kongres; spolu se svou ženou Charlottou se zpět do Prahy již nevrátil.)

Stejnou, velmi důležitou komunikační cestou dostával přímo od Ullmanna zprávy ze Ženevy i ing. Arnošt Frischer, člen čs. Státní rady v Londýně, a kromě něho také např. A. L. Eastermann a další představitelé Světového židovského kongresu od G. M. Riegnera.²⁾ Ullmanna a Frischera spojovalo rovněž to, že od r. 1942 měli v Terezíně blízké příbuzné; úzkost a obavy o jejich osud se odrážejí ve vzájemné korespondenci vedené prostřednictvím Ministerstva zahraničních věcí.

Znovu a znovu se z obou stran, totiž z akt uložených v CZA i pramenů uložených v Londýnském archivu (spisový materiál čs. Ministerstva zahr. věcí z doby londýnského exilu), potvrzuje, že J. Kopecský sehrál důležitou roli v získání finančních částek pro nákup potravin, tj. zasílání balíčků do Terezína a do Birkenau. Tyto prostředky uvolnila čs. vláda v Londýně. Pomoc měla být centrálně organizována a soustředována v jedné ruce, tj. u dr. Ullmanna. Vzhledem k obrovským těžkostem i rizikům, že německé úřady ji nedoručí adresátům (což se nepochybně dělo), zesílily zejm. od r. 1943 snahy o ujednocení těchto procedur. Mělo se tak dít prostřednictvím Mezinárodního výboru Červeného kříže, resp. jeho tzv. smíšené komise, jež měla distribuovat hmotné zásilky vězňům koncentračních táborů, včetně pronásledovaných a vězňů židovských obyvatel.

Ullmannova akta potvrzují, že rozhodnutí rozvinout balíčkovou akci bylo důsledkem zoufalé snahy představitelů židovských organizací o záchranu pronásledovaných, resp. těch, kteří ještě zůstávali naživu. Zprávy o deportacích bylo obtížné získávat, často byly zkrácené nebo neúplné. Není divu, že se v Ženevě snažili vytěžit sebenepatrnější informace z dopisů a lístků, které přišly z území protektorátu. Takových dopisů a dopisnic jsou v Ullmannově pozůstalosti uloženy tisíce. Soubor terezínských korespondenčních lístků zde založený představuje patrně nejrozsáhlejší sbírku těchto dokumentů vůbec.

Konečné číslo na seznamech příjemců potravinových balíčků dosáhlo svého apogea v prosinci 1944: 6 384. (Akce se mohla rozvinout teprve v letech 1943–44.) To už ovšem bylo po podzimních deportacích z Terezína. O nich, stejně jako o rozsahu zkázy, neměli v Ženevě přesný obraz.³⁾

Na všechny lístky a dopisy, i lidem neznámým a ideově vzdáleným, dr. Ullmann odpovídal. V záležitosti pomoci terezínským vězňům se na něj obraceli jejich příbuzní žijící ve Švýcarsku nebo jiných západních či zámořských zemích (dokonce až ze Šanghaje). Adresát odpovídal, slíbil potravinové zásilky, varoval před iluzemi, že by mohl pomoci jinak, a své sliby plnil zodpovědně a přesně. Že jím organizované a podnícené zásilky došly pozdě, nebo nedošly vůbec, byla už jiná věc... Také dr. Kopecký mu předával jména, adresy a žádosti o pomoc, které se do Ženevy dostávaly via Londýn, z tamního MZV, kde jako jeden z odborných referentů působil dr. Viktor Fischl, a od ing. Frischera.

Fr. Ullmann si vedl adresář, evidoval odpovědi z Terezína. Opisy textu líst-

ků a dopisů odesílal pravidelně R. Lichtheimovi (vedoucí představitel JA v Ženevě), ing. Frischerovi do Londýna a dr. P. D. Märzovi do Jeruzaléma. Vzhledem ke sporům s britskou vládou, která při podezření ze zabavování zásilek v Německu nařizovala přerušit pomoci (vznikaly obavy, že takto je vlastně nepřítel zásobován), byla mimořádná pozornost věnována potvrzením o převzetí balíčků. Adresáti byli k potvrzování vyzýváni v listcích odesílaných do Terezína a hromadné zásilky byly nejdříve zastaveny; byly-li později některé léky a posilující prostředky hromadně expedovány, došla do Ženevy a jsou archivována potvrzení podepsaná představiteli židovské samosprávy.

Z dochovaných spisů vyplývá, že nacistům se až do podzimu r. 1942 dařilo před Ženevou utajit existenci Terezína. Ještě 25. 11. tohoto roku odpovídá pražská ŽNO dr. Ullmannovi, že osoby, na které se dotazoval a s nimiž předtím, tj. ještě před rokem sporadicky korespondoval (samozřejmě byly dopisy cenzurovány), jsou mimo Prahu a jejich adresy nejsou známy.⁴⁾ O tom, že židovští obyvatelé protektorátu jsou deportováni ze svých bydlišť, ovšem informace existovaly. Při dotazech na některé osoby uváděla Hana Steinerová v odpovědích Ullmannovi, že dotyčný odjel nebo se nachází „u Jakuba“ (Edelsteina).

Od konce října, resp. od počátku listopadu 1942 a během r. 1943 bylo cenzurované spojení se sionisticky orientovanými členy vedení terezínské samosprávy (ovšem s velkými časovými prodlevami), včetně Franze Kahna, obnoveno. Podle záznamu v terezínském deníku E. Redlicha ze 2. a 4. října 1942 soudím, že Seidlovým prostřednictvím bylo zahájení této korespondence z Terezína nařizeno J. Edelsteinovi a jeho kolegům. (První Edelsteinův dopis, adresovaný přímo Ullmannovi, je datován 19. 10. 1942.)⁵⁾ „Ullimu“, jak byl Ullmann svými přáteli nazýván, došel do Ženevy cenzurovaný lístek z Birkenau, formulovaný – jako všechny ostatní – s vynuceným uklidňujícím obsahem, a to od Edelsteinova nejbližšího spolupracovníka Lea Janowitze. Datován byl 17. 9. 1943.⁶⁾

Jestliže se funkcionáři terezínské židovské samosprávy a další případní pisatelé chtěli ozvat, aby se o Terezíně a zdejší situaci alespoň něco v cizině vědělo, museli splnit podmínku příslušné míry pochvalných vyjádření (frází). Všichni se snažili sdělit i něco navíc – „mezi řádky“, a z toho i v Ženevě vyvozovali poznání, že situace je zlá. Podstatu však poznat z tohoto zdroje nemohli.

Rafinovanost gestapa spočívala i v tom, že konkrétně v Ullmannově případě byly r. 1943 propuštěny zprávy o těžkém onemocnění a smrti obou Ullmannových sester Pauly a Olgy v Terezíně.⁷⁾

Již zmíněnou „první vlnu“ cenzurovaných dopisů, jež byly z Terezína odeslány v říjnu a listopadu 1942 (především pak dopisy J. Edelsteina a O. Zuckera adresované do Ženevy), analyzoval Richard Lichtheim. Učinil tak již 16. 11. 1942, a to v dopise odeslaném dr. Lauterbachovi do Jeruzaléma. Situaci v Terezíně označil (pod dojmem gestapem vynucených formulací) za snesitelnější než v polských ghettech. Protože měl k dispozici nejen originál „svého“ dopisu, odeslaného mu z Terezína ing. Zuckerem, ale i Edelsteinova a dalších dvou,

mohl provést všestranné srovnání: nejen po stránce obsahové a stylistické, ale i formální. Povšiml si, že na dopisních obálkách byly použity úplně stejné německé poštovní známky a že dopisy byly podány na téže berlínské poště. Nejzávažnější však bylo Lichtheimovo zjištění, že v případě Edelsteinova dopisu Ullmannovi byla, resp. musela být na obálce uvedena, a to Edelsteinovou rukou, jeho funkce generálního sekretáře Jewish Agency. To bylo, jak poznamenal, v naprostém rozporu s územ korespondence uvnitř Sionistické organizace, především z bezpečnostních důvodů.

Své poznání shrnul do formulace, že (dopisy) „...nicht ganz freiwillig geschrieben sind und dass es sich vielleicht um eine Gegenpropagande... handelt.“ Lichtheim pochopil, že uvedená korespondence byla gestapem zneužita, aby byly vyvraceny zprávy o vyhlazovacím procesu proti židovskému obyvatelstvu Evropy. Řečeno možná poněkud expresivně, je tím vylomen další kamínek z mozaiky představující nespravedlivé hodnocení především J. Edelsteina z pera H. G. Adlera.⁸⁾

* * *

Z velmi rozsáhlého materiálu zjištěného v CZA, který by mohl sloužit jako heuristická základna k samostatné studii, chci na závěr uvést již jen jeden okruh problémů. Je to konstatování, že jméno dr. Fritze Ullmanna téměř zmizelo z izraelské historiografie, resp. dějin sionistického hnutí. V souvislosti s pomocí terezínským vězňům mu věnovala pozornost a kladné hodnocení Ruth Bondyová ve své obsáhlé biografii J. Edelsteina.⁹⁾

Důkazem pro mé tvrzení je to, že dvousvazková „Nová encyklopedie sionismu a Izraele“ z r. 1994 neuvádí vůbec jeho osobu (na rozdíl od R. Lichtheima, dr. P. Märze a jiných sionistických činitelů, kteří byli aktivní v době II. světové války i po ní). Zmíněné dílo zná J. Edelsteina i dr. P. Eppsteina, dr. Ullmanna však nikoliv.¹⁰⁾

Uvedené skutečnosti bychom eventuálně mohli považovat za náhodné. Kdyby se ovšem hlavní protagonista mého příspěvku k nim nevyjádřil sám (nikoli ovšem k „Nové encyklopedii...“, jejíhož vydání se nedožil). Expressis verbis tak učinil v dopise psaném dlouho po skončení války (do Jeruzaléma se ze Ženevy přestěhoval v r. 1946; jeho, resp. jím shromážděný ohromný soubor písemností sem byl převezen až r. 1955).

R. 1967 psal svému dávnému příteli dr. G. M. Riegnerovi, jehož jméno jsem uvedl na začátku svého příspěvku v souvislosti s vystoupením na terezínské historické konferenci v r. 1995. V kopii dopisu z 29. 9. 1967 čteme opožděnou gratulaci k Roš Hašana; zdravotní potíže posléze ustoupily, takže autor dopisu se rozepsal o brožůře jistého „pana Jachiela“, jejímž tématem jsou dějiny sionistického hnutí v ČSR. Dr. Riegner byl vybídnut k její četbě: „...wie mich Herr Yachiel...“ „ausradiert hat“. Dále se dovídáme, že v dotyčném díle, pokud jde o „ženevské období“, je sice pan März uveden, ale na pisatele (tj. Ullmanna) se jaksi zapomnělo. A pak už následuje jen povzdech o tzv. přátelích, od nichž se mnoho dobrého nemůže očekávat.

Dr. Ullmann, který 40 let působil v sionistickém hnutí, se nejen zúčastnil všech jeho kongresů až do r. 1948, ale pomáhal je organizovat jako člen přípravných výborů a širšího vedení. V šedesátých letech již nebyl pozván, jak píše, na pravidelné oslavy do Basileje. Nové boje na zdraví nepřidají, posteskli si. Svůj dopis ukončil informacemi o rodině, manželce a dětech.¹¹⁾

Jistě i v Čechách bychom našli bezpočet příkladů politického nevděku či ztráty historické a politické paměti. Zdá se, že opět platí, že jen málokdo se doma stane prorokem. Pro historiky jsou však takové situace výzvou...

Poznámky:

¹¹⁾ CZA, fond A 320. – Srov. dále zprávu o výzkumu podanou dr. Vl. Hamáčkovou z 27. 11. 1995, která je uložena v sídle Nadace Tereziánská iniciativa (dále jen NTI) v Praze. V NTI jsou rovněž uloženy kopie vybraných položek pořízené laskavostí CZA.

²⁾ Vrchovatou měrou jsou Riegerova slova potvrzena v souboru depeší a dalších aktech Kopecského úřadu. Prameny jsou uloženy v Londýnském archivu, jenž je součástí fondů Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR v Praze.

³⁾ CZA, A 320/49. Původních 51 „Paket-Liste“ obsahovalo 4 334 jmen. Posléze je číslo zvýšeno na 5 697, až se ustálilo, jak je uvedeno. – Srov. dále přísně tajný telegram („Kabel od Ullmanna“) č. 851/44, odeslaný v němčině D. P. Märzovi 15. 11. 1944. Tamtéž, S 26/1184. Viz též Ullmannův dopis témuž adresátovi z 15. 12. 1943.

⁴⁾ CZA, A 320/104.

⁵⁾ Deník Egon Redlicha z Tereziána, originál, hebrejský zápis z 2. a 4. 10. 1942. – APT (Archiv Památníku Terezián), inv. č. A 1226/1–4 (včetně překladu deníku do češtiny). – K Edelsteinovu dopisu se vracím v další části svého příspěvku, spolu s hodnocením této korespondence z pera R. Lichtheima.

⁶⁾ Úplný text zveřejnil Miroslav Kárný: Neobjasněné záhady jedné osudové zprávy, Tereziánské listy č. 20, 1992, s. 24, 30, pozn. č. 71.

⁷⁾ V dopise ing. O. Zuckera, adresovaném F. Ullmannovi a datovaném 19. 4. 1943, autor udal Olžinu smrt s datem 13. 3. 1943. Úmrtí obou sester potvrdil dr. Walter Löwinger strohou větou v dopise datovaném 4. 5. 1943.

Vedoucí zdravotnického oddělení tereziánské samosprávy dr. E. Munk psal dr. Ullmannovi o měsíc později (dopis nese datum 1. 6. 1943). Míru terorizace ukazuje již v úvodu dopisu, v němž pisatel kárá adresáta, že na něho (od ledna, kdy dr. Munk poslal do Ženevy svůj tereziánský korespondenční lístek) nepochybně zapomněl. (Ullmannovu odpověď mohlo gestapo, resp. tereziánská komandantura na libovolnou dobu zadržet.) V záplavě obvyklých frází, jaké v podobných tereziánských zprávách, psaných pod dohledem gestapa, nacházíme, čteme i zmínky o „menších i větších potížích a starostech“. V předchozím textu ovšem pisatel musel tereziánská nemocniční zařízení charakterizovat jako tak skvělá (také díky zásilkám Červeného kříže), že by se za ně nemuselo stydět leckteré velkoměsto, a ničím se nelišící od velkých klinik.

O smrti Ullmannových blízkých nesmělo padnout ani slovo. Viz: CZA, A 320/333; A 320/334; tamtéž, S 26/1444.

⁸⁾ Originál Lichtheimova dopisu je uložen v CZA, ve fondu Mezinárodní židovské organizace, sig. L 22/86; jeho kopii se nám nepodařilo získat.

⁹⁾ Ruth Bondy: „Elder of the Jews.“ Jakob Edelstein of Theresienstadt, New York 1989.

¹⁰⁾ New Encyklopaedia of Zionism and Israel. A Herzl Press Publication, London-N. York-Toronto-Tel Aviv, hl. edit. Geoffrey Wigoder, 1994. – Jediným mně známým nekrologem je stať otištěná v historicko-vzpomínkovém časopise, který vycházel v Izraeli v němčině (dnes je již zaniklý): Karger Mendl: Dr. Fritz Jicchak Ullmann 1902–1972, Zeitschrift für die Geschichte der

Juden (Tel Aviv), X, 1973, č. 1/2, s. 45–48. Srov. též: R. Bondy: Dokumentace o Terezíně v Izraeli, TL, č. 19, 1991, s. 27.

¹¹⁾ Dcera Raja (narodila se za války v Ženevě) byla v té době studentkou vysoké školy, syn Uri (mladší než sestra), sloužil v armádě a ani na Nový rok nemohl přijet k rodičům (psal se rok 1967!). Viz: CZA, A 320/520.

Srov. též (ve dvou verzích) Ullmannovo vlastní vyličení aktivity v sionistickém hnutí: první, stručnější spis je v roce „Jeruzalém 1970“; druhá, obsáhlejší verze byla patrně dopsána nedlouho před smrtí (obě psány v němčině, u první verze připojeno hebrejské znění). CZA, A 320/91.

THE HERITAGE OF DR. FRITZ ULLMANN KEPT IN THE CENTRAL ZIONIST ARCHIVE IN JERUSALEM

Preliminary report on the study of the documents of 1939 to 1945

Miroslav Kryl
Resümé

Dr. Fritz Ullmann (1902–1972) belonged to the prominent representatives of the Zionist movement between the Wars in Czechoslovakia and Europe. As he himself states in his biography written in the sixties in Israel, he acted for many years as one of the main organizers of the World Zionist Congresses. He himself considered the most important period of his life to be the six years he spent in Geneva as the General Secretary of the Jewish Agency (1939 to 1945). He used his position, in cooperation with the Czechoslovak diplomatic representative Dr. Jaromír Kopecký, to help the persecuted Jewish inhabitants of the Protectorate. He did this in particular by sending food parcels to the Jewish prisoners of Terezín.

In Jerusalem there is an extensive file of papers compiled by Ullmann during all his life.

Fritz Ullmann lived with his wife in Geneva since 1939. At that time, he took part here in the 21st Zionist Congress, but decided with his wife to stay here and not to return to Prague. From here, from means supplied by the Czechoslovak Government in London, he unfolded a parcel action, especially since 1943, to save the persecuted. He received thousands of postcards and letters (also from persons totally unknown to him), and he answered all and wanted to help everybody. The number of recipients of parcels reached 6 384 in December 1944. Ullmann kept a file of addresses and kept record of answers from Terezín. He sent copies of the postcards and letters regularly to R. Lichtheim, leading representative of the Jewish Agency in Geneva, to Ing. Frischer to London, and to Dr. P. D. März in Jerusalem. Special attention was devoted to receipt confirmations of the parcels, as there were well-founded suspicions the German would confiscate them.

The author of the study states with regret that the name of Dr. Fritz Ullmann has almost vanished from Israeli historiography, in particular the history of the Zionist movement. In her extensive biography of J. Edelstein „Elder of the Jews“ Ruth Bondy paid attention to his person, but the New Encyclopedia of Zionism and Israel from 1994 did not, although Ullmann had been active in the Zionist movement for a full 30 years (till 1948).

DER NACHLASS VON DR. FRITZ ULLMANN IM ZENTRALEN ZIONISTISCHEN ARCHIV IN JERUSALEM

Vorläufiger Bericht über die Erforschung des schriftlichen Materials

Miroslav Kryl
Resümee

Dr. Fritz Ullmann (1902–1972) gehörte zu den bedeutenden Persönlichkeiten der zionistischen Bewegung in der Tschechoslowakei zwischen den beiden Weltkriegen, auch im europäischen Maßstab. Wie er selbst in seiner in den sechziger Jahren in Israel geschriebenen Biographie anführt, wirkte er für viele Jahre als einer der Hauptorganisatoren der zionistischen Weltkongresse. Als die wichtigste Etappe seines Lebens betrachtete er selbst die sechs Jahre, die er in Genf als Generalsekretär der Jewish Agency (1939–1945) verbrachte. Seine Stellung nutzte er, in Zusammenarbeit mit dem tschechoslowakischen Diplomaten Dr. Jaromír Kopecký, um den verfolgten jüdischen Bürgern des Protektorats zu helfen. Dies beinhaltete besonders das Senden von Lebensmittelpaketen an jüdische Häftlinge in Theresienstadt.

In Jerusalem befindet sich eine umfangreiche Datei von schriftlichen Materialien, die Ullmann während seines ganzen Lebens sammelte.

Fritz Ullmann lebte mit seiner Frau von 1939 an in Genf. Dort nahm er damals an dem 21. zionistischen Kongreß teil, entschied sich jedoch zu bleiben und nicht mehr nach Prag zurückzukehren. Von dort aus entfaltete er (besonders von 1943 an) mit von der tschechoslowakischen Regierung zur Verfügung gestellten Mitteln eine Aktion, die mit dem Senden von Paketen die Verfolgten retten sollte. Er bekam Tausende von Karten und Briefen (auch von völlig unbekanntem Menschen), beantwortete alle und wollte allen helfen. Die Zahl in den Verzeichnissen der Empfänger der Pakete erreichte im Dezember 1944 die Höhe 6 384. Ullmann führte ein Adressbuch und evidierte die Antworten aus Theresienstadt. Kopien der Karten und Briefe schickte er regelmäßig an R. Lichtheim, den leitenden Repräsentanten der Jewish Agency in Genf, an Ing. Fischer in London und an Dr. P. D. März in Jerusalem. Eine außerordentliche Aufmerksamkeit wurde der Bestätigung des Empfangs der Pakete gewidmet, denn es gab berechtigte Befürchtungen über ihre Beschlagnahme durch die Deutschen.

Der Verfasser der Studie stellt mit Bedauern fest, daß der Name Dr. Fritz Ullmann aus der israelischen Historiographie bzw. der Geschichte der zionistischen Bewegung fast verschwunden ist. Seiner Person widmete Ruth Bondy in ihrer umfangreichen Biographie J. Edelsteins „Elder of the Jews“ Aufmerksamkeit, die Neue Enzyklopädie des Zionismus und Israels aus dem Jahr 1994 nicht, und dies, trotzdem Ullmann volle 40 Jahre (bis 1948) in der zionistischen Bewegung gewirkt hatte.

K VĚZNĚNÍ PARAŠUTISTY FRANTIŠKA POSPÍŠILA GESTAPEM

Václav Krůta

V čísle 21/93 Terežínských listů vyšel článek Čestí parašutisté ze Západu vězněni v Terezíně.¹⁾ V tomto příspěvku máme v úmyslu doplnit o parašutistově vězněni gestapem vše, co se nám dosud podařilo zjistit.

Počínaje 29. lednem 1943, rozběhlo se v jižních Čechách rozsáhlé zatýkání osob spjatých svou činností s ilegální organizací „krajský revoluční národní výbor“. Táborští gestapáci Adam, Kuchler, Hudler, Kirschner a Pokorný pomoci býkovce, holí a železné tyče vynucovali ze zatčených první informace. Zatčených rychle přibývalo a jak přibývalo stránek výslechových protokolů, tak se stále častěji vyskytovalo jméno Franta, příjmení Nebeský – to vymyslel pro Františka Pospíšila táborský Jaroslav Vacek, je to přídavné jméno k substantivu parašutista.²⁾ Na případ parašutisty se zaměřil kriminální tajemník Karl Müller. Ten záhy informoval pražskou řídicí úřadovnu gestapa, kde měli za účelem efektivního boje proti parašutistům zvláštní referát. Měl označení SBF, totiž Sabotage, Bahnen, Fallschirmagenten. Zaměstnanci tohoto referátu měli z boje proti parašutistům v této době už jisté zkušenosti. Šéf referátu, Willi Leimer vrhl na stopu získanou táborským gestapem svého nejlepšího muže, kriminálního zaměstnance Jaroslava Nachtmana.

V sobotu 6. února 1943 dopoledne přišel Jaroslav Nachtman do obuvnického krámků Adamců na ulici Tivoli 10 v Brně. Hovořila s ním Marie Adamcová, rozená Hejkalová z Rešic, vzdálená příbuzná Františka Pospíšila. Adresu Adamcových v Brně zanechal parašutista v Táboře, když odtud odjížděl po zatčení učitele J. Hofmanna 29. ledna 1943.³⁾ Nachtman vystupoval před M. Adamcovou jako český „poručík Šulc“. Vyzvídal cokoli o Pospíšilovi, ale Marie Adamcová byla opatrná a Pospíšila zapřela. Nachtman vycítil její nedůvěru, a tak na ni nenaléhal. „Pošlu k vám člověka, je to parašutista, kterého Pospíšil dobře zná. A ponechám Vám pro něho adresu ilegální organizace, kam se může obrátit. Je to sokolská organizace v Praze II, Štěpánská ulice, pedikura Šára. A heslo je Bůh, duch, vzduch!“⁴⁾

Sotva Nachtman alias Šulc odešel, běžela Marie Adamcová za Františkem. „To sedí,“ prohlásil po přečtení lístečku. „Oni mi v Táboře nevěřili, tak si mne tímto způsobem ověřili, respektive prověřili,“ prohlásil parašutista nic zlého netušící a dokonce se zadostiučiněním.

V pondělí 9. února odjel František do Dalešic, prý tam má kolo a šaty, které si musí přivést. „Vrátím se ve středu večer jihlavským rychlíkem,“ oznámil Jaroslavu Adamcovi svůj předpokládaný návrat, ačkoli to jindy nedělal.

Ve středu 11. února přišel do obuvnického krámku na ulici Tivoli 10 nový návštěvník, jenž se představil jako Karel Jerhot. Ve skutečnosti to byl Karel Čurda, jenž pracoval od června 1942, kdy rozhodujícím podílem přispěl k vy-pátrání vykonavatelů spravedlnosti na R. Heydrichovi, pro pražské gestapo. To jej pro brněnskou cestu vybavilo falešnou pracovní knížkou, v níž měl jako zaměstnání uvedeno řidič u pražské firmy Karel Sedlák.⁵⁾ Dostal podrobné instrukce, jak si má v Brně počínat. Hovorný Čurda Jaroslava Adamce přesvědčil, že mu může důvěřovat, zejména tím, že mu vyprávěl příhodu z Anglie o rozbití auta, kterou už Adamec znal od F. Pospíšila. Adamec konfidentovi nabídl, aby u nich počkal, protože Pospíšil má večer přijet. Večer se také skutečně oba parašutisté u Adamců setkali. Pospíšil měl ze setkání obrovskou radost. Po dobu více než půl roku, po kterou se pohyboval v protektorátě, se setkal mnohokrát s nedůvěrou. Nedůvěřoval mu mladovožický Josef Brich, s počáteční nedůvěrou se setkal u blanického Jana Tomana, nedůvěru musel vícekrát překonávat v Táboře. Nyní tedy konečně narazil na parašutistu z Anglie, navíc Karla Čurdu dobře znal z doby výcviku. Proto si s Čurdou povídal ještě celé dopoledne příštího dne. Čurda mu také dal pracovní knížku a novou protektorátní legitimaci, do níž vepsal jméno Jaroslav Švarc. Fotografii prý doplní v Praze. Odpoledne 12. února 1943 odjeli v nákladním voze z Brna.⁶⁾ Čurda řídil a dovezl Františka bezpečně – jak by také ne – do Prahy. František Pospíšil byl konečně v metropoli. Odpoledne vyšli z pedikéřského salónu Vladimíra Šáry a vydali se přes Václavské náměstí do pasáže Letka, kde se měla konat Pospíšilova první ilegální schůzka v Praze. Když přecházeli kolem jednoho rohu v členité pasáži, vystoupili ze dveří pánové, kteří F. Pospíšila obstoupili, zatímco Čurda hbitě ustoupil do pozadí. F. Pospíšil byl zatčen a pěšky odveden do nedalekého Petschkova paláce, sídla obávaného gestapa.⁷⁾ Dostal se do čtvrtého poschodí, kde byly kanceláře protiparašutistického referátu. Později poznal blíže pány, kteří jej v pasáži zatkli. Jmenovali se Leimer, Schnabl, Abo a Müller a byl mezi nimi i ten, se kterým se měl setkat coby s „poručíkem Šulcem“, ale nyní vystupoval už pod svým pravým jménem Jaroslav Nachtmann.⁸⁾ Parašutistu vysvlékli do naha a byl důkladně prohlédnut. Protože se vzpouzel, bylo mu za pomoci fyzického násilí jednoznačně ukázáno, že nemá nejmenší možnost odporu. Nato s ním sepsali první protokol.

Aby ztratil veškeré iluze, k tomu tu byl i Čurda, který jej zradil. Na kancelářském stolku bylo rozloženo vše, co si parašutista přivezl s sebou z Brna. Čurda sebral kus slaniny, kterou Františkovi poslala k Adamcům jeho matka a s drzým „Ty už ji nebudeš potřebovat, kamaráde“, ji odnesl. František si mohl jedině bezmocně přísahat, že to mu nikdy neodpustí.⁹⁾

Při Pospíšilově zatčení i prvním výslechu byl vedoucí protiparašutistického referátu, SS-Hauptsturmführer Willi Leimer. Ten osobně každému zatčenému parašutistovi navrhnul spolupráci.¹⁰⁾ V případě Františka Pospíšila tomu bylo zrovna tak. Jako překladatel působil Nachtmann, Čurda měl být příkladem, jak dobře se bude mít parašutista, když přijme nabízenou ruku ke spolupráci s ges-

tapem. F. Pospíšil nejprve vůbec neodpovídal, později rezolutně odmítl. Leimer tím byl udiven, vždyť před pár dny získal pro spolupráci (jak byl přesvědčen) parašutistu ze skupiny Antimony Stanislava Srazila. Zřejmě se ho parašutistova příkrost a zásadovost dotkla, takže už na něho nenaléhal. Vliv na to měl asi i názor Čurdy, který gestapákům vylíčil F. Pospíšila jako zapřisáhlého vlastence. Leimer asi nevyvinul v případě Františka Pospíšila dostatečné úsilí. Svůj vliv sehrály i další okolnosti.

Pražskému gestapu se podařilo chytit F. Pospíšila zrovna ve dnech, kdy slavilo úspěch s likvidací skupiny Antimony. Leimer měl plnou hlavu plánů na využití radisty skupiny Antimony Stanislava Srazila, který se Leimerovi zřejmě zdál povolnější pro spolupráci než František Pospíšil. V období intenzivních příprav pro budoucí radiovou protihru Hermelín, kterou zahájili pražští gestapáci prostřednictvím S. Srazila na počátku března 1943, se nejevil F. Pospíšil šéfovi protiparašutistického referátu tak důležitý. Z přidělených vězeňských čísel se dá usuzovat, že oba parašutisté byli umístěni do německé části věznice na Pankráci ve stejný únorový den. František Pospíšil pod falešným jménem Jaroslav Švarc a s falešným datem narození 1. 4. 1914 jako vězeň číslo 15 178 na celu číslo 48, Stanislav Srazil coby Stanislav Smola, nar. 8. 5. 1919, jako vězeň číslo 15 179 na celu číslo 122.¹¹⁾ Gestapo s nimi nakládalo, jak zrovna potřebovalo, bohužel máme však málo pramenů. Jisté je, že F. Pospíšil byl na cele 48 v prvním patře 7. května 1943, když k němu vstřčili nového vězně Františka Klímu. Klíma, nedávno ještě ředitel Svazu pro brambory a škrob v Praze, byl natolik důležitým vězněm, že mu gestapo dalo rovněž nepravé jméno, totiž František Král. Teprve za nějaký čas, když spolupřezní zjistili, že jsou stejně zbědovaní, se muži začali sbližovat a svěřovat si své příběhy. František Pospíšil vyprávěl svému spoluvězni, co všechno prožil. Vydedukoval zradu Chváta, který jej se Zapletalem udal ve Zlíně, domníval se, že někdo zradil v Táboře. Dobře pochopil Čurdovu roli, ale před Klímou jeho jméno nevyslovil. Teprve, když si svěřili většinu svých tajemství, napsali jednou svá vlastní pravá příjmení na dno jídelní misky, dali si je navzájem přečíst a pak vydrhli dno misky pískem, jako kdyby jména František Pospíšil a František Klíma nikdy neexistovala. Pospíšil kladl Klímovi na srdce, že nesmí nikomu prozradit, že je parašutista. Jednou, když přišel F. Pospíšil od výslechu, svěřil se Klímovi: „Nabízejí mi spolupráci s nimi a po zralém uvážení by snad bylo pro věc dobře, abych se obětoval, ale mám obavy, že při první příležitosti útěku postřílel bych kolem sebe, co by bylo v mých silách.“ Současně líčil s obavami, že pro malý ústupek by využili jeho znalosti ilegální činnosti a přišlo by při tom spousta lidí do vězení a o život. Hned však prohlásil, že na ten špek jim neskočí.

Vězňové si vyprávěli a František Pospíšil učil svého spoluvězně základním chvatům, jež se, jak prohlásil, naučil v kursu commandos ve Velké Británii. „Commandos podsahuje. Invaze bude buď najednou do Evropy nebo po částech a válka skončí roku 1945,“ vykládal parašutista a vkládal do toho všechno své

přesvědčení a naději. Byl zadobře s českým dozorcem Jaroslavem Horou.¹²⁾ Jednou, když si vězňové zase vyprávěli, otevřely se náhle dveře cely a vstoupil Hora.

„O čem se bavíte?“ ptal se dozorce.

„To je Hora,“ představil dozorce parašutista. „Tomu můžeš věřit na sto procent.“ A mezi hovorem povídal: „Počkej, Horo, commandos už podsahuje, uvidíš, že bude brzy konec a uvidíš, jak sem commandos vlítne.“

Vyprávěli si také o tom, jak je gestapo dostalo. Nikdy však nezjistili, že poručík Šulc, který hledal Pospíšila u Adamců a muž s příjmením Boček, kterému naletěl v Praze Klíma, je jedna a táž osoba, kriminální zaměstnanec pražského gestapa Jaroslav Nachtmann.

František Klíma byl 16. června 1943 deportován z Pankráce do Mladé Boleslavi a místo něho přišel na celu číslo 48 Emanuel Vaško z Čermné u Kyšperka. Po odtransportování E. Vaška do Mauthausenu přišel na jeho místo v cele 48 Vladimír Siblík z Čelákovic. Když se 5. srpna 1943 navrátil z Mladé Boleslavi opět na Pankrác František Klíma, pozdravoval se s F. Pospíšilem právě prostřednictvím holiče Vladimíra Siblíka.¹³⁾

Brněnská řídicí úřadovna gestapa, která po Pospíšilovi intenzivně, avšak marně pátrala od květnového incidentu 1942 ve Zlíně a v Brně–Komíně a které vlastně pražská úřadovna Pospíšila unesla, se dozvěděla o Pospíšilově dopadení zřejmě záhy. Pracovníci protiparašutistických referátů se navštěvovali a jestli to nepřinesl do Brna nikdo jiný, tak určitě na F. Pospíšila narazil v Praze kriminální tajemník Rudolf König. Ten byl na jaře 1943 v Praze na stáži a Pospíšila viděl a dokonce s ním i mluvil. Pospíšil mu prý ukázal i zranění, které utrpěl před rokem ve Zlíně. „Smál se tomu a řekl, že rána se za tři dny zhojila, projektil mu zůstal v těle,“ vypověděl po válce König.¹⁴⁾ Ptal se Pospíšila na záhadu peněz skupiny Bivouac, kterou nemohlo brněnské gestapo vyluštit. Ale v tomto směru mu nemohl Pospíšil mnoho říct, protože i pro něho samotného to byla záhada. Ani on totiž na podzim 1942 peníze pod mlatem v průjezdu Čoupkovic domu v Brně–Komíně nenašel, stejně jako je nenašli později brněnští gestapáci König s Pribylem.¹⁵⁾ König se zřejmě choval v Praze jako slušný host a neodvážil se asi ani naznačit, že brněnská služebna gestapa by si dělala na Pospíšila nárok. Zejména proto asi ne, že ještě po válce se domníval a prohlásil to do svého výslechového protokolu: „Pospíšil se těšil důvěře a oblíbě pražského gestapa a působil na mě dojmem, že pracuje pravděpodobně jako konfident. Konkrétně jsem se o tom nic nedověděl.“¹⁶⁾

Když jihlavské gestapo vyšetřovalo na jaře 1943 telčské a dalešické odbojáře, potřebovali by se mnohokrát zeptat F. Pospíšila, jak to vlastně bylo. Buď sami anebo prostřednictvím brněnské ústředny o něho požádali, ale Praha jim nevyhověla. Zkusili to konkrétně, když potřebovali usvědčit manžele Rossmannovy.

Zatčení odbojářů z dalešické skupiny při výsleších prozradili, že o Pospíšilovi věděl také profesor Zdeněk Rossmann, který byl v létě roku 1942 s celou

rodinou na chatě u dalešického mlýna Davidových. Kriminální asistent König, který dostal případ k vyšetření, požádal pražskou úřadovnu gestapa, aby vyslechli F. Pospíšila. Pospíšil popřel, že by Rossmann věděl o tom, že je parašutista. Ale protože z výpovědi odbojářů jasně vyplývalo, že to věděl, poslal König gestapu do Prahy celý spis, načež Pospíšil musel pod tíhou zapsaných výpovědí přiznat pravdu. Na výslovný dotaz uvedl, že v prvním protokole to nechtěl přiznat, aby Rossmannovým neublížil, nyní však, když je usvědčen jinými osobami, že přiznává, že Rossmann věděl, že je parašutista.¹⁷⁾

V březnu 1943 zřejmě donutili gestapáci parašutistu, aby napsal Adamcům do Brna: Dostal jsem se šťastně do Prahy a užívám si matičky Prahy. Napište, co je u Vás nového. Pište na adresu Jaroslav Švarc u Čekana, kloboučnický závod, Praha, Václavské náměstí.¹⁸⁾

Jaroslav Adamec se poradil se svými známými, pošťáky Čadílkem a Stříteckým. Ti si přáli navázat s parašutistou styk, a tak napsala paní Adamcová lístek do Prahy, v němž uvedla, že v Brně není sice nic nového, ale že u nich byla jeho milá, která ho toužebně očekává. Odpověď na sebe nenechala dlouho čekat. Pospíšil psal, že jestli ho jeho milá tak toužebně očekává, tak ať přijede do Prahy, že by čekal na nádraží.

Čadílek a Střítecký se mezitím seznámili s jistým „Pepíkem“, který tvrdil, že je členem ilegální organizace. Společně přišli k Adamcům a domluvili, že „Pepík“ a Adamec zajedou v sobotu 10. dubna do Prahy. V pátek večer však přiběhli pošťáci s tím, že „Pepík“ nemůže jet, aby se tedy cesta odložila. J. Adamec, který už byl v posteli a měl všechno na ráno – jak lístek na vlak, tak balíček pro Františka – nachystáno, však odmítl jakýkoli odklad. Opravdu ráno jel sám. V Praze na nádraží však nikdo nečekal. Šel tedy na Václavské náměstí k Čekanovi.¹⁹⁾ Tam však také nikoho neviděl. Nakonec se zeptal jedné prodavačky, zdali by mohla mluvit se Švarcem. Prodavačka o Švarcovi nevěděla, zašla však za vedoucím. Ten sdělil J. Adamcovi, že pan Švarc u nich není, že odešel se svým bratrem. J. Adamec chtěl v obchodě zanechat aspoň balíček, ale nepřijali jej, že prý neví, jestli se pán vrátí. J. Adamec vytušil, že něco není v pořádku. Se strachem se navrátil nejbližším vlakem ve 13.30 do Brna.

Když vyprávěl v Brně své zážitky přátelům, přiznal se „Pepík“, že byl také v Praze. Později, když se Adamcovi dozvěděli od Pospíšilovy matky Marie Hirschové, že František je v zajetí gestapa, neměli už klidu. Marie Hirschová jim dala dopis, který dostala. Stálo v něm: Dostal jsem se tam, kam jsem se nikdy nechtěl dostat a takovým způsobem, že se tomu nepřestávám divit. Ti dva pracovali pro ně. Ten dopis, co jsem poslal A., jsem psát musel a má milá nemusela být tak netrpělivá a nemusela na něj odepisovat. Co je nového u A.?

Přátelé nyní přemýšleli, kdo z nich je zrádce. Vyslovili nakonec podezření proti „Pepíkovi“, ale on se dušoval, že zrádce není. Podezírali se stále navzájem a neměli chvíli klid. Když na ulici zastavilo auto, báli se, že to přijelo gestapo pro ně. Když někdo zazvonil v noci u dveří, Marie Adamcová šla otevřít a její muž zatím přechal do zahrady.²⁰⁾

Zatýkáání, které začalo 29. ledna 1943 v Plané nad Lužnicí a přeneslo se do Tábora, zachvátilo postupně celé jižní Čechy. Táborské a také jihlavské gestapo postupně zatýkalo v Mladé Vožici, Soběslavi, v Pelhřimově, Telči a 21. března udeřilo v Dolních Vilémovicích, rodišti parašutisty Jana Kubiše, a Dalešicích, kde se v roce 1943 ponejvíce zdržoval František Pospíšil. Gestapáci vyšetřovatelé se také velmi brzy z výsledků zatčených o parašutistovi dozvěděli a zjistili, že zatčení mu poskytovali podporu a pomoc. Jihlavské gestapo se souhlasem brněnské řídicí úřadovny uspořádalo k 16. listopadu 1943 v Jihlavě mimořádný soud. Už dlouho před datem konání soudu vyhrožovali gestapáci vyslychaným, že budou konfrontováni s parašutistou. Skutečně také zařídili, aby Františka Pospíšila dovezli do Jihlavy. Byl na samostatné cele, dostal lepší jídlo než ostatní vězňové a mohl si číst. Když nastalo přelíčení, přivedli jej do soudní síně.

„Znáte osobně tohoto pána?“ zeptal se soudce Františka a ukázal mu hlavou na Karla Denemarka.

„Ano,“ řekl parašutista.

„To stačí,“ pronesl soudce a pokývnul stráží, aby jej odvedli.²¹⁾

Fraška skončila podle předem připraveného scénáře, úloha parašutisty byla při tomto monstrprocesu zcela podružná. Hlavní obžalovaní byli odsouzení k smrti, ostatní poslali nacisté do koncentračních táborů. Františka Pospíšila odvezli nazpátek do Prahy a zavřeli znovu na Pankráci.

Když v únoru 1943 instruovali gestapáci z protiparašutistického oddělení Karla Čurdu před jeho cestou do Brna za účelem polapení F. Pospíšila, spřádal šéf referátu W. Leimer v hlavě plán, jak z Pospíšila udělá dalšího významného konfidenta. Měl už K. Čurdu, který se právě bezvýhradně osvědčil při vypátrání a likvidaci skupiny Antimony a vedoucí osobnosti české domácí rezistence docenta Vladimíra Krajiny, měl V. Gerika, spolupráci přislíbil přeživší člen skupiny Antimony Stanislav Srazil. Avšak během zatčení parašutisty Františka Pospíšila a jeho prvního informativního výsledku v Petschkárně, který vedl Leimer osobně,²²⁾ tento sebevědomý člověk zřejmě o možnosti F. Pospíšila získat zcela na svoji stranu zapochyboval. Zřejmě působila i skutečnost, že Leimer měl právě plnou hlavu plánů s radiovou protihrou Hermelín a v ní hrál hlavní roli Stanislav Srazil, který uměl jednak šifrovat, a pak především šlo pro něho vymyslet legendu, přijatelnou pro Londýn. Pospíšila bezprostředně Leimer v tomto okamžiku tolik nepotřeboval. Ostatně od prvního okamžiku asi působila charakteristika, kterou podal gestapákům Čurda. Vylíčil jim svého druhu Pospíšila jako dobrého vojáka. A aby nevznikly pochybnosti, co tím myslí, vysvětlil: „Že je dobrý vlastenec, to již patří k tomu a já jsem sám jim to též řekl.“²³⁾ To vše asi způsobilo, že Františka Pospíšila ukryli sice jako důležitého vězně do pankrácké věznice pod nepravým jménem Jaroslav Švarc, ale na druhé straně se asi nesnažili znovu jej získat pro upřímnější spolupráci. Čas od času jej zřejmě odvezli k výsledku do Petschkárny, pravděpodobně jej použili i ke konfrontacím. Ale když Němci sestřelili v noci ze 14. na 15. března

1943 u Mnichova letoun, jenž vezl do Čech skupiny Bronse a Iridium, vzali si s sebou gestapáci Leimer a Hornischer, kteří letěli do Mnichova provést identifikaci parašutistů, Čurdu a Srazilu, nikoli Pospíšila.²⁴⁾ Na druhé straně pražské gestapo odmítalo brněnské úřadovně poskytnout Pospíšilovy spisy, předat jeho fotografii, o zapůjčení vlastního parašutisty ani nemluvě. Brněnské úřadovně se nedostalo ze strany pražských kolegů příznivějšího výsledku ani přesto, že záležitost urgovali. Odkaz na služební důvody si vyložili jediným možným způsobem, totiž tak, že usoudili, že Pospíšil už je konfidentem pražského gestapa anebo si jej v Praze za tímto účelem rezervují.²⁵⁾ Vysvětlit by to bylo možné také tak, že Leimer si nepřál, aby v Brně poznali jeho neúspěch s Pospíšilovým naverbováním. F. Pospíšil byl ve styku s gestapem opatrný a pravděpodobně nikdy nevyzradil vše, co věděl. Když jej donutili proti někomu svědčit, tak už nebylo vyhnutí. To jsme ukázali v případě Rossmannových z Brna. Parašutista bojoval o život, ale prostor, který pro to měl nepřitelem vyměřen, byl minimální. Kromě zrady neměl totiž vůbec žádnou zbraň.

Parašutista a konfident Viliam Gerik, když jej gestapo v dubnu 1943 podruhé – a tentokrát definitivně – zatklo, viděl F. Pospíšila na gestapu „vesele se tvářícího“.²⁶⁾ „Uvidíme se po válce, já věřím, že to přežiji,“ pamatoval si parašutistův výrok František Klíma. Řekl mu to, když Klíma 16. června 1943 odcházel z jejich společné cely na Pankráci k soudu do Mladé Boleslavi.²⁷⁾ Byl sama vůle k vítězství a dokázal rozdávat optimismus. Uvedeme ještě jednu vzpomínku na něho. Jan Toman, u něhož v Blanici našel v létě 1942 Pospíšil úkryt a pomoc, napsal po válce v dopise určeném ministerstvu národní obrany: „Nemohl být konfidentem gestapa, a sice z následujících důvodů: Věděl, kde já mám ukryté zbraně, rozbušky, nálože dinamonu, věděl, kde jsem zakopal čtyři zvony z místního kostela. Dále věděl, kdo u mě poslouchal radio – cizinu, kolik jich bylo a mohl si za těch čtrnáct dní zapamatovat alespoň některá jména, neboť to byli lidé, s kterými jsem počítal v případě potřeby, a to věděl a to mohl též vidět, kdyby býval o to stál, četl u mne též Hnědou knihu, pojednávající o zločinech nacistů v Německu, než se dostali k moci, atd.“²⁸⁾ Přesáhlo by náš záměr, abychom uváděli všechno, co F. Pospíšil věděl a co gestapu nesdělil.

Na podzim 1943 nastala zvláštní situace. Gestapo odhalilo za pomoci vězně Waltra Lederera, kterého snad nasazovali do cel vězňů jako konfidenta, že vězněný parašutista Bohuslav Grabovský přislíbil gestapu spolupráci záměrně s cílem při první příležitosti uprchnout a nabýt svobody.²⁹⁾ 2. prosince 1943 Stanislav Srazil zařadil do textu vysílané depeše pro Londýn v rámci akce Hermelín znaky, které Londýnu měly jasně ukázat, že parašutista nevysílá svobodně, nýbrž pod kontrolou.³⁰⁾ Tentokrát to gestapo neklamně poznalo. Kriminální komisař Leimer zřejmě bezprostředně pod dojmem této události nařídil, aby parašutisty, které už vlastně nepotřebují, deportovali do terezínského Malé pevnosti. A tak 3. prosince 1943 byli skutečně František Pospíšil alias Jaroslav Švarc, Adolf Szinay alias Szabó, Stanislav Srazil alias Stanislav Smola a Bohuslav Grabovský převezeni z Prahy do Terezína.³¹⁾

Jestliže věznění na Pankráci bylo těžké, v terezínské Malé pevnosti a zvláště ještě v oddělení samotek (EZ) na prvním dvoře, kde pravděpodobně všechny parašutisty izolovali, to bylo strašné. O Františku Pospíšilovi v tomto období žádné konkrétní zprávy vlastně nemáme, víme jen, že tam byl ještě v létě 1944³²⁾ a že vykonával funkci chodbaře, čili že roznášel jídlo a tedy aspoň netrpěl tolik jako ostatní hladem.³³⁾ Jestli je pravda to, co se zachovalo a co víme, vydržel naživu ze skupiny parašutistů, deportovaných společně z Pankráce do Terezína 3. 12. 1943, nejdéle. Nejdříve si to vyřídilo pražské gestapo se Stanislavem Srazilem. Byl popraven v rámci „zvláštního zacházení“ (Sonderbehandlung), tzn. bez jakéhokoliv soudu, pouze na dálnopisný návrh vedoucího pražské řídicí úřadovny gestapa dr. Gerka a po formálním dálnopisném souhlasu Říšského hlavního bezpečnostního úřadu (RSHA) v Berlíně 20. dubna 1944.³⁴⁾ 27. července 1944 zlikvidovali terezínští katani Jöckl, Rojko, Wachholz, Fischer a Schmidt bezpříkladně krutě Adolfa Szinaye.³⁵⁾ V říjnu 1944 přišel do Terezína příkaz k Sonderbehandlung Bohuslava Grabovského a o pár dní později byl za terezínskou branou smrti zastřelen František Pospíšil.³⁶⁾ Do samoty číslo 20, kterou sdílel od 31. ledna 1944 společně s policejním úředníkem JUDr. Jaroslavem Ženatým, si pro něho přišel velitel oddělení samovazeb Stephan Rojko. Vyvedl jej z cely a – nepřivedl. Bylo by malou, třebaže samozřejmě nedostatečnou útěchou z jeho ztráty, kdyby byla pravda, že dnem smrti tohoto velkého vojáka republiky byl 28. říjen 1944 a že poslední slova tohoto příkladně pevného člověka byla *Ať žije Československá republika!*³⁷⁾

Poznámky:

¹⁾ Jelínek, Zdeněk: Čeští parašutisté ze Západu věznění v Terezíně. In: Terezínské listy 21/1993, s. 25–41.

²⁾ Dopis Miloše Volfa z Prahy autorovi z 8. 8. 1988.

³⁾ K tomu srovnej např. Dopis Miloše Volfa... ze 30. 10. 1946 (Vojenský historický archiv – dále jen VHA – Praha, 37-316-1, s. 18–20).

⁴⁾ Jde o odbojovou skupinu KOS, která se před dubnem 1943 nazývala Skupina P. Jejím hlavním představitelem byl škpt. Miroslav Šára. Pražský protiparašutistický referát získal postupně organizaci zcela pod kontrolu, zpočátku prostřednictvím konfidenta Jaroslava Žichy a pracovníka referátu SBF Jaroslava Nachtmanna. Zachycení parašutisty F. Pospíšila bylo jednou z prvních akcí podobného druhu, k níž byla Šárova organizace použita. Možná, že por. Šulc alias Nachtmann nezanechal v Brně u Adamců heslo Bůh-duch-vzduch, jak uvedli po válce Adamcovi, ale Kázeň-odvaha-statečnost. Šárovi otec a syn měli pedikérský salon v Praze ve Štěpánské ulici, který často posloužil jako místo ilegálních schůzek a úkryt ilegalistů. Bydleli v Praze II, Moráň 352. Škpt. Miroslav Šára, nar. 20. 9. 1901 a jeho syn Vladimír byli zatčeni Janturovým protikomunistickým referátem 27. 3. 1944. Miroslav Šára byl popraven na Pankráci 20. 10. 1944. – Srovnej: Český antifašismus a odboj, NV, Praha, 1988, s. 419. Sládek, Oldřich: Zločinná role gestapa, NV-ČSPB, Praha, 1986, s. 248–250, 281–284, 297–299. Karel, Rudolf: Žalují. Pankrácká kalvárie II, 2. vyd. Orbis, Praha 1946. Tichý, Antonín: Nás živé nedostanou (Historie parašutistické skupiny Antimony), Liberec 1969, s. 237. AMV Praha, 302–115–4, s. 50. SOA Praha, MLs Praha, Ls XXV–1290/45 (Karel Čurda), s. 195. Odkazy uvádíme v úplnosti, protože dosavadní literatura i prameny se předhánějí v nepřesnostech a chybách.

- ⁵⁾ V Zázpisu sepsaném s M. Adamcovou a J. Adamcem 25. 9. 1945 (VHA Praha, 37–316–1, s. 79–82) a ve všech pozdějších výpovědích tvrdí shodně Adamcovi, že K. Čurda se představil jako Karel Vrba. Ale falešná pracovní knížka, v níž má Čurda uvedeno zaměstnání řidiče nákladního vozu, je vystavena na jméno Karl Jerhot (SOA Praha, MLs Praha – Ls XXV – 1290/45, Různé doklady).
- ⁶⁾ Vyprávění o průběhu návštěvy Čurdy u Adamců je v rámci vzpomínky Adamcových. Nejstarší verze je z 25. 9. 1945 – viz pozn. 5). Později vznikly ještě verze další, které se však odlišují pouze v detailech. Naproti tomu J. Nachtmann vylíčil průběh brněnských událostí poněkud jinak. Podle něj Čurda Pospíšila u Adamců nejprve získal pro cestu do Prahy a později si pro něho přišel a odvezl jej. Archiv ministerstva vnitra – dále jen AMV – Praha, V 19152 – J. Nachtmann. Nachtmannův výklad podává bez výhrad Šolc, Jiří: *Řáblová past* (Hlášení o výsledcích akce Karel), Praha 1993, s. 83–85.
- ⁷⁾ Pasáž Letka nebyla k zatčení parašutisty použita náhodně, ale naopak. Vedle biografu Letka, podle něhož se pasáž nazývala, byl v ní také vchod do podzemní stělnice. Členové gestapa tam chodili střílet. Právě ze dveří této stělnice F. Pospíšila přepadli.
- ⁸⁾ O Jaroslavu Nachtmannovi naposledy nejlépe viz Šolc, Jiří: *Řáblová past* (Hlášení o výsledcích akce Karel), Praha 1993.
- ⁹⁾ Dopis Emanuela Vaška z Čermné u Kyšperka Marii Hiršové z 23. 6. 1946 (VHA Praha, 37–316–1, s. 15–16).
- ¹⁰⁾ Obecně zásady pro získávání parašutistů do služeb gestapa i s konkrétními podrobnostmi vylíčil československým orgánům po válce Karel Schnabl (AMV Praha, 325–115–5, totéž AMV Praha, 302–154–1, 18 s.).
- ¹¹⁾ SÚA Praha, fond Sběrka Okupačních vězeňských spisů, řada evidenčních knih, z nichž zejména č. 25 Průchodní kniha, 26 a 27 Kniha přírůstků, 91 Transportní kniha u obzvláště 109 Paketbuch 1942–45.
- ¹²⁾ K osobě českého dozorce Jaroslava Hory srovnej: Fučík, Julius: Reportáž psaná na oprátce. První úplné, kritické a komentované vydání, Torst Praha, 1995, s. 211–213 a 149. Jaroslav Hora, nar. 31. 7. 1913 sloužil na Pankráci na prvním poschodí, tedy tam, kde byla také cela 48, v níž vězněn F. Pospíšil, od 8. 2. 1943 do 11. 12. 1943, kdy byl za vynesení motáků zatčen.
- ¹³⁾ Srovnej Zázpis sepsaný... s Františkem Klímou... 27. 9. 1945 (VHA Praha, 37–316–1, s. 41–44). Dále Dopisy Emanuela Vaška z Čermné u Kyšperka Marii Hiršové z 19. 6. 1946 a z 23. 6. 1946 (VHA Praha, 37–316–1, s. 15–18) – E. Vaško napsal, že na cele s Pospíšilem byl „asi 6 neděl“. Vladimír Siblík, nar. 5. 5. 1900 v Příbrami, holič v Čelákovcích čp. 188, byl zatčen 17. 1. 1940 a popraven 3. 3. 1945 ve Flossenbürgu (Dopis dr. J. Špačka z Čelákovců autorovi ze 3. 5. 1991 a SÚA Praha, fond Sběrka okupačních vězeňských spisů, zejména knihy č. 75 a 109 – V. Siblík přišel na Pankrác snad v srpnu 1943 a dostal vězeňské číslo 18.982, byl na cele 48).
- ¹⁴⁾ MZA Brno, MLs Brno, Ls 2/47 (Rudolf König), s. 27. K tomu bychom chtěli poznamenat, že König se mýlil ve dvou věcech. Zranění neutrpěl F. Pospíšil v Brně, nýbrž při přestělece se strážníkem Vladimírem Hastíkem ve Zlíně 2. května 1942. Za druhé pak v době, kdy došlo ke vzpomínané rozmluvě Königa s Pospíšilem na gestapu v Praze, neměl už parašutista projektil v hýždí, protože ten mu vyňala z těla během jeho pobytu v jižních Čechách MUDr. Rosalie Hurysová-Kublová z Borotína.
- ¹⁵⁾ Tato záležitost je líčena v dosavadní literatuře nejistě a zkresleně, zejména je zveličována účast prof. Ladislava Vaňka. Ve skutečnosti L. Vaněk brněnským gestapákům na jejich přímý dotaz pouze vysvětlil, co se rozumí pod slovem rozvaděč. Jinak řešení záhady nalezneme ve Vyprávění ing. Augustina Sklenáře (VHA Praha, 37–316–3, s. 2–12). Peníze vyzvedl z návodu parašutisty Libora Zapletala v Brně-Komíně Jan Pánek a v pořádku je přivezl na Rusavu, kde byly použity.
- ¹⁶⁾ MZA Brno, MLs Brno, Ls 2/47 (Rudolf König), s. 27.
- ¹⁷⁾ Tamtéž, s. 51–52.
- ¹⁸⁾ Adamcovi v už citovaném vyprávění udali, že v tomto dopise stálo, aby psali na adresu Karel Šafařík, Václavské náměstí, firma Čekan. Později, a sice 20. 1. 1947 J. Adamec udal jméno Jaroslav Šafařík (AMV Praha, 302–115–4, s. 4–8). To neumíme vysvětlit, proto jsme nahradili toto jméno Františkem Švarcem.

- ¹⁹⁾ K úloze Čekana srovnej výrok Hornischer: „Jeho jméno jsem slyšel častěji od Leimera a Nachtmanna, a sice v souvislosti s opatřeními proti hnutí odporu... Leimer a Nachtmann mimo to odebírali od Čekana své klobouky.“ (AMV Praha, 325–115–2. G. I Hornischer, s. 168).
- ²⁰⁾ „Pepík“ byl Josef Navrátil, který pracoval jako konfident pro brněnské gestapo. Poštovní zaměstnanci Čadilek a Střítecký sloužili Navrátilovi se souhlasem brněnského gestapa jako informátoři. Strojvůdce Weinstein, který zprostředkoval seznámení „Pepíka“ s oběma listonoši, byl informátor jiného konfidenta, a sice Viktora Ryšánka. Navrátil však v tomto případě měl nejlepší úmysl odpoutat se od gestapa a o Pospíšilovi gestapo opravdu neinformoval. Srovnej: AMV Praha, 302–115–4, Protokol sepsaný dne 20. ledna 1947 s Valentýnem Čadilkem, Protokol sepsaný dne 20. 1. 1947 s Adamcem Jaroslavem. VHA Praha, 37–316–1, s. 79–80, Zápis sepsaný s pí. Marií Adamcovou a p. Adamcem Jaroslavem 25. 9. 1945.
- ²¹⁾ Vzpomínka Aloise Denemarka ze Znojma (Archiv autora). Přítomnost Františka Pospíšila u soudu v Jihlavě v listopadu 1943 nepřímou potvrzuje také vzpomínka Anežky Davidové z Dalešic (Archiv autora).
- ²²⁾ Je to zřejmé nejen z obecných zásad, shrnutých Schnablem (viz pozn. 10), ale potvrdil to A. Hornischer (AMV Praha, 325–115–2, s. 164) a J. Nachtmann (Srovnej Šolc, Jiří: *Řábřova past*. (Hlášení o výsledku akce Karel), Praha 1993, s. 84–85, kde je citována Nachtmannova výpověď ze 7. 7. 1963.
- ²³⁾ SOA Praha, MLs Praha, Ls XXV – 1290/45 (Karel Čurda – Viliam Gerik), s. 193.
- ²⁴⁾ SOA Praha, MLs Praha, Ls XXV – 1290/45 (Karel Čurda a Viliam Gerik), výpověď A. Hornischer *Případ Karel Čurda alias Karel Jerhot*, s. 132.
- ²⁵⁾ AMV Praha, 302–115–4, Protokol sepsaný dne 21. 1. 1947 s Königem Rudolfem, s. 3.26).
- ²⁶⁾ SOKA Praha, MLs Praha, Ls 1290/45 (Karel Čurda a Viliam Gerik), Viliam Gerik: *Prohlášení o mé činnosti z 24. 5. 1945*, s. 26.
- ²⁷⁾ VHA Praha, 37–316–1, Zápis sepsaný s Františkem Klímou z Prahy 27. 9. 1945, s. 43.
- ²⁸⁾ VHA Praha, 37–316–1, Dopis Jana Tomana z Blаницe MNO, s. 29.
- ²⁹⁾ Ve Výpisu z protokolu sepsaného s Marií Tilmesovou 12. 10. 1945 (VHA Praha, 37–316–1, s. 3) se doslova uvádí „Agenti Grabovský a Pospíšil měli být rovněž získáni pro spolupráci, vyjádřili se však jednomu spoluvězni Valtru Ledererovi (V-mann), že spolupráci přislíbili záměrně, aby mohli tím znovu nabýt svobody a příležitostně uprchnouti. Lederer učinil o tom hlášení, Grabovský a Pospíšil byli pak internováni v Terezíně.“ Ve Výpisu z protokolu sepsaného s Aloisem Hornischerem dne 6. 11. 1945 (tamtéž jako nahore je uvedeno: „Grabovský zavázal se pracovat pro gestapo. Z vazby však na Pankráci poslal po svém spoluvězni konfidentovi gestapa Ledererovi moták s určením pro Švýcarsko, který tento předal gestapu. Lederer bydlel svého času v Praze XII, Francouzská ul. se svou manželkou – žid.). Grabovský za trest dodán do samovazby terezínské.“ Abychom ukázali, že věc je složitá, ocitujeme ještě jednu výpověď A. Hornischer: „Mezitím (na jaře 1943 – pozn. autora) byl proti Gerikovi nasazen konfident Lederer. Lederer mu naznačil, že jest příslušníkem ilegální vojenské organizace a že se o něm doslechl, že jest dobrým telegrafistou. Gerik byl zpočátku nedůvěřivý, později ale, když Lederer naznačil možnost setkání s jistým majorem, představovaným jedním konfidentem Weinmannovým, opustil svou rezervovanost a ujišťoval, že by učinil vše, aby mohl pracovat opětně v ilegální organizaci. Svěřil se mu, že se již několikrát snažil navázat spojení se Švýcarskem. Jakmile by se mu toto podařilo, zmizel by ve Švýcarsku. Došlo k slíbenému navázání spojení s dalším konfidentem, který jej nejprve chtěl prověřit. Krátkou dobu na to, když vznikla obava, že by Gerik mohl své úmysly uprchnouti opravdu uskutečnit, byl tento zatčen.“ (AMV Praha, 325–115–1 G I A. Hornischer, s. 58). Vzniká otázka, jestli je všechno to, co bylo ve věci řečeno a zapsáno a co jsme citovali, pravda. Walter Lederer byl po válce za svoji činnost souzen mimořádným lidovým soudem, ovšem příslušný spis v archivu, kde by měl být uložen, chybí a je téměř jisté, že tam nebyl soudem předán. Z pankráckých vězeňských knih (SÚA Praha, fond Sběrka okupačních vězeňských spisů, kniha č. 109 *Paketbuch 1942–45*) je zřejmé jenom to, že Walter Lederer, nar. 12. 1. 1909 byl do věznice přijat v říjnu 1943 jako vězeň číslo 20.735 a byl na cele číslo 6.
- ³⁰⁾ Šolc, Jiří: *Bylo málo mužů. Českoslovenští parašutisté na západní frontě za druhé světové války*, Praha 1990, s. 120.

- ³¹⁾ AMV Praha, 325–128–2, s. 68.
- ³²⁾ AMV Praha, 325–175–2, svazek č. 16, Zápis z hlavního přelíčení Mimořádného lidového soudu v Litoměřicích senát I dne 15. 10. 1946 v trestní věci proti Jindřichu Jöckelovi, svědectví dr. Jaroslava Ženatého, s. 55. J. Ženatý tvrdil, že uklízel společně s Pospíšilem dvorek u samotky na prvním nádvoří Malé pevnosti po mučení Adolfa Szinaye.
- ³³⁾ AMV Praha, 302–115–4, s. 79, Dopis Františka Ženatého z Prahy Marii Hiršové z 5. 12. 1946.
- ³⁴⁾ Krajina, Vladimír: Vysoká hra. Vzpomínky, Praha 1994, s. 144 uvádí: „Dva dny po příjezdu do Terezína prošel ale trýzněný Standa Srazil nedaleko sekce Ehrenhäftlingů branou smrti.“ Podle Krajiny by to bylo 19. dubna 1944, ale protože už citovaný Paketbuch 1942–45 udává odchod Stanislava Srazila alias Smoly 18. 4. dokonce i se vpiskem Th (eresienstadt), je datem jeho smrti 20. duben 1944.
- ³⁵⁾ SÚA Praha, Sběrka okupačních vězeňských spisů, kniha č. 109 Paketbuch 1942–45. Adolf Szinay alias Anton Szabo, nar. 10. 10. 1910, vězeň číslo 16.559 byl po svém druhém zatčení v létě 1944 poslán z Pankráce 27. 7. 1944 do terezínské Malé pevnosti a po příjezdu okamžitě podroben na dvorku samovazeb na prvním dvoře bezpříkladně kruté exekuci.
- ³⁶⁾ A. Hornischer vypověděl o smrti B. Grabovského: „V měsíci říjnu 1944 několik dnů před Pospíšilem byl na základě rozsudku Sonderbehandlungu zastřelen.“ (VHA Praha, 37–316–1, s. 3).
- ³⁷⁾ Srovnej s Dopisem Františka Ženatého z Prahy Marii Hiršové z 5. 12. 1946 (AMV Praha, 302–115–4, s. 79).

TO THE IMPRISONMENT OF PARATROOPER FRANTIŠEK POSPÍŠIL BY THE GESTAPO

Václav Kráta
Resume

The paper deals with the extensive arrests that began on January 29, 1943, in Planá nad Lužnicí, continued in Tábor and finally in all of Southern Bohemia. The Tábor and also the Jihlava Gestapo gradually carried out arrests in Mladá Vožice, Soběslav, Pelhřimov, Telč, and on March 23, 1943, also in Dolní Vilémovice and Dalešice.

The persons arrested were connected by their activities with the clandestine organisation *Krajský revoluční národní výbor*. Interrogations revealed the existence of Franta Nebeský. This was the code name of paratrooper František Pospíšil from the paratrooper group *Bivouac*. Soon, the higher command of the Gestapo in Prague was informed about the matter, where a special department for fighting against paratroopers was active. As early as February 6, 1943, their member Jaroslav Nachtmann appeared in Brno and tried to make contacts which should discover and finally arrest Nebeský. The main role in this Gestapo game had to be played by Karel Čurda who since June 1942 cooperated with the Prague Gestapo and had contributed to the finding out of the assassins of R. Heydrich. On February 11, 1943, Pospíšil met Čurda trustfully in Brno whom he knew from England. Next day they left together for Prague, where Pospíšil was arrested. Under the false name Jaroslav Švarc with the birth date April 1, 1914, he was placed in the German part of the Pankrác prison in cell 48.

On May 7, 1943, in his cell František Klíma was placed, until recently the Director of the Potato and Starch Union in Prague. He also appeared under the false name František Král. From what Klíma had told him, Pospíšil came to fully understand what had really happened after his landing, and the true role Čurda played in all of this.

The Prague Gestapo people wanted to win Pospíšil for collaboration and at the same time brake up the whole organisation, so they forced him in March 1943 to write to Brno and establish contact. They also borrowed him for confrontation to the Jihlava Gestapo who had arranged a court especially for the members of the Dalešice group for November 16, 1943.

Despite all that, František Pospíšil was not won over for collaboration by the Gestapo. On December 3, 1943, together with three other paratroopers (Adolf Szinay, Stanislav Srazil, and Bohuslav Grabovský), he was transferred from Prague to the Terezín prison. One by one, all paratroopers were executed in the framework of „*Sonderbehandlung*“ (special treatment). The last one was, František Pospíšil on October 28, 1944.

The paper is a sequel to the paper by Zdeněk Jelínek „*Czech paratroopers from the West imprisoned in Terezín*“, published in *Terezínské listy* in 1993.

ZUR INHAFTIERUNG DES FALLSCHIRMSPRINGERS FRANTIŠEK POSPÍŠIL DURCH DIE GESTAPO

Václav Krůta
Resümee

Der Artikel behandelt die umfangreichen Verhaftungen, die am 29. 1. 1943 in Planá n. Lužnicí begannen und sich nach Tabor und später nach ganz Südböhmen ausweiteten. Die Taborer und Iglauer Gestapo verhaftete in Mladá Vožice, Soběslav, Pelhřimov, Telč und schlug am 21. 3. 1943 auch in Dolní Vilémovice und Dalešice zu.

Die verhafteten Personen waren durch ihre Tätigkeit mit der illegalen Organisation des Revolutionären nationalen Bezirksausschusses verbunden. Die Verhöre enthüllten die Existenz von Franta Nebeský. Es handelte sich um die Tarnbezeichnung des Fallschirmspringers František Pospíšil aus der Gruppe Bivouac. Über diese Angelegenheit wurde bald die Leitstelle der Gestapo in Prag informiert, wo ein besonderes auf den Kampf gegen Fallschirmspringer gerichtetes Referat wirkte. Bereits am 6. 2. 1943 erschien ihr Kriminalist Jaroslav Nachtmann in Brünn und versuchte Kontakte zu knüpfen, die zur Enthüllung und dann Verhaftung von Nebeský führen sollten. Die Hauptrolle in diesem Spiel der Gestapo sollte Karel Čurda spielen, der von Juni 1942 an mit der Prager Gestapo zusammenarbeitete und half, die Attentäter von R. Heydrich ausfindig zu machen. Am 11. 2. 1943 traf Pospíšil Čurda vertraulich, den er aus England kannte, in Brünn. Am nächsten Tag fuhren sie gemeinsam nach Prag, wo Pospíšil verhaftet wurde. Unter dem falschen Namen Jaroslav Švarc und mit dem Geburtsdatum 1. 4. 1914 wurde er in der Zelle Nr. 18 in dem deutschen Teil des Gefängnisses in Pankrác untergebracht.

Am 7. 5. 1943 kam František Klíma, bis unlängst noch Direktor des Verbandes für Kartoffeln und Stärke in Prag, in seine Zelle. Er wurde ebenfalls unter dem falschen Namen František Král untergebracht. Aus Klímas Erzählung begriff Pospíšil vollständig, was nach seinem Absprung wirklich geschehen war und welche Rolle Čurda in der ganzen Angelegenheit spielte.

Die Prager Gestapomänner wollten Pospíšil zur Zusammenarbeit gewinnen und zugleich die ganze Organisation zerstören, darum wurde er im März 1943 gezwungen, nach Brünn zu schreiben und Kontakt zu knüpfen. Er wurde auch zur Konfrontierung der Iglauer Gestapo geliehen, die am 16. 11. 1943 ein außerordentliches Gericht mit den Mitgliedern der Gruppe von Dalešice veranstaltete.

Trotz allem wurde František Pospíšil nicht zur Zusammenarbeit mit der Gestapo gewonnen. Am 3. 12. 1943 wurde er mit drei anderen Fallschirmspringern (Adolf Szinay, Stanislav Srazil und Bohuslav Grabovský) aus Prag in das Theresienstädter Gefängnis gebracht. Alle Fallschirmspringer wurden nacheinander im Rahmen der sog. Sonderbehandlung hingerichtet. Der letzte war am 28. 10. 1944 František Pospíšil.

Der Beitrag ist eine Ergänzung zum Artikel von Zdeněk Jelínek „Die in Theresienstadt gefangen gehaltenen tschechischen Fallschirmspringer aus dem Westen“, der 1993 in den Theresienstädter Blättern erschienen ist.

MEDAILONKY

Jiříčkové

Alena Hájková

Přátelé jí říkali Lenka. V matrice Židovské náboženské obce v Praze je však zapsána jako Helena. Českobrodskému obchodníkovi Karlu Beckovi a jeho manželce Mathildě, dívčím jménem Fuchsově, se narodila 2. července 1915.¹⁾

O výchovu Heleny a její mladší sestry Alice se starala matka. Otec záhy zemřel. Po maturitě se Helena přestěhovala z Českého Brodu do Prahy, kde jí příbuzní pomohli získat zaměstnání a podporovali ji finančně. Obdobně pomáhali také Alici, vyučené modistce. Byli zámožní, a tento druh péče je nezatažoval. Jejich odpor zato vzbudila politická orientace neteří. Obě byly členkami levicové Mladé kultury.

V roce 1934 přišla Helena k strýci – poručíkovi – s žádostí o svolení k sňatku. Do plnoletosti jí scházely dva roky. Chtěla si vzít o jedenáct let staršího manžela, Egona Jiříčka. Dalo jí dost práce, než strýce přemluvila. Svatba se konala v březnu 1935.

„Helena Jiříčková měla tmavomodré oči a lehce vlnité vlasy, byla štíhlá, nepříliš vysoká a měla překrásně tvarované ruce,“ vzpomíná Olga Tvrdková, družka z odbojové skupiny. „Zajímala se o kulturu a politiku, pro vedení domácnosti příliš smyslu neměla.“²⁾

Krátce po svatbě se manželé Jiříčkovi usídlili v dvougaroniére ve vinohradské ulici Pod Zvonařkou. Později se přestěhovali do levnějšího bytu v Čelákovcích; žili z platu Egona, zaměstnance inzertního oddělení jednoho deníku. Helena churavěla, takže musela opustit místo v advokátní kanceláři, kam nastoupila po maturitě. V době mnichovského diktátu už bydleli ve Vršovicích na Ruské třídě proti zadnímu traktu Vinohradské nemocnice, odkud přesídlili do domu čp. 1070 na tehdejší třídě Krále Jiřího (dnes Vršovická) v téže čtvrti.

S příchodem nacistické okupace se z Heleny stal bezprávný člověk, stále více pronásledovaný a ubíjený nacistickými protižidovskými zákony. V říjnu 1941 začali nacističtí „nadlidé“ i v protektorátě s hromadnými deportacemi židovského obyvatelstva na východ, do vyhlazovacích táborů. Helenu před nimi dočasně chránilo manželství. Zato její sestra Alice odjela už s prvním transportem do ghetta v Lodži, odkud putovala do Osvětimi a nakonec do Stutthofu nedaleko Gdaňska. Zahynula při evakuaci tohoto tábora na počátku roku 1945...³⁾

V roce 1940 se kolem studentů z oktávy gymnázia ve Vršovicích začala vytvářet odbojová skupina. Mezi její členy patřila i přítelkyně Heleniny sestry Olga Tvrdková. Prostřednictvím Olgy se do skupiny zařadila i Helena. Díky létům stráveným v Mladé kultuře a také díky intenzivní četbě politické literatury i nekonečným výměnám názorů, které vedla se svým mužem a jeho přáteli,

byla zralejší než její noví mladí přátelé. Proto se stala instruktorkou vedoucí buňky ilegální organizace na Pražském hradě, která tam vznikla z podnětu lékaře tamní Civilní protiletecké ochrany MUDr. Josefa Maška. Vedoucí trojku řídil bývalý francouzský legionář Alois Mazal. Hospodářská správa Hradu ho zaměstnávala jako dělníka – udržoval tok potoka od rybníka v Liboci až po dolní část Jeleního příkopu.⁴⁾

Alois Mazal bydlel s manželkou Marií a syny Miloslavem a Jiřím v domech hradních zaměstnanců v Jelení ulici čp. 195. Tam ovšem Helena nejezdila. Schůzky se konaly v boudě na pracovní nářadí u libockého rybníka. Nosila na ně ilegální tisk vydávaný vršovickou skupinou mládeže, která se postupně změnila ve významnou součást odbojové sítě KSČ. Od vedoucí trojky z Hradu získala nejdnu důležitou informaci o opatřeních chystaných nacisty. Pro přípravu povstání opatřili její členové plán hradních objektů i protilehlé Kadetky (dnes sídlo ministra obrany), která za okupace sloužila wehrmachtu. Mazalův syn Miloslav vzpomíná, že otec se spolupracovníkem Jaroslavem Kynclem ukryl do potočních štol zbraně. Ve skladu nářadí našel občasný azyl i člen vršovické skupiny Hanuš Polák, který se od října 1941 před gestapem skrýval.⁵⁾

Helena Jiříčková se s Aloisem Mazalem a jeho lidmi pravidelně scházela až do vyhlášení stanného práva po atentátu na R. Heydricha. Od 4. června, od zatčení E. Blahouta a poté Roberta Škáby a dalších, však udržování spojení s Hradem bylo pro tamní členy ilegálních buněk riskantní. Helena za pomoci Olgy Tvrdkové odstranila z bytu všechny kompromitující materiál. Sjednala si také schůzku s Mazalem, aby ho na hrozící pohromu upozornila. Na tuto snahu však doplatila, neboť 19. června postihlo zatýkání i organizaci na Hradě. Nesouviselo s akcí gestapa ve Vršovcích. Na schůzky v boudě u libockého rybníka prý upozornil jeden místní obyvatel. Gestapo uvěznilo Mazala i jeho druhy Crhu, Kyncla a Šmída a boudu hlídalo. Když tam 23. června přišla Helena, byla zatčena i ona. Večer byl zadržen i její manžel, ale už 27. 6. byl pro naprostý nedostatek důkazů propuštěn. Se skupinou neměl nic společného.

Po výslechu v Petschkově paláci převezli Helenu na Pankrác. Záhy však putovala do židovské cely na Karlovo náměstí. Byla v budově soudu, v někdejší Novoměstské věznici, kde v devadesátých letech minulého století byli vězňeni příslušníci tehdejší ilegální organizace mládeže – Omladiny. Mnoho se tam od té doby nezměnilo. Hygienické podmínky byly špatné, zato tam však vládl poněkud volnější režim než na Pankráci. Proto mohl Egon Jiříček prostřednictvím dozorce Matouše své manželce a jejím spoluvězeňkyním z cely posílat jídlo. Touto cestou také putovaly tam i zpět různé písemnosti, vzkazy, psané pro jistotu těsnopisem.⁶⁾

Okno z chodby, kde bylo ženské oddělení, vedlo do slepé ulice Omladinářů, tehdy se jmenovala Malá Lazarská. V ní se často objevovali příbuzní uvězněných žen. Tyto schůzky na dálku se rovněž domlouvaly prostřednictvím motáků. Byly možné jen proto, že jedna z dozorkyň měla dostatek lidského citu a pochopení.⁷⁾

Koncem listopadu 1942 se Helena ocitla v židovské cele Malé pevnosti Terezín. V polovině ledna posílá odtud korespondenční lístek s obligátními předtištěnými směrnicemi pro adresátovu odpověď. Děkuje manželovi za balíček a dopisy, prosí, aby myslel také na sebe a matku, která s ním bydlela. Dále děkuje za zprávu o sestře Alici a za to, že ani na ni nezapomíná. Končí optimisticky: „Myslím stále na Tebe a doufám, že Tě brzy uvidím...“

Dne 27. ledna 1943 převážejí Helenu do Osvětimi s poznámkou: „Zvláštní pracovní zacházení“. Což byl vlastně příkaz k jejímu zničení. Ještě když byla vězněna v Praze, pokusil se její manžel o téměř nemožné: od jednoho statečného známého Beckovy rodiny získal prohlášení, že skutečným otcem Heleny je on a nikoli Karel Beck. Helenu přiměl, aby podepsala plnou moc pro advokáta k zařízení o uznání paternity „árijského“ otce. Kdyby tento pokus dopadl úspěšně, Heleniny vyhlídky na přežití v nacistickém vězení by se zvýšily. Řízení se skutečně rozeběhlo. Předvolánka německého biologického ústavu k prohlídce, která měla stanovit stupeň „rasové kvality“, však přišla v době, kdy už Helena byla v Osvětimi. Krátce nato smrtelně onemocněla tyfem. V polovině dubna už nežila.

Úmrtní list byl z Osvětimi zaslán až v polovině června 1944, přestože zemřela už 15. dubna 1943. Příčina smrti na předtištěném formuláři uvedena není. Na evidenční kartě č. 17118 Židovské obce je zanesen chybný údaj, že dle sdělení gestapa zemřela v Terezíně.⁸⁾

Příbuzní Heleny se z vyhlazovacích táborů nacistického Německa nevrátili. V Osvětimi zemřel 9. února 1943 i Alois Mazal; skončili tam také jeho spolupracovníci z vedoucí buňky ilegální organizace na Hradě. Na Lenku Jiříčkovou dnes vzpomíná jen dvaadvadesátiletý manžel a několik žijících druhů z bývalé vršovické skupiny mládeže. Nám všem ji od roku 1978 připomíná ulice v Praze 10–Zaběhlicích.

Poznámky:

¹⁾ Osobní doklady Heleny jsou v držení Egona Jiříčka.

²⁾ Ze zachycených vzpomínek Olgy Tvrdkové, nyní Jiříčkové.

³⁾ SÚA, PŘ, pobytové karty obyvatel.

⁴⁾ Vzpomínky Miloslava Mazala, sdělení E. Jiříčka. O skupině viz Vlasta Kladivová, In Acta Universitatis Carolinae No. 1, 1962, str. 121–174.

⁵⁾ Údaje E. Jiříčka a O. Tvrdkové-Jiříčkové zaznamenala autorka. Vzp. M. Mazala.

⁶⁾ Tamtéž, rovněž c. d. V. Kladivové.

⁷⁾ Tamtéž. Faksimile úmrtního listu H. Jiříčkové zveřejnila v c. d. V. Kladivová. O specifických poměrech ve vězení gestapa na Karlově náměstí píše ve svých vzpomínkách Heda Kaufmannová. Byly zveřejněny jako Samizdat ve Sborníku historickém v roce 1987. Jejich pokračování vyšlo v lednu 1989 v Historických studiích č. 22.

⁸⁾ Evidence Židovských obcí v Praze, kartotéka.

Jiříčkové

Alena Hájková

Resume

In the medallion called Jiříčkové one can follow life of Helena Becková-Jiříčková, short but filled with brave deeds. She was born in Český Brod in 1915. Her father died early and her mother took care of the education of Helena and her younger sister. After graduation, well-to-do relatives gladly took care of her, found her a job in Prague and supported her financially. They only did not like the political orientation of both nieces as they were members of the leftist Mladá kultura.

In 1935, Helena married Egon Jiříček with whom she lived henceforth. With the Nazi occupation, Helena became a person persecuted by anti-Jewish laws and regulations.

In 1940 she joined the resistance group of the students of Vršovice secondary school. Helena, more mature in her views than her young friends, became instructor of the cell of the clandestine organisation in the Prague Castle. For meetings with the leader of the group A. Mazal she used to go to an inconspicuous hut near Liboc lake. She brought there press and acquired valuable information about various Nazi measures. Most important, arms were hidden there for the case of an uprising. The meetings continued till the proclamation of martial law after the attempt on the life of R. Heydrich. At that time Helena wanted to warn her collaborator about the danger, however had to pay for it. In the clandestine organisation in the Castle, arrests had already taken place, and when she arrived at the hut on June 23, 1942, she was arrested there.

What followed were interrogations in the Petschek palace, then the prison in Pankrác and in Charles square in Prague. From here she still maintained contacts with her husband, an even received food from him – through the understanding and help of some warders.

In late November 1942 she found herself in the Jewish cell in the Terezín Small Fortress, and on January 27, 1943, they shifted her to Auschwitz with the remark „Sonder-Arbeitseinsatz“ which was actually the order to destroy her. In Auschwitz she contracted typhus, and in mid-April 1943 she was not alive any more. Her relatives and her collaborators from the clandestine organisation in the Prague Castle also perished there. Today, Helena is being remembered by a street in Prague 10, called Jiříčkové.

Die Jiříček-Gasse

Alena Hájková

Resümee

In dem Medaillon genannt Die Jiříček-Gasse kann das kurze, doch mit wagemutigen Taten erfüllte Leben von Helena Becková-Jiříčková verfolgt werden. Sie wurde 1915 in Böhmisches Brod geboren. Die Erziehung Helenas und ihrer jüngeren Schwester besorgte die Mutter, der Vater war früh gestorben. Nach dem Abitur sorgten für Helena bereitwillig wohlhabende Verwandte, die ihr in Prag eine Stelle fanden und sie auch finanziell unterstützten. Nur die politische Orientierung der beiden Nichten gefiel ihnen nicht, sie waren nämlich Mitglieder der linksgerichteten Mladá kultura.

1935 heiratete Helena Egon Jiříček, mit dem sie seitdem zusammenlebte. Mit dem Beginn der Naziokkupation wurde aus Helena ein durch antijüdische Gesetze und Anordnungen verfolgter Mensch.

1940 schloß sie sich der Widerstandsgruppe der Studenten des Vrschovitzer Gymnasiums an. Helena, die von ihren Ansichten her bereits reifer und erwachsener war als die übrigen jungen Freunde, wurde zur Instruktorin der Zelle der Untergrundorganisation auf der Prager Burg. Zu Zusammenkünften mit dem Leiter der Zelle A. Mazal kam sie in eine unauffällige Hütte bei dem Libotzter Teich, brachte Drucksachen und gewann wertvolle Informationen über verschiedensten Maßnahmen der Nazis. Vor allem waren hier Waffen für den Fall des Aufstandes versteckt. Die Treffen fanden bis zur Ausrufung des Standrechts nach dem Attentat auf R. Heydrich statt. Zu der Zeit wollte Helena ihre Mitarbeiter auf die Gefahr aufmerksam machen, mußte dies aber teuer bezahlen. In der Untergrundorganisation auf der Burg hatten die Festnahmen bereits stattgefunden, und als am 23. 6. 1942 Helena in der Hütte eintraf, wurde sie dort festgenommen.

Es folgten Verhöre im Petschek-Palais, dann die Gefängnisse Pankrác und am Karlsplatz in Prag. Von dort unterhielt sie noch verhältnismäßig zahlreiche Kontakte zu ihrem Mann und bekam sogar Essen von ihm – dank dem Verständnis und der Hilfe einiger Wärter.

Ende November 1942 kam sie auf die jüdische Zelle der Kleinen Festung Theresienstadt und am 27. Januar 1943 wurde sie nach Auschwitz gebracht mit der Anmerkung „Sonderarbeitsbehandlung“, was eigentlich der Befehl zu ihrer Vernichtung war. In Auschwitz erkrankte sie an Typhus und Mitte April 1943 lebte sie nicht mehr. Auch ihre Verwandten und ihre Mitarbeiter aus der Untergrundorganisation auf der Prager Burg kamen dort um. Heute erinnert an Helena eine Straße in Prag 10, genannt Jiříčkově.

Portrét Heleny Jiříkové

Mami, neměj strach, vše hravě vydržím (Helena Ellnerová)

Alena Hájková

Dům číslo 16, v němž se svými rodiči Antonínem a Valerií Ellnerovými Helena žila, dnes už nenajdeme. Stával poblíž Vltavy v zaniklé Sanytrové ulici na Starém Městě. Její jedna část se dnes jmenuje 17. listopadu, druhou zabral hotel Intercontinental.

Narodila se 3. prosince 1921 v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě, stejně jako rodiče. Do obecné školy už chodila v Praze. Byla v Mikulandské ulici a vyučovala se tam v jazyce anglickém. Helenin otec pocházel z dobře situované rodiny. Absolvoval hotelovou školu ve Švýcarsku, dvanáct let potom žil v Londýně. Dcerka byla vychovávána dvojjazyčně.¹⁾

Antonín Ellner se po první světové válce usadil v Praze. V roce 1920 se oženil. V druhé polovině dvacátých let si zařídil na Václavském náměstí v paláci Adrie exkluzivní podnik pro „horních deset tisíc“. V době hospodářské krize v letech třicátých o něj přišel, získal však prestižní místo ředitele v hotelu Paříž.²⁾

Helena, milovaný jedináček, byla nejen krásná, ale i všestranně nadaná. Na anglickém reálném gymnáziu v Ječné ulici v roce 1939 maturovala.³⁾ V té době už také mluvila německy a francouzsky. Od dětství pěkně kreslila. V září se zapsala do prvního semestru lékařské fakulty UK. Sotva však stačila navštívit a vyslechnout několik přednášek z úvodu do studia, z obecné biologie či osteologie, byly vysoké školy 17. listopadu nacisty zavřeny.⁴⁾

Dík svému postavení měl Antonín Ellner i jeho manželka široké kontakty s významnými lidmi v Praze i mimo ni. Patřil k nim i spisovatel MUDr. Vladislav Vančura, jehož manželé poznali prostřednictvím bratra V. Ellnerové, scénáristy Julise Schmidta. Od mládí v Německém Brodě se znali s JUDr. Gertrudou Stiassnou, od roku 1936 Sekaninovou, manželkou advokáta JUDr. Ivana Sekaniny. Stýkali se s ní i po okupaci zbytku Československa, přestože jako Židovka, manželka vězně z koncentračního tábora Sachsenhausen, kam byl uvržen zejména za své aktivity na obranu Jiřího Dimitrova v známém předválečném lipském procesu, poutala k sobě pozornost nacistických mocipánů.⁵⁾

Už před válkou se Ellnerovi seznámili i s rodinou známého lékaře Otto Poláka. Společně tehdy trávili prázdniny ve Světlé nad Sázavou. Valerie Ellnerová bude v šedesátých letech vzpomínat, že v sedmnáctileté Heleně osmnáctiletý bledý nevýrazný mladík, syn MUDr. Poláka z prvního manželství, nevzbudil nejmenší zájem. Znovu se s ním setkala až na lékařské fakultě. Tam se její vztah k Ladislavu Polákovi začal radikálně měnit.⁶⁾ Náklonost, kterou v Heleně zřejmě vzbudil svou inteligencí a dokonalým politickým přehledem, po jeho návratu z koncentračního tábora Sachsenhausen, kde byl po 17. listopadu krátce držen, přerostla záhy ve vztah mnohem hlubší. Významnou úlohu při je-

ho vytváření hrála zřejmě i skutečnost, že Láďa byl Žid a Helena jeho osud silně prožívala.⁷⁾

Zatímco Láďa po návratu do Prahy už mohl pracovat pouze jako dělník, Helena se po uzavření vysokých škol na čas uchýtila jako laborantka a studiem současně prohlubovala svoji znalost francouzštiny. Později začíná navštěvovat smíchovskou grafickou školu stejně jako Věra Aubrechtová, blízká jí nejen osobně, ale především příslušností k odbojové skupině vršovické mládeže.⁸⁾

Podle Vlasty Kladivové, která odboji mládeže z Vršovic věnovala podrobnou studii, mezi členy skupiny přivedl L. Poláka Jiří Kysela, syn významného malíře a grafika, profesora pražské Umělecko-průmyslové školy Františka Kysely a jeho židovské manželky Olgy. Mezi vršovickou mládeží patřil Jiří Kysela k těm nejaktivnějším. Jeho prostřednictvím se do skupiny dostal i Hanuš Polák, mladší Láďův bratranec, a Helena Ellnerová. Už v roce 1940 se pak u Ládi v Hyberské ulici (později bydlel ve stejném domě v Sanytrové ulici jako Ellnerovi), u Hanuše v Královské v Karlíně, u Ellnerů a u Kyselů na náměstí s výhledem na kostel sv. Ludmily všichni scházeli k diskusím, které vedly k rozhodnutí vystoupit proti nacistům všemi dostupnými prostředky.⁹⁾

Od jara 1941 Helena své nadání stejně jako všechny volný čas věnuje ilegální práci. Kolportuje tisk vydávaný vršovickou skupinou, obstarává pro tento účel papír na ředitelství státních lesů i od karlínského knihkupce Cyrila Plesnivého, píše články, kreslí, vybírá peněžní příspěvky, je ve spojení s ilegální skupinou v závodě Křížík, Václav Berdych, mladý muž, který právě ztratil spojení s jinou odbojovou skupinou, jí předává větší obnosy z inzertního fondu Baťových závodů pro potřeby ilegality. Navíc se stává spojkou k MUDr. Karlu Makovičkovi, členu lékařské odbojové skupiny.¹⁰⁾

Často si patrně neví rady jak dál postupovat, proto s Láďou navštěvují JUDr. G. Sekaninovou. Zda Helena věděla, že spojovací nitky odbojové mládeže z Vršovic nepřímo směřují i k dalšímu rodinnému známému Vladislavu Vančurovi, není dostatečně prokázáno.¹¹⁾

V té době si Helena i Láďa vytvářejí vlastní buňky. Jejich členy připravují na samostatnou odbojovou činnost. Zdá se, že při jejich formování úzce spolupracují. Svědčí o tom mimo jiné i skutečnost, že ti, kteří do nich patřili a válku prožili, uvádějí jak jméno Ládi, tak Heleny. Mimo to mezi mladými lidmi, které vedli, byla řada Židů a míšenců. U mnohých lze pouze soudit z jejich příjmení. U jiných je jejich původ prokázán.¹²⁾

V řadách židovské mládeže při získávání pro ilegální činnost zřejmě působil L. Polák. Důkazem je nám i poválečné svědectví MUDr. Arnošta Neumanna-Hájka, známého mezi sionisty jako Ňumen. Vzpomíná, že Vojtěcha Feursteina z organizace Hašomer Hacair, získal pro spolupráci L. Polák.¹³⁾ Feursteinovým (říkalo se mu Faji) působením mezi velmi mladými sionisticky laděnými lidmi byli patrně získáni pro odbojovou aktivitu další.

Na jaře 1942 se ke skupině vršovické mládeže blíží pohroma: 24. dubna je zatčen Julius Fučík a Jaroslav Klecan, 29. dubna byl na základě Klecanovy vý-

povědi zatčen MUDr. Zdeněk Štich a později i MUDr. Karel Makovička. V jiné souvislosti se rovněž 29. dubna na gestapo dostal MUDr. Miloš Nedvěd. Přestože poslední tři jmenovaní s vršovickými mladými spolupracovali, nebezpečí od nich nehrozilo. To cíhalo v podobě bývalého rotmistra čs. armády Suchardy, který od roku 1941 působil jako konfident. Právě ten přivedl gestapo na stopu někdejšího příslušníka Mezinárodní brigády z občanské války ve Španělsku Emanuela Blahouta, který vybrané mladé muže ze skupiny učil zacházet se zbraněmi a výbušninami. Sledováním Blahouta nacisté získali řadu poznatků, které po jeho zatčení 4. června 1942 využili.

Po atentátu na zastupujícího říšského protektora R. Heydricha 27. května 1942 bylo vyhlášeno stanné právo. Od prvních dnů jeho platnosti byly veřejně vyhlášovány rozsudky smrti vynesené stannými soudy. Obětí civilního výjimečného stavu se 1. června stal i Vladislav Vančura, zatčený na základě Klecanovy výpovědi ještě před jeho platností 12. května časně ráno. Jak vzpomínala Valerie Ellnerová po dvaceti letech, dcera tehdy ztrnula smutkem.¹⁴⁾

Spolu s nejbližšími přáteli ze skupiny si 7. června Helena vyjela do rodinné chaty v Poddubí na Sázavě. Tam se od nich dozvěděla, že předešlého dne byla zatčena první osoba z vršovické skupiny. V pondělí večer přišel k Ellnerovým Láďův otec se zprávou, že syna odpoledne odvedlo gestapo. V úterý 9. června viděla Valerie Ellnerová milovanou dceru naposledy. Ráno odešla do školy a už se nevrátila. Večer volala matka Roberta Škáby, rovněž člena vršovické skupiny, že také její syn nepřišel domů. Valerie Ellnerová se rozjela na Vinohrady ke Kyselovům. Mluvila pouze s paní Olgou. Den poté zmizel do ilegality i Jiří Kysela a Věra Aubrechtová.¹⁵⁾

K jedenácté hodině 10. června vtrhlo do bytu Ellnerových gestapo. Hledalo, jak prohlásil kriminální zaměstnanec Emil Friedrich „komunistické peníze, které Ellnerové předal Ladislav Polák“.

Od té doby je v bytě hlídka. Čeká na Helenu. Valerie Ellnerová a její pomocnice v domácnosti Růžena, se samy nemohou hnout ani na krok. Antonín Ellner není v jejím dosahu. Už delší dobu je vězněn „u protektorátních“ na Karlově náměstí. Jedinou pomoc poskytují zoufalé matce hlídající čeští policisté Vobořil a Bělecký. Střídají se s německými. Zprostředkují jí zprávy od svého kolegy Josefa Lašovičky. Jako překladatel byl ke gestapu přikázán pražským policejním ředitelstvím. Ellnerovy zná už z mládí v Německém Brodě. Až do 21. června vzkazuje, že Helenu dosud nacisté nedopadli.¹⁶⁾

Vybavena falešnou legitimací, se Helena skrývá spolu s Robertem Škábou. Je léto, proto několik dnů přečkávají v lese, asi dvakrát nocují v hotelu, pokaždé v jiném. Přes den chodí po ulicích. V době stanného práva hrozí za ubytování nehlášené osoby smrt. Podle záznamu gestapa je Helena zatčena 22. června 1942 při náhodném setkání na ulici (Strassentreff). V ten den také gestapáci oznamují matce, že dceru už mají a odvolávají z bytu hlídku.¹⁷⁾ Patrně ji dopadli ve společnosti Roberta Škáby, neboť i jeho přivezli do vězení gestapa na Pánkrác 22. června.¹⁸⁾

Po skončení výsledků sepisuje E. Friedrich 12. září závěrečný protokol: „Ellnerová uvádí, že byla od srpna či září 1941 funkcionářkou ilegální skupiny KSČ v kraji Praha...“ Dřívější činnost tedy prozrazena nebyla. Opět Friedrich 30. září vyplňuje návrh na další postup: „...Protože propuštění obviněné po dobu trvání války by nebylo z důvodů státně bezpečnostních odpovědné, žádám o příkaz k odeslání do koncentračního tábora... Shora jmenovaná je vazby a tábora schopná.“¹⁹⁾ Už příštího dne se Helena Ellnerová ocitá na „přestupní stanici“, v terezínské Malé pevnosti.

V motáku z 26. října píše odtamtud mamince: „Minulou středu (tj. 21. října, pozn. aut.) šel odtud obrovský transport. S ním odjel ...z naší skupiny Hanuš... a jiní. Láďa zůstává zde, je uznán neschopen transportu, protože má tuberkulózu. Mužům už se dávají balíčky, i židům, pošlete Láďovi každý týden léky, teplé věci, spousty Calcia... Já možná přijdu k soudu, protože mám těžší případ, to bych si mohla gratulovat, ale koncentrák není zlý, neměj strach, vše hravě vydržím.“ Potom opakuje žádost z dřívějšího motáku o zaslání Láďovy fotografie: „...tak prosím Tě, pošli mi ji, hrozně mi na tom záleží, stejně ho už asi neuvidím.“ V motáku také líčí, jak se snaží i v terezínské pevnosti obcházet různá nařízení a hodnotí svou protinacistickou činnost: „Cítím, že jsem nadaná sabotérka. Pošli mi nějaké takové plátýnko, ať mám na co psát. V každém případě to (vše) stálo za to... Líbám a pozdravuj všechny, Helena.“

I další motáky jsou plné osobního optimismu, ale zároveň starostí o Láďu. 30. října se zmiňuje o chystaném transportu a ujišťuje: „Neboj se o mne, odjíždím zdravá, silná, veselá, nezlomená.“ A žádá, aby jí do koncentráku posílali zprávy o Láďovi, „podle klíče, který jsem Ti napsala v předminulém dopise v sukni... Šetři se, netrap se, buď silná a zdravá a těš se na brzkou shledanou jako já.“ V motáku z 5. listopadu pak oznamuje, že už brzy odjede s 12 ženami a 31 muži do Osvětimi: „...Daří se nám skvěle, zpíváme, povídáme si, topíme si v kamnech, jíme...“²⁰⁾

Bylo by bláhové věřit téměř idylickému popisu Heleniny situace v Terezíně. Zнала však bezmeznou lásku matky k sobě a chtěla ji uklidnit. Také optimismus ve slovech o Osvětimi „je to nový skvělý ženský tábor“, byl předstíraný. Helenin otec byl ve vězení, sice ne gestapa, přesto i o něho měla matka strach. Helena se snaží osamělé ženě situaci ulehčit, proto cestu do Osvětimi líčí téměř jako školní výlet, na nějž se těší.²¹⁾

Výlet to nebyl. Už počátkem roku 1943 jednadvacetiletá dívka onemocněla tyfem. Pak následoval zápal plic a k němu se přidružila rychlá tuberkulóza. Jako medička musela vědět, že v podmínkách koncentráku to znamená konec. Přesto se ani v poslední, německy psané zprávě z Osvětimi, datované 25. března 1943 o svých potížích nezmiňuje. Mnohé však napovídá její, chorobou změněné písmo. Má téměř dětský vzhled: „Meine liebe Mami... Jsem šťastná, že se otec již vrátil ze sanatoria. Teď ti nebude tak teskno. Doufám, že se úplně uzdravil. Zdraví velmi nutně potřeboval.“

Nešlo samozřejmě o návrat ze sanatoria a vyléčení, ale o návrat z vězení

v lednu 1943 a o ukončení případu. V lístku dále prosí, aby jí matka neposíla-
la tak často balíčky. Věděla, jak těžko se v roce 1943 potraviny a léky získáva-
ly, a zřejmě si byla vědoma, že se příštího balíčku už asi nedočká. Prosí však
o šumivé tabletky a pomeranče.²²⁾

Dnes už těžko můžeme říct, zda žádost o pomeranče byla reálná. Snad tím
jen potvrzovala matce pochopení skrytého vzkazu o návratu otce do místa ředi-
tele hotelu Paříž. Tam patrně i v době války bylo možné toto nedostatkové
zboží obstarat. Bydlelo tam mnoho nacistů.

Už tři dny po napsání dopisu, 28. března 1943 Helena zemřela. Osvětim pře-
žili jen nemnozí šťastlivci. Jedním z nich byl i Ladislav Polák. Vzdor své tu-
berkulóze přežil nejen Osvětim, ale i pozdější pobyt v Mauthausenu, odkud se
po osvobození vrátil.²³⁾

Poznámky:

¹⁾ Archiv Památníku Terezín, (dále APT), vzpomínky Valerie Ellnerové, A 67/A.

²⁾ Sdělení Milady Ellnerové, Heleniny tety.

³⁾ APT, cit. vzp. V. Ellnerové.

⁴⁾ Archiv Univerzity Karlovy, Nacionálie lék. fak. 1939–1940.

⁵⁾ APT cit. vzp. V. Ellnerové.

⁶⁾ Tamtéž.

⁷⁾ Ladislav Polák nar. 28. 12. 1920 byl registrován pod číslem 31 883. Viz evidence Židovských
obcí.

⁸⁾ Vl. Kladivová: K historii il. KSČ v Praze v letech 1941–1942. In Acta Universitatis Carolinae
No 1, s. 121–174.

⁹⁾ Tamtéž. V. Ellnerová vzpomíná zejména na návštěvy Aubrechtové a Kysely. Spíš než v Sanytro-
vé ulici se schůzky pravděpodobně konaly v chatě Ellnerových v Poddubí. Jednalo se o rok
1941. Hanuš Polák nar. 30. 6. 1923, bydlel se svou matkou v Praze-Karlíně, Královská 45. Mar-
ta Poláková byla povolána do transportu AAi 13. 6. 1942. Hanuš žil od podzimu 1941 ilegálně.
Vybaven falešnou legitimací skrýval se mimo jiné ve dnech stanného práva u Václava Berdycha
v Holešovicích, u Olgy Tvrdkové v tehdejší tř. Krále Jiřího 93. K Tvrdkové Hanuše pravděpo-
dobně přemístila Helena Jiříčková, která bydlela ve stejném domě. Tvrdková byla pouze podná-
jemnicí v přízemním bytě uvedeného vršovického domu. Nájemnicí byla paní Šojchová.
O ukrývání Hanuše Poláka věděla a nevykázala ho, přestože poznala, že je Žid. Z bytu odešel
sám, protože v domě byly ubytovány i německé rodiny.

¹⁰⁾ V. Kladivová, cit. dílo.

¹¹⁾ Cit. vzp. V. Ellnerové.

¹²⁾ O. Fabián, jeden z členů buněk řízených L. Polákem a H. Ellnerovou uvádí, že se stýkal s Ladi-
slavem a Hanušem Polákovými, H. Ellnerovou. Dále pak s Evou Královou, Evou Langrovou,
Alenou Voglovou. V ohořelé knize gestapa je zaznamenáno, že Eva Králová nar. 20. 7. 1926, ži-
dovka, byla dopravena na Pankrác 26. 6. 1942. Stejně tak Eva Langrová, narozená 26. 5. 1926
a Alena Voglová nar. 20. 4. 1926. Datum příchodu na Pankrác není patrně datem zatčení. To je
pravděpodobně 9. června. Všechny tři byly 27. 7. propuštěny a zařazeny do transportu AAu.
Králová a Langrová válku přežily.

Dále O. Fabián uvádí, že dalším členem skupiny byl Jan Grünthal nar. 6. 2. 1923, Oldřich Bu-
reš, Karel Stadler, Jan Stern a Miloš Kocman, nar. 17. 3. 1922. Kocman byl mišenec. Zatčen ne-
byl a v odbojové činnosti pokračoval až do září 1943, kdy byli zatčeni jeho noví vedoucí, Fran-
tišek Mařík a Josefa Fajmonová. V. Kladivová uvádí z členů buněk H. Ellnerové a L. Poláka ješ-
tě Jiřího Hellera, Albína Holoubka, M. Petříčka.

- ¹³⁾ Srovnej: Alena Hájková, Sedm statečných, in Terezín v konečném řešení židovské otázky, sborník z mezinárodní konference historiků, Praha 1992. Osobní data V. Feursteina z ev. ŽO; nar. 13. 3. 1921, zemř. 4. 11. 1942 v Mauthausenu.
- ¹⁴⁾ Cit. vzp. V. Ellnerové.
- ¹⁵⁾ Tamtéž.
- ¹⁶⁾ Tamtéž.
- ¹⁷⁾ Tamtéž a cit. d. V. Kladivové.
- ¹⁸⁾ Ohořelá kniha gestapa. SÚA.
- ¹⁹⁾ Faksimile dokumentů zveřejnila v c. d. Vlasta Kladivová.
- ²⁰⁾ VHA, materiály bývalého AÚML ÚV KSČ.
- ²¹⁾ Tamtéž.
- ²²⁾ Faksimile lístku zveřejnila v c. d. V. Kladivová.
- ²³⁾ Ev. ŽO.

Don't worry, mother, I shall brave it all easily
(Helena Ellnerová)

Alena Hájková
Resume

The story of Helena Ellnerová is the more tragic as she was a young and talented girl. Born in 1921, she grew up in Prague as the only child in a well-to-do family. After graduation in 1939 she entered the Faculty of Medicine at Charles University, after a few weeks however the Universities were closed by the Nazis and Helena started working as a laboratory assistant and later entered the School of Graphic Art. At that time she met many people belonging to the Resistance group of the Vršovice youth, and in 1940 she was also determined to fight the Nazis by all accessible means. Together with her friend Ladislav Polák (who was of Jewish origin) they devoted their free time to underground work. Helena wrote articles, drew, distributed papers published by the Vršovice group, collected money, acted as liaison with the Medics Resistance group. Together with Ladislav, they were in touch with Dr. Truda Sekaninová and Jiří Kyselá, and won still more supporters for the Resistance, in particular among the Jewish youth. In spring, disaster approached the Vršovice youth. The evidence given by the confidant Sucharda, a former sergeant-major of the Czechoslovak army, brought the Gestapo on their track, and first arrests among them began in early June. That was the period of the civil martial law, and court-marshals daily brought in death sentences. When Helena on June 8 learnt about the arrest of her friend Ladislav by the Gestapo, she went underground the next day; many members of the group did the same. In the Ellners's home, a sentry expected her arrival. Helena hid in the woods, changed hotel rooms. With false papers she remained free till June 22, 1942, when the Gestapo arrested her. The interrogations lasted till September. In his investigation protocol, the investigator E. Fridrich asked for an order to send her to a concentration camp.

And so, together with others, Helena Ellnerová found herself in the Small Fortress Terezín. From here she wrote secret letters to her mother full of optimism, intended to comfort her as much as possible. She was worried only about Ladislav who was ill. Before leaving for Auschwitz she faked optimism, and even from here she did not mention her health problems. In Auschwitz in the very beginning of 1943, she contracted typhus, then came pneumonia and quick tuberculosis.

She died March 28, 1943.

Mutter, hab keine Angst, ich halte alles spielend aus
(Helena Ellnerová)

Alena Hájková
Resümee

Die Geschichte von Helena Ellnerová ist umso tragischer, als es sich um ein junges, talentiertes Mädchen handelte. Sie wurde 1921 geboren und wuchs in Prag als einziges Kind in einer gutgestellten Familie auf. Nach dem Abitur 1939 begann sie an der medizinischen Fakultät zu studieren, nach ein paar Wochen wurden jedoch die Hochschulen von den Nazis geschlossen, Helena begann als Laborantin zu arbeiten und schrieb sich später an der Graphikschule ein. Damals traf sie viele, die zur Widerstandsgruppe der Jugend von Vrschovitz gehörten, und entschloß sich im Jahre 1940 auch, mit allen verfügbaren Mitteln die Nazis zu bekämpfen. Gemeinsam mit ihrem Freund Ladislav Polák (der jüdischer Abstammung war) widmeten sie ihre Freizeit der illegalen Arbeit. Helena schrieb Artikel, zeichnete, kolportierte die von der Vrschovitzer Gruppe herausgegebenen Drucksachen, beschaffte Geld, arbeitete als Verbindungsperson mit der Widerstandsgruppe der Mediziner. Gemeinsam mit Ladislav waren sie in Berührung mit Dr. Truda Sekaninová, Jiří Kyselá, und gewannen immer mehr Sympathisanten für den Widerstand, besonders in den Reihen der jüdischen Jugend. Im Frühjahr näherte sich der Vrschovitzer Jugend das Unheil. Die Aussage des Konfidenten Sucharda, eines ehemaligen Fähnrichs der tschechoslowakischen Armee, brachte die Gestapo auf die Spur, und die ersten Festnahmen unter ihnen begannen Anfang Juni. Das war die Zeit des Zivilstandrechts und Standgerichte gaben täglich Todesurteile bekannt. Als Helena am 8. 6. von der Festnahme ihres Freundes Ladislav durch die Gestapo erfuhr, ging sie sofort am nächsten Tag in den Untergrund; dasselbe taten viele weitere Mitglieder der Gruppe. In der Wohnung der Ellners blieb eine Wache und erwartete ihre Ankunft. Helena verbarg sich im Wald, wechselte Hotelzimmer. Mit falschen Papieren blieb sie bis zum 22. 6. auf freiem Fuß, dann wurde auch sie von der Gestapo festgenommen. Bis September dauerten die Verhöre. Im Untersuchungsprotokoll fordert der Untersuchungsbeamte E. Fridrich die Einweisung in ein KZ.

Und so kam Helena Ellnerová gemeinsam mit anderen in die Kleine Festung Theresienstadt. Von hier schrieb sie ihrer Mutter geheim Briefe voller Optimismus, die sie womöglich absichtlich beruhigen sollten. Sorgen machte sie sich nur um den kranken Ladislav. Optimismus täuschte sie auch vor der Abfahrt aus Theresienstadt nach Auschwitz vor, und auch von dort erwähnt sie in ihrem Brief nicht ihre gesundheitlichen Probleme. Gleich Anfang 1943 erkrankte sie in Auschwitz nämlich an Typhus, dann kam Lungenentzündung und schnelle Tuberkulose.

Sie starb am 28. 3. 1943.

Studentská fotografie Heleny Ellnerové

Za Leo Šternem

Alena Hájková

Jen zřídka se setkáváme s tím, že pražská ulice nese jméno svého někdejšího obyvatele. Existují však výjimky. V roce 1952 byla Malá Rohátecká v Praze 5-Jinonicích přejmenována na Šternovu. Stalo se tak na počest Leopolda Šterna, který zde v družstevním rodinném domku č. 16/115 s manželkou Karlou, syny Josefem a Vladimírem a dcerou Blaženou bydlel od roku 1927 až do svého zatčení v červnu 1940.

Životopis Leopolda či Lea Šterna, jak se sám psal, je dramatický. Narodil se na Slovensku v početné židovské rodině v Borovcích nedaleko Trnavy dne 14. února 1882. Otec byl hostinský. Syn se však do obchodu nehodil, měl rád fyzickou práci. Proto se šel učit do Vídně klempířem. Stýskalo se mu tam, dokonce se pokusil o návrat domů, ale přišel právě v době, kdy mu umírala matka.

Ještě před první světovou válkou se objevil v Libni, tehdy už součásti Prahy. Zaměstnání našel v lučební továrně v Karlíně. Patřila firmě Rademacher. Patrně už v době svého vídeňského pobytu se účastnil dělnického hnutí, neboť v karlínském závodě se stal záhy sociálně demokratickým důvěrníkem.

V Libni se také seznámil se svou budoucí ženou. Jmenovala se Uhlenfeldová a byla textilní dělnicí v továrně Perutzů. Bydlela s rodiči v Chocholouškově ulici čp. 585. Této části Libně se říkalo V židech, protože až do josefínského období tam bylo ghetto. Otec Uhlenfeld však Žid nebyl. Jméno zdědil po německých předcích, prý šlechtického původu, kteří se usadili v Praze a časem úplně zchudli. Sám pracoval jako jirchář.

Leo Štern se nastěhoval k Uhlenfeldovým. V roce 1911 se Karle Šternové-Uhlenfeldové narodil první syn. Pracovat však musela, i když měla malé dítě. Jen z textilky přešla jako barvířka do továrny na kůže v blízké Voctářově ulici.

Za první světové války narukoval Leo Štern na ruskou frontu. Přivodil si tam zranění a zbytek válečných dnů pak trávil v karlínské Invalidovně. Vojenskou službu už nenastoupil. Byl klempíř, využili jej tedy k demontování barevných kovů (potřebných pro zbrojní výrobu) z různých pražských budov.

Po roce 1918 patřili manželé Šternovi k levici Československé sociální demokracie a v roce 1921 vstoupili do právě založené komunistické strany. To už měli druhého syna, o rok později se jim narodila dcera.

Poválečná hospodářská krize donutila Leo Šterna hledat práci za hranicemi republiky. Znal řeči, a tak zakotvil u anglické firmy Mather and Platt, která měla sídlo v Manchesteru a pobočku v Berlíně. Specializovala se na výrobu a montáž protipožárních zařízení. Z té doby také pochází anglicky psaná vizitka vrchního montéra Leo Šterna, zachovaná v rodinných památkách.

Několik let se Šternovým dařilo dobře. Otec byl sice neustále na montážích v různých zemích Evropy, ale plat dostával v anglických librách. Bylo jich dost, takže i rodinný domek si mohli dovolit.

Leo Štern byl menší, vážil však 116 kg. Při pracovní námaze si způsobil kýlu. Špatně provedená operace vedla k jeho trvalé invaliditě. Teprve tehdy zjistil, že pro podobný případ nebyl pojištěn. Tím také skončil poměrný blahobyt. Sociální výpomoc 168 Kč měsíčně zdaleka nemohla rodině stačit. Domácnost držel nejstarší syn a později Karla Šternová, která opět nastoupila do továrny ve Voctářově ulici.

Asi v roce 1934 si Leo Štern zařídil v Řeporyjské ulici v Jinonicích obchod s uhlím. Našel si společníka a získal starou fordku na rozvoj objednávek. Byl však opět neúspěšný. Boj o existenci propukl za ztížených podmínek nanovo, protože se obchodováním značně zadlužil.

Od doby, kdy skončil s cestami do zahraničí, věnoval Leo Štern hodně času práci v komunistické straně. Když koncem roku 1938 byla činnost strany zakázána, stal se jedním z funkcionářů, kteří řídili její působení utajované a později i odboj proti nacistům. Jeho nadřízeným v ilegalitě byl Ondřej Staško, zaměstnanec masného průmyslu; vedl čtvrtou pražskou oblast ilegální KSČ, kam patřily i Jinonice. Staško byl zadržen už 24. května 1940, a po něm i jeho spolupracovnice Gertruda Müllerová. Od května do září 1940 bylo v Košířích, na Smíchově i v Jinonicích zatčeno přes sto padesát komunistů. Pro Leopolda Šterna si gestapo přišlo 7. června 1940.

Po výslechu v Petschkově paláci, který byl obzvláště těžký už pro jeho židovský původ, byl převezen do vězení na Karlově náměstí určeném především pro Židy. Také tam byl vystaven zvířeckým choutkám nacistických dozorců. Do terezínské Malé pevnosti, spolu se zatčenými spolupracovníky ze Smíchova, Košíř, ale i z vnitřních částí Prahy, ho převezli 19. srpna 1940.¹⁾

Příjezd transportu na místo určení popisuje jeho přímý účastník spisovatel Ilja Bart v knize vzpomínek nazvané *Na gestapu*.²⁾ Hned po příchodu do pevnosti byl dán příkaz: Židé dva kroky vpřed! Vystoupilo asi 12 lidí, mezi nimi i Leo Štern. Následovala „obvyklá procedura“, za stálého řvaní a bití trvajících několik hodin, byli židovští vězni konečně nahnáni do cel.

Bart píše rovněž o 25. srpnu 1940, neděli, kterou vězňové pojmenovali „fackovací“. Byl to pro všechny šokující zážitek, neboť byli hromadně vystaveni pocitu naprosté bezmocnosti. O události napsali různí svědkové, jejich výpovědi se v jednotlivostech liší, podle toho, jak ji který vězeň prožíval. Velitel věznic Jöckel za krásného slunečného odpoledne dal nastoupit obyvatele jednotlivých cel a nutil je fackovat židovské spoluvězně. Bart o tom píše: „...Pozorují starého soudruha Šterna, bělovlasého starce... jeho obličej, nos, uši i ústa – vše plné krve, ale on stojí na nohou, stojí z posledních sil... Nevím proč, chvějí se právě o něho, a každý úder do jeho obličeje mě zasahuje přímo do srdce. Chvějí se hrůzou při pomyslení, že za chvíli dojde řada na mne, že i já budu muset být... Doba již silně pokročila a slunce, jako by zhnuseno odporným divadlem uprostřed pevnostních hradeb, pomalu začalo se sklánět za olbřímí plece pevnostních šancí. I Jöckel nakonec ochraptěl a unavil se... orgie skončila... Židům dali rozchod, zahnali je do cel, padlé museli odnést. Na mís-

tě, kde stáli, zůstaly jen loužičky čerstvé lidské krve, pokud je nevpil písek...⁴³⁾

Z Terezína převezli Leo Šterna s celou skupinou smíchovských a košířských spoluvězňů do Mnichova k soudu. Už se ho nedočkal. Dne 27. ledna 1941 v tamní věznici zemřel. Václav Vacek z košířské ilegální organizace, který byl v Mnichově držen na sousední cele, vzpomínal po osvobození, že smrt Leopolda Šterna nastala po strašném bití, kterému byl podroben 25. ledna, kdy k němu do cely vtrhli opilí dozorcí. Tehdy patrně utrpěl vnitřní zranění, na jehož následky v nesnesitelných bolestech umíral celé dva dny.⁴⁴⁾

Poznámky:

¹⁾ Údaje osobního rázu jsou čerpány z archivu Vladimíra Šterna (1920–1993), syna Leo Šterna.

²⁾ Ilja Bart, Na gestapu, Ústí n. Labem 1975.

³⁾ O tzv. fackovací neděli viz práce aut. kol. Malá pevnost Terezín, Praha 1988, str. 93. Tam rovněž odkaz na vzpomínky č. 336, 144, 408 uložené v PT, týkající se uvedené události.

⁴⁾ Záznam vzpomínky V. Vacka, archiv V. Šterna.

Obituary for Leo Štern

Alena Hájková

Resume

The life of Leo Štern is dramatic. He was born 1882 in Slovakia, in a large Jewish family, and loved physical work. Still before World War I, he turned up in Prague, found work there in a factory in Karlín, and married. His wife Karla was also a worker.

In World War I, he was drafted and came to the Russian front, but after being wounded, he returned home for good. In the newly founded Republic both he and his wife belonged by conviction to the Left in the Social Democratic Party, and after some time joined the newly formed Communist Party.

During the Great Depression, he worked abroad as a fitter for an English firm. The family lived in rather comfortable circumstances. Then health problems came, and permanent disability. As a party member however, he remained active, even after the party was outlawed. He was arrested on June 7, 1940.

With respect to his Jewish origin, his interrogations were the harder. With several collaborators he finally came to the Terezín Small Fortress. The arrival of their transport on August 19 has been described by Ilja Bart in his book of memories „Na gestapu“. It did not go without shouting, beating, especially of the Jewish prisoners. Bart also described the so called Slapping Sunday August 25, 1940, which was a shock for all prisoners. By order of commander Jöckl, they all had to line up and one by one each of them gave a slap in the face of a Jewish prisoner. Štern, already an old man, all in blood, endured bravely and sustained both the pain and the deep denigration.

From Terezín they took Leo Štern and members of his clandestine organisation to Munich to court. That however he did not live to see – he died on January 27, 1941, in the prison. According to the testimony of a fellow prisoner, this happened after a horrible beating he received in that prison cell.

Nachruf für Leo Štern

Alena Hájková

Resümee

Der Lebenslauf von Leo Štern ist dramatisch. Geboren in der Slowakei 1882 in einer jüdischen Großfamilie, liebte er physische Arbeit. Noch vor dem 1. Weltkrieg erschien er in Prag, wo er in der Karolinenthaler Fabrik Arbeit fand und heiratete. Seine Frau Karla war auch Arbeiterin.

Im 1. Weltkrieg rückte Leo Štern zwar zur Ostfront ein, kehrte jedoch nach einer Verwundung nach Hause zurück. In der neu entstandenen Republik gehörten beide Ehepartner zur Linken in der Sozialdemokratie und traten mit der Zeit der eben entstandenen Kommunistischen Partei bei.

Zur Zeit der Wirtschaftskrise arbeitete Štern als Monteur bei einer englischen Firma im Ausland. Der Familie ging es allgemein gut. Dann kamen gesundheitliche Probleme und Dauerinvalidität. Er blieb jedoch als Mitglied der Partei aktiv und das auch nach ihrem Verbot. Verhaftet wurde er am 7. 6. 1940.

Mit Hinblick auf seine jüdische Abstammung waren auch seine Verhöre in Prag schwerer. Mit einigen Mitarbeitern kam er schließlich in die Theresienstädter Kleine Festung. Die Ankunft ihres Transports am 19. 8. beschreibt Ilja Bart in seinem Erinnerungsbuch, genannt „Na gestapu“. Sie verlief nicht ohne Gebrüll, Schläge, besonders für die jüdischen Häftlinge. Bart beschreibt auch den sog. Ohrfeigensonntag am 25. August 1940, der für alle Häftlinge ein Schock war. Auf Befehl des Kommandanten Jöckl mußten sie alle antreten und einer nach dem anderen einem jüdischen Häftling eine Ohrfeige geben. Štern, bereits ein Greis, blutüberströmt, hielt tapfer stand und hielt Schmerz und tiefe Erniedrigung aus.

Aus Theresienstadt wurden Leo Štern sowie die Mitglieder seiner illegalen Organisation nach München an ein Gericht überführt. Das jedoch erlebte er nicht mehr – er starb am 27. Januar im Gefängnis. Gemäß der Aussage seines Mithäftlings geschah dies nach den furchtbaren Schlägen, denen er in der dortigen Zelle ausgesetzt war.

OČIMA VZPOMÍNEK

Konec války v Terezíně ve vzpomínkách a výpovědích terezínských vězňů

Anna Hyndráková

Při psaní tohoto příspěvku jsem vycházela ze vzpomínek vězňů, které jsme s kolegyní Lorencovou nasbíraly a nahrály na magnetofonové pásky pro Židovské muzeum. Vzpomínek je více než 500, z nich se asi jen 90 týká osvobození Terezína. Asi třetina těchto pamětníků byla v Terezíně dvakrát. Jsou to především ti, kteří se vrátili z Wulkova, Schwarzhelde Öderanu a jiných koncentračních táborů. Dalším použitým pramenem byly výpovědi pro i proti dr. Murmelsteinovi z doby jeho vyšetřování na jaře roku 1947, v oddělení V Ředitelství národní bezpečnosti v Praze, jakož i jejich vlastní výpovědi tamtéž. Tyto dokumenty jsou uloženy v AMV. Nakonec jsem použila konvolut spisů, které kdysi uložil v dokumentačním středisku Židovského muzea ing. Jiří Vogel s tím, že smějí být použity až po jeho smrti. Tyto dokumenty se týkají převážně České pomocné akce v květnu 1945.

Je překvapující, jak málo těch, kteří vzpomínají na osvobození, se zmiňuje o nějakých bouřlivých oslavách konce války. Doba, která mu bezprostředně předcházela, byla dobou nadějí a doufání, že se snad dožijí konce, že v posledních chvílích nepodlehnou. Od dubna, kdy začaly do Terezína proudit evakuační transporty z likvidovaných koncentračních táborů, znali už všichni terezínští osud deportovaných do východních táborů. Mnozí se od příchozích dozvěděli o smrti svých blízkých, nebo ztratili naději na setkání s nimi doma po válce. Terezínští byli stavem příchozích zděšeni. Ti přicházeli ranění, nemocní, zavšivení, hladoví a často změněni k nepoznání. Přinášeli tragické zprávy. Ghetto mělo v tu dobu 17 000 obyvatel a jen málo z tohoto počtu bylo praceschopných. Nyní museli během několika dnů vstřebat téměř 14 000 zubožených vězňů, z nichž většina potřebovala pomoc. Ghetto bylo také překvapeno chováním příchozích, neboť ne všichni si zachovali základní zásady obvyklé v mezilidském styku. Mezi příchozími také bylo hodně vězňů kriminálních a asociálních, se kterými se dostala do ghetta hrubost a násilí, dosud v takové míře tam neznámé. O vzhledu těchto vězňů pamětníci vypravují, že mnozí měli vředy a zčernalou pokožku. A stále hlad, i když dostali najíst. Pamětnice, tenkrát dítě, si zachovala v paměti obraz dětí s hlavami zabalenými v petrolejových hadrech. Pro nedostatek místa nebylo možné ubytovat vězně z evakuačních transportů odděleně od starých vězňů ghetta, také kapacita odšívovací stanice nestačila na to, aby mohli všichni být hned ošetřeni. Proto nemohli být všichni ubytováni, někteří zůstali první noc na ulici a až později se dostali na půdy ně-

kterých objektů, zejména do Mysliveckých kasáren. Tak se stalo, že tito noví infikovali, především skvrnitým tyfem, nejen své spoluvězně, ale také zdravotnický personál. Zejména ranění museli být ukládáni mezi ostatní pacienty, a tím se infekce šířila. Jak vzpomíná jeden lékař, dr. Erich S., zpočátku nevěděli, že jde o skvrnitý tyfus. Mnoho lidí, kteří mezi příchozími poznali své příbuzné nebo známé, je brali k sobě, aby jim pomohli. Cítuji ze vzpomínek tenkrát šestnáctiletého děvčete Hany W.: „...když se začali vracet lidi do Terezína z těch pochodů smrti a z transportů, tak jsme se tam s mámou na přeskáčku chodily dívat, protože jsme myslely, že nás táta třeba pozná. Podle toho, jak lidi vypadali, jsme věděly, že my ho nepoznáme, ale myslely jsme si, že jestli to přečkal, že on pozná nás. Tátu jsme nenašly. Jednoho dne, když jsem tak šla, na mě někdo zavolal: Mímčo!, otočím se, a nevidím žádné znamení, že by někdo ke mně mluvil, ani očima, ani pusou. Otočila jsem se, a znovu: Mímčo! Znovu jsem se otočila a myslela jsem si, že jsem se snad zbláznila, stále jsem neviděla, že by mě někdo volal. A znovu: Mímčo! Přece mě někdo volal. Šla jsem k tomu, nevěděla jsem, je-li to žena nebo muž, nebylo to ničemu podobné. Bez vlasů, bez zubů, v nějakém šedivém hadru. Bylo vidět kosti na ruku, bylo to poprvé, kdy jsem viděla takovou věc jako kosti na ruku skrz kůži. Uši takové jako z vosku, nos také jako z vosku, kdybys cvrnkla, tak se ulomí. Velikánské černé oči bez obočí a bez řas. Myslela jsem, že na mě volá smrt, ale byla to holka, kterou jsem znala, jen o pár roků starší než já. Než šla pryč, byla moc hezká. Řekla jsem jí, aby se nenechala odnést a běžela jsem za jejími kamarády, kteří to přežili, aby jí pomohli a odtáhli ji odtamtud. Bylo to zakázané, ale o to jsem se nestarala. Takhle jsem také našla Lauru Šimkovou a Grétu, co zpívala Máničku v Brundibárovi, a odtáhly jsme je na L 410.“ Původní vězňové byli vyzýváni, aby při příchodu transportů tvořili řetěz a tím bránili nově příchozím v tom, aby se rozutekli. Takový řetěz pochopitelně neobstál náporu lidí, kteří byli položeni hlady.

Ghetto zvládalo nově vzniklou situaci jen s obrovským vypětím. Nenáviděná nucená práce se musela stát prací dobrovolnou, nemělo-li ghetto zahynout. Zejména čeští Židé byli ti práceschopní, protože mezi nimi bylo více mladších. Počet pracovních sil byl posílen příchodem židovských partnerů ze smíšených manželství. Přitom touha vězňů jít domů a přesvědčit se, jestli se přece někdo z rodiny nevrátil, byla velmi silná. To ještě žily naděje, že je kam se vrátit, byli načasováni na návrat a mnohá zklamání měli ještě před sebou. Jen jedny vzpomínky se trochu liší. Jejich autorka Karla H. vypravuje, jak s dr. Josefem Borem sedávali v posledních dnech Terezína a připravovali program začlenění dětí z koncentráků do škol a do normálního života, který před deportací neměly možnost poznat.

Bohudíky, ne všichni navrátilci byli v tak špatném stavu. Někteří se začali hned angažovat v práci pro ghetto nebo v odboji. Byl tu Wulkowan Hanuš W., který počátkem května 1945 vyvěsil první rudou vlajku na věž kostela. Sám si nepamatuje přesně, který den to bylo. Největší skupinou, která přišla podru-

hé do Terezína v dubnových dnech, byla skupina vězňů ze Schwarzheide.

Vyšli 18. dubna pěšky přes Kamenz, Bischofswerdu, Neustadt, Langendorf, Český Malín, Krásnou Lípu, Dolní Chřibskou, do Varnsdorfu, kde zůstali několik dní v tovární hale. Živilí se šlichtou z kopřiv a pampeliškami. Esesáci tam přivedli vězně, kterého chytili na útěku a pro výstrahu ho pověsili u kotle s jídlem. Názory na národnost popraveného se liší. Mluví se o Polákovi, Francouzovi nebo o Vídeňákovi. (Marek Poloncarz ve svém článku Pochod smrti ze Schwarzheide do Terezína v TL z roku 1991 uvádí, že popraven byl Polák jménem Blodek.) Výpovědi se shodují v tom, že ho nesměli sundat a museli svou šlichtu pojídat v blízkosti mrtvého. Několik účastníků, např. Pavel O., vzpomíná na radost, jakou pocítili, když ve výkladních skříních ve Varnsdorfu viděli Hitlerovy obrazy zahalené černými rouškami. Po několika dnech byli vezeni do Litoměřic. Jeli na otevřených uhelných vagonch. Vzdálenost, kterou by vlak ujel za normálních okolností za několik hodin, jeli několik dní. Pršelo, stáli po kotníky ve vodě, bez jídla a bez pití. Cestou mnoho lidí zemřelo, ale museli zůstat ve vagonch. Trpěli průjmy, kolikami, zápalý plic. V té době byli s nimi ještě esesáci a z Litoměřic je vedli k hranicím protektorátu. Ze všech, kteří ze Schwarzheide vyšli, a bylo jich asi 1 000, se této chvíle dožilo necelých dvě stě. Závěrečná četa SS střelila ty, kteří již nemohli. Němci – civilisté – po nich házeli shnilé brambory. Ota K. vypověděl, že v noci, když už byli u terezínského mlýna, byla ve tmě blízko nich skupina Vlasovců. Jeden z vězňů se sehnul pro odhozenou zapálenou cigaretu a esesák ho za to uhodil pažbou pušky do zad. Na to jeden z Vlasovců po tomto esesákově vystřelil. To bylo signálem pro ostatní Němce, aby se otočili a utekli. Svědkové ve svých pamětech většinou přiznávají, že byli bezradní, že nevěděli, co mají dělat. Popisují příjezd nákladního auta, na kterém byl nějaký člověk s páskou na rukávě v národních barvách. A tento „posel svobody“ je oslovil: „Vítáme vás ve svobodném Československu. Jste zachráněni!“ Potom vešli do ghetta. Kdo nemohl, toho nesli nebo vezli. Když je před bývalou komandanturou uviděl český četník, začal v pozoru zpívat československou hymnu. Ráno dostali chleba a kávu. Starali se o ně především známí, pokud nepotřebovali lékařskou péči. Mnozí utrpěli na zdraví nebo přišli i o život, když se po dlouhém hladovění nekontrolovaně najedli.

Někteří však projevili neobyčejnou aktivitu. Jeden z nich, Egon P., kterého kvůli jeho slabosti donesl do ghetta kápo, se za pět dní zotavil natolik, že utekl do rodného Náchoda a po krátkém pobytu v nemocnici velmi aktivně spolupracoval na zřízení a provozu repatričního střediska pro polské židy, kteří se chtěli přes Československo a přes Vídeň dostat do Palestiny. Jiný Schwarzheidan, Zdeněk N., okamžitě po příchodu do Terezína využil odjíždějícího nákladního auta směrem na Prahu a odjel. V Praze se přihlásil na Revolučním národním výboru, dostal pušku a šel konat strážní službu. Při té příležitosti tam potkal rumunského esesáka, kterého znal z tábora ve Schwarzheide a který se nyní vydával za osvobozeného vězně. Oznamil to Rudé armádě a její příslušníci esesáka zastřelili.

Většinou se však navrátilci do Terezína zotavovali pomalu. Ke svým známým se museli často hlásit sami. Připadla jim těžká úloha podávat zprávy o těch, kteří se nevrátili. Jeden z nich, Ota K., se přiznává, že se mu nedostávalo odvahy a že raději lhal a říkal, že je ještě naděje a že se mrtví třeba vrátí. Mnoho lidí opustilo Terezín ještě před karanténou nebo v jejím průběhu. Také tři přátelé ze Schwarzhelde se o to pokoušeli, ale podařilo se jim to teprve tehdy, jak říká Pavel S., když si v repatriačních legitimacích připsali slůvko „ne“ před poznámkou „podezřelý z tyfu“. Potom je četníci propustili. Někteří řidiči nebo majitelé nákladních aut, která se vracela z Terezína, chtěli za odvoz peníze, většinou však pomáhali zadarmo.

Návratem „domů“ tato kapitola v životě vězňů nekončí. Někteří popisují pocit bezradnosti, ba nepatříčnosti, když se pojednou ocitli sami na svobodě. Jeden z nich, Josef W., to popisuje tak, že do sedmnácti let pracoval a starala se o něj rodina. Potom byl čtyři roky manipulován a dirigován lágrem. Nyní stál v ulici, kde se narodil a kde dříve bydlel. Nevěděl o své rodině, nevědomoval si, co svoboda znamená, jaké před něj postaví úkoly a role. Takové pocity měli všichni, kdo se vrátili sami, zejména mladí. Trvalo dost dlouho, než se adaptovali. Každý nakonec našel někoho, ke komu šel, kdo poradil nebo i pomohl. Ale bylo také mnoho těch, kteří narazili na nepřátelství, na zlobná prohlášení lidí, kteří většinou pro svobodu republiky nic neudělali. Jako příklad může sloužit prohlášení typu: „Jakto, že jste se vrátila právě vy, když ti nejlepší tam zůstali...“, nebo: proč mají vracet ukryté věci, když jejich uschováním riskovali svůj život. Pan Miloš D. dostal ze všech ukrytých věcí zpátky jen Jiráskovy spisy a noty na klavír. Dr. Kurtu Wehlemu dokonce někdo řekl, že plynové komory musely mít díry, když se tolik lidí vrátilo. Panu Hanuš F. se stalo, že kdosi s poukazem na vybledlé místo na šatech po hvězdě řekl: „...a tohle se nám teď rozleze po celé republice!“ Paní Evy E. se zeptal domovník v domě, kde bydlívali: „Snad se sem nechcete vrátit?“

Československé úřady vycházely všeobecně navrátilcům z koncentráků vstříc. Někdy však bezduchým uplatňováním nových poválečných zákonů či nařízení docházelo k situacím, kdy židé, kteří se v roce 1930 přihlásili k německé národnosti, nebo se jako Němci antifašisté uchýlili do Československa, byli těmito zákony nyní postihováni jako nepřátelé republiky. Hrozilo jim, že se z nacistického lágru dostanou do internačního tábora pro Němce a půjdou do odsunu. Máme vyprávění Marianky Z., jak jí, jako studentce německé školy bylo už ve třicátých letech veřejně před celou třídou oznámeno, že jako židovka je zbavena cti být říšskoněmeckou občankou. Pocházela z rodiny německého antifašisty, její matka byla narozená v Praze a rodina ve třicátých letech utekla do Prahy z Mnichova. Celá léta žili bez státního občanství. Po válce nebyla tato skutečnost českými úřady uznána a matka s dcerou musely po návratu z Terezína s velkým úsilím každý týden žádat o povolení k pobytu. Veškerá práva i potravinové lístky měly omezené jako nepřátelé republiky. Nakonec se jim podařilo emigrovat, ačkoliv to původně neměly v úmyslu.

Nyní přejdu ke druhému prameni, ze kterého jsem čerpala, tj. k výpovědi dr. B. Marmelsteina při jeho vyšetřování v Praze na Ředitelství národní bezpečnosti v roce 1947. Nemyslím si, že přinesu nějaká nová a neznámá fakta, ale některé Marmelsteinovy pohledy se zdají být zajímavé. Měl příležitost pozorovat chování a jednání esesáků a dospěl k domněnce, že Rahm počátkem roku 1945 změnil poněkud svůj postoj ke ghettu. Marmelsteinovi se zdálo, že mezi úřady SS, tj. těmi, které o Terezíně rozhodovaly, vznikly dva vzájemně si odporující směry. Jeden, který chtěl ghetto zachovat a druhý, který ho chtěl zlikvidovat tak, jak byly likvidovány ostatní tábory. O snahách tohoto druhého směru svědčí příprava likvidace terezínských vězňů plynem a střílnou v ravelínech XV a XVIII, které jsou už dost popsány v literatuře. Směr, který se klonil spíše k zachování ghetta, považoval Terezín po říjnových transportech za politicky bezpečný. Konzolidované poměry v listopadu a prosinci 1944 povzbuzovaly ke snaze předvést ghetto před Mezinárodním červeným křížem, a tím před cizinou, jako pozitivní výsledek řešení židovské otázky. Tento směr byl zastoupen berlínskými úřady, druhý reprezentovaly nacistické úřady pražské. V Berlíně byl zastáncem likvidace ghetta jedině berlínský Günther. Tuto domněnku později Marmelsteinovi potvrdila zpráva dr. Löhnera v Bílé knize o německých koncentračních táborech, kde se mluví o rozhovoru s Eichmannem 6. 4. 1945 na Pražském hradě. Tam prý Eichmann mluvil o obratu Himmlerova postoje v židovské otázce, který se snad snažil o jakési „lidštější“ zacházení se židy, než jaké bylo uplatňováno dosud. Eichmann sám prý s tímto „lidštějším“ zacházením nesouhlasil, musel však poslechnout pokyny říšského vedoucího SS.

Z důvodové zprávy z Rahmova procesu vyplývá, že v únoru 1945 se upustilo od plánů na evakuaci ghetta, od tzv. „Rückzugsplanu“, pro jeho neuskutečnitelnost, a místo toho se uvažovalo o evakuaci 1 800 významnějších obyvatel ghetta do Rakouska. K tomuto bodu vypověděl Marmelstein, že mu Rahm nařídil, aby sestavil transport ze členů Rady starších, vedoucích oddělení židovské samosprávy a z několika lidí z jednotlivých oddělení. Tento úkol nezdůvodnil, ale Marmelstein se z různých náznaků domníval, že tato skupina má jít se skupinou SS, která chtěla z Terezína odejít. Seznam byl vypracován do druhého dne, jak Rahm nařídil, ale protože se značně překrýval se seznamem současně připravovaného transportu prominentů, nebyl použitelný. Tolik Marmelstein. Dnes to působí spíše dojmem, že transport Rady starších měl být rukojmím pro připravovaný útěk SS.

Ve druhé polovině dubna vydal opět Rahm pokyn pro transport 1 500 lidí, což Marmelstein po poradě s ing. Voglem odmítl s tím, že nebude spolupracovat při přípravě a odbavování dalších transportů. Rahm chtěl tento transport vypravit zřejmě i proti rozhodnutí MČK, že z Terezína už žádné transporty nepůjdou. O Rahmově úmyslu svědčilo i to, že na kolejích v Terezíně byly přistaveny vagony v počtu, který odpovídal 1 500 osobám. Přítomnost vagonů Rahm zdůvodňoval tím, že v Bohušovicích jsou vystaveny nebezpečí při případném bombardování.

Murmelstein dále vypověděl, že Eichmann po návštěvě v Terezíně 5. 3. 1945 usoudil, že ghetto je možné komukoli ukázat. V přítomnosti Murmelsteina nařídil Rahmovi a Güntherovi, aby tuto možnost využili. Na rozdíl od Günthera Rahm všechny přípravy na návštěvu MČK podporoval, což dělal i Murmelstein. Günther naopak uložil Murmelsteinovi přednést přednášku a dal k jejímu obsahu takové pokyny, aby byl Eichmann zklamán. Podle Rahmových směrnic měl být naopak zklamán Günther, což se i stalo. Günther nechtěl, aby Eichmann prohlížel ghetto, ale Rahm prohlídku prosadil, a ta potom vedla k návštěvě MČK. Murmelstein se domníval, že této návštěvě je nutné děkovat za to, že k likvidaci ghetta nedošlo. Byla provedena druhá okrašlovací akce a 6. dubna přijeli do Terezína zástupci MČK. Při jednání s delegáty se Murmelstein snažil dát najevo starost o osud ghetta a domníval se, že se mu to podařilo, že jeho úmysl byl pochopen. Po jednání s K. H. Frankem prosadili zástupci MČK převedení Terezína pod svou ochranu ke dni 6. dubna 1945. Murmelstein ještě uvedl, že MČK pod dojmem této návštěvy nakoupil pro ghetto několik nákladních aut potravin, které Rahm a Güntherem odvezli, jak uvedli, pro transport z Bergen-Belsenu, jenž údajně uvízl někde na cestě, což byla jasná výmluva.

Murmelstein vypovídal i o jiné události, která se váže k poslednímu období Terezína, a to o transportu do Švýcarska. Zpočátku budil tento plán nedůvěru a obavy. Murmelstein k tomu vypověděl, že dostal v únoru 1945 příkaz sestavit transport o 1 200 lidech, kteří měli být dopraveni do Švýcarska. Zpočátku tomu nedůvěřoval, protože to nařídil Günther. Rahm ho však ujišťoval, že tentokrát nejde o klam, že transport skutečně do Švýcarska pojede. Přesto Murmelstein sestavil transport jenom na základě dobrovolně přihlášených. Definitivní výběr provedli potom Rahm s Güntherem a vybrali 1 240 osob. Podle směrnic, které vydali, nesměli jet lidé, kteří měli v cizině kontakty a mohli by o podstatě Terezína informovat světovou veřejnost, tedy např. novináři. Za týden po tom došla do Terezína zpráva, že transport skutečně do Švýcarska dorazil. Murmelstein se domníval, že za to dostali SS nějakou protihodnotu ve zboží nebo v dolarech, že tedy šlo o obchod.

K tomuto švýcarskému transportu máme dvoje vzpomínky účastnic. Paní Helena K. vypovídá, že se ho mohly zúčastnit jen kompletní rodiny, tedy také, které neměly nikoho deportovaného do východních táborů ani jim nikdo v Terezíně nezemřel. Také museli relativně dobře vypadat, nesměli být příliš vyhublí nebo nemocní. Na cestu dostali základní vybavení z terezínské kleiderkammer. Pamětnice Věra A., které bylo tenkrát deset let a jejíž otec, ing. Armin Mayer byl pověřen vedením transportu, vypravuje, že velkou nadějí čerpali z toho, že jim byly přistaveny osobní vagony. Ve vlaku panovalo velké napětí, stáli u oken a sledovali trasu, kterou vlak jel, a podle ní usuzovali, kam jedou, až nakonec uvěřili, že jejich cílem je opravdu Švýcarsko. U Norimberka zažili bombardování, protože vlak nebyl označen červeným křížem. Dlouho stáli na nádraží v Kostnici a holčička upustila na peron, který byl plný esesáků, pa-

nenku. Jeden z nich jí tu panenku podal. To byl impuls, po kterém vzplanula důvěra, že jsou z nejhroššího venku. Za hranicemi Švýcarska je přišlo přivítat několik mužů. Byli to zástupci nějaké židovské organizace. Podle seznamů, které měli s sebou, očekávali určité osoby, pravděpodobně funkcionáře a exponované pracovníky židovských obcí. Ti však v transportu nebyli a vítací komitét zklamán odešel, aniž se dále zajímal o jejich osud. Už se s nimi nesetkali.

Potom dojeli do St. Gallen, kde byli ubytováni ve škole, v níž prošli karanténou. Dále byli převezeni do Adlisville u Curychu, kde žili v táborových podmínkách. V nevlídném prostředí staré továrny spali na palandách nebo na zemi. Ubytovnu směli opustit jen na propustky a s doprovodem, děti jen společně a pod dozorem. Pod dozorem byli všichni a stále. Na sebe měli jen to, v čem přijeli. Potom se ing. Mayer jako vedoucí transportu obrátil na dr. Jaromíra Kopeckého, tehdejšího velvyslance Benešovy vlády v Bernu a požádal ho o pomoc. V celém transportu bylo jenom asi 100 českých židů. Pan Kopecký za nimi přijel, obstaral pro každého 300 franků na oblečení a sjednal pro ně důstojnější podmínky. Dětem přivezl učebnice. Konce války se dočkali v Caux, domů se vrátili 6. července 1945.

Jistěže každý, kdo zůstal v Terezíně, viděl velké štěstí v tom, že se někteří z vězňů dostali na svobodu, zejména když příjezd transportu do cíle ve Švýcarsku byl potvrzen. Ale jistě si nikdo nepředstavoval, že neutrální země s nimi bude dále zacházet jako s vězni, že nedostanou dostatek kvalitního jídla a že se o ně nepostarají ani židovské organizace. Bylo by zajímavé vědět, koho to ten vítací komitét tenkrát na hranicích očekával.

Jinou pozoruhodnou událostí posledních týdnů války v Terezíně byla demonstrace v noci ze 17. na 18. duben 1945. Murmelsteinovi bylo kolem desáté večer ohlášeno, že v Hannoverských kasárnách, kde bydleli čeští židé, se zpívá. To ještě nebyl důvod k zákroku. Později dostal hlášení, že na ulicích jsou demonstrace a obyvatelé ghetta se domnívají, že esesáci opustili město. Zároveň se mezi lidmi roznášely letáky, které oznamovaly, že je konec války a SS že jsou pryč. Původ těchto letáků ani později Rahm nevyšetřoval a Murmelstein je považoval za součást provokace pražského Zentralamtu, resp. jejího vedoucího Günthera, který tím chtěl dát záminku k likvidaci ghetta.

Murmelstein v roce 1947 vypověděl, že si tenkrát uvědomil nebezpečí a aby, jak řekl, předešel „nepředloženostem“, zasáhl osobně a se skupinou lidí dal vyklidit ulice. Mezitím četník Hasenkopf informoval SS a ti zalarmovali pohotovost. Murmelstein se s Rahmem setkal na náměstí a přesvědčoval ho o bezvýznamnosti celé akce. Rahm i se svým doprovodem se přesvědčil o tom, že tam, kde byl největší ruch, už jsou všichni na ubikacích. Nechal znovu nastoupit asi 300 lidí na Hlavní třídu do řady, což trvalo asi čtvrt hodiny. Během té doby ho Murmelstein neustále uklidňoval a vysvětloval mu, že rozrušení obyvatel je pochopitelné, že je vyvolané také návštěvou MČK, Švédského červeného kříže, odjezdem Dánů, návštěvou bývalého švýcarského spolkového prezidenta a návštěvou dr. Kasztnera, který zprostředkovával výměnu židů do Švýcar. Na to ne-

chal Rahm nastoupit muže do půlkruhu a promluvil k nim, že mají mít trpělivost a čekat. Rahm Murmelsteinovi slíbil, že o incidentu nebude informovat Prahu, což však nesplnil. To opět utvrdilo Murmelsteina v domněnku, že letáky byly provokací, řízenou z Prahy. Ve své svědecké výpovědi v kauze Murmelstein vypověděl ing. Jiří Vogel, že svým rozvážným jednáním té noci zachránil Murmelstein mnoho lidí, protože Rahm vyhrožoval, že zastřelí každého desátého účastníka demonstrace. Je zajímavé, že ze všech svědeckých o posledním období Terezína se o této události zmiňuje jenom jeden svědek, paní Ella W.

Také na další událost, která poznamenala poslední terezínské období, vrhá výpověď B. Murmelsteina zajímavé světlo. 18. dubna mu nařídil Rahm, aby sestavil transport o 600 prominentních osobách, které také pojedou do Švýcar. Vypovídá, že mu to zpočátku znělo důvěryhodně, protože jeden transport už do Švýcarska dojel. Kromě toho pár dní předtím byl v Terezíně dr. Kasztner, který výměnu vyjednával a tento transport avizoval. Současně měl Murmelstein sestavit také skupinu 40 řemeslníků ke stavbě baráků. Bránil se tím, že bylo vedoucímu komise MČK, Paulu Dunantovi slíbeno, že už další deportace nebudou. Rahm namítal, že tato skupina se opět do Terezína vrátí a že i Dunant souhlasil s tím, že ze strategických potřeb mohou transporty odcházet i nadále. A velitele ghetta je nutné poslouchat. Murmelstein oponoval, že v důsledku válečných událostí nemůže nikdo zaručit, že se tato skupina bude moci vrátit, ale Rahm trval na svém. Haindlovou indiskrecí Murmelstein zjistil, že pracovní skupina má připravit baráky pro prominenty a z toho usoudil, že nemají odjet za hranice protektorátu. Dokonce soukromě varoval Rahma, že by likvidace významných osobností mnoha evropských států mohla mít i pro něho politické důsledky. Rahm zase varoval Murmelsteina, aby se do toho nepletl, že zpočátku nebyl správně informován ani on, Rahm, jinak že by tím nepověřoval Murmelsteina. V tu chvíli byl avizován Eichmann a Rahm řekl, že mu tu záležitost předloží. Murmelstein se nabídl, že by se sám pokusil své stanovisko objasnit, pokud by Rahm nepochodil. Asi za hodinu přišel Rahm na nádraží a zrušil přípravu odjezdu pracovní skupiny i transportu prominentů, zřejmě na základě rozmluvy s Eichmannem. Nedůvěra k tomuto projektu vznikla také proto, že prominenti nesměli být zařazeni do transportu do Švýcar i proto, že Rahm zakázal o připravovaném transportu prominentů a pracovní skupiny informovat Dunanta. Dr. Alfred Meissner, který měl také být do tohoto transportu zařazen, vypověděl jako svědek, že 18. 4., kdy byl tento transport oznámen, mělo odjet auty a vlakem dvakrát 600 lidí, zařazených v Terezíně mezi prominenty, do Švýcar. Do tohoto druhého transportu měla být zařazena Rada starších. Všichni žádali Murmelsteina, aby intervenoval u Rahma, aby vyřadil Radu starších. Alfred Meissner řekl, že věřil, že Murmelstein má v tento transport důvěru, protože tam chtěl zařadit také svoji ženu a syna, ale Rahm to zakázal. Tím také získal Murmelstein pochybnosti o cíli tohoto transportu. Na nádraží už bylo připraveno dvacet vagonů. 21. dubna byla narychlo sezvána Rada starších, na niž přišel i Rahm se dvěma esesáky a Dunant z MČK. Ten oznámil, že

přišel zlikvidovat tzv. „německé sídliště“, jak se v tu dobu ghetto nazývalo. Sdílel také, že žádný transport už neodjede. To utvrdilo Meissnera v přesvědčení, že když Dunant o transportu neví, jde o podvod a prominenti mají jít na smrt. Řekl to Murmelsteinovi a odmítl nastoupit. Na to Murmelstein slíbil intervenci u Rahma, a jak jsem již zmínila, slib splnil. Dokonce dával svůj úřad k dispozici. Tolik dr. Alfred Meissner k této akci jako svědek v případě Murmelstein.

Tím se dostávám k posledním válečným dnům a k prvnímu poválečnému období terezínského ghetta, jak se jeví v dokumentech, zanechaných ing. Jiřím Voglem. Po dr. Benjaminu Murmelsteinovi se ing. J. Vogel stal představitelem terezínské samosprávy a terezínských vězňů, kteří ho zvolili na náměstí aklamací. Spisy, které zanechal v Židovském muzeu, tvoří zápisy ze schůzí Rady starších a jejího pracovního výboru, různé pamětní spisy, vlastní poznámky, zprávy o činnosti České pomocné akce apod.

Jejich hlavním obsahem jsou stížnosti na dr. Rašku, vedoucího tzv. České pomocné akce a protesty proti němu a proti jeho pojetí práce. Je to zároveň volání o pomoc pro ghetto. Dr. Karel Raška přišel do Terezína se svým zdravotnickým štábem 4. května, prohlásil se jako velitel České pomocné akce s pravomocí pro celý Terezín a jako velitel pověřený ministerstvem vnitra. Tak došlo i ke kompetenčním sporům o právo přikazovat už nově ustavené Radě starších. Ing. Vogel a jeho spolupracovníci vytýkali dr. Raškovi, že se neseznámil se situací v ghettě, že ji podceňuje a že neúměrně mnoho péče věnuje Malé pevnosti. Tuto skutečnost kritizuje ve svých vzpomínkách také dr. Erich S. V situaci katastrofálního nedostatku pracovních sil odvedl praceschopné vězně na pomoc vězňům Malé pevnosti a její nemocné přesouval do ghetta. Nařídil propuštění 1 000 zdravých českých vězňů, kteří měli jít pěšky přes Bohušovice do Prahy a do svých domovů, aby získal místo pro vězně, kteří se ukrývali v okolí Terezína a potřebovali pomoc. Ing. Vogel a Rada starších trvali na tom, aby tito vězňové v ghettě zůstali. V Praze se ještě bojovalo a hlavně v Terezíně nemohli zůstat jenom staří, nemocní a bezmocní. Když dr. Raška odjel do Prahy a jeho funkci prozatímně převzal dr. Karpíšek, dohodla se s ním Rada starších, že praceschopní vězňové v ghettě zůstanou, že se všichni více stěsnají a uvolní místa pro 300 až 400 lidí, což stačilo. Jednání o tomto problému s dr. Raškou bylo tak bouřlivé, že ing. Vogel odvolával svou ochotu přijmout starostenský úřad. Došlo i k osobním slovním útokům a pozdějším omlouvám. Vogel kritizoval Rašku jako diktátora za to, že nestačil na své úkoly, že se vyjadřoval nepřátelsky vůči židům (např. zakázal českým četníkům bavit se se židy). Vyhrožoval, že každého, kdo neuposlechne jeho pokynů dá zavřít do cel, zamořených tyfem. Dal také vylepit letáky s touto hrozbou, jeden z nich je přiložen ke spisům. V Praze šířil klamně tvrzení o blahobytu, který je v Terezíně a rozhlašoval, že ghetto odmítá pomoci Malé pevnosti. Dalším předmětem kritiky bylo rozdělování léků a materiální pomoci. Většinu léků poskytoval poměrně malému okruhu jím ošetřovaných a případné přebytky radě-

ji odmítal, než aby je poskytl ghettu. Vedení ghetta považovalo pomoc Malé pevnosti za samozřejmou povinnost, avšak chtělo, aby se věžňové ghetta také mohli na ČPA podílet. Místo toho ČPA zabavila obě pojízdná auta, která byla v ghettu ponechána a zabavila palivové dříví pro jediné nákladní auto, jehož provoz mohl ghettu pomoci. Také z přidělu cigaret se z celého množství dostala do ghetta jenom pětina. Balíčky ČK se dostaly lékařům, sestřám a zdravotnickému personálu ČPA, zatímco lékaři a sestry, původní věžňové ghetta, ač pracovali stejným způsobem jako ČPA, dostávali i nadále pouze věžeňskou stravu.

Ve zprávě ze schůze, která se konala několik dnů po zřejmě nejbouřlivějším jednání, se konstatuje, že se situace ve vztazích s dr. Raškou poněkud uklidnila.

6. května, kdy byl dr. Raška už ve funkci, přišel nejstrašnější transport asi 1 300 bývalých válečných zajatců. Když zástupce ČPA viděl, v jakém jsou stavu, prohlásil, že se o ně má postarat samo ghetto. Věžeňský zdravotní personál tento úkol splnil, ačkoliv na rozdíl od ČPA, neměl ani ochranné pomůcky ani ochranné obleky.

Bylo však mnoho nově přichozích, na které ghetto už nestačilo, a ty před záhubou zachránil zákrok Rudé armády. (Až potud z nedatované zprávy o činnosti ČPA.) Z dokumentů také víme, že Rudá armáda pomohla i jinak. Předepsala tzv. 4. stravovací normu, tj. 600 g chleba, 110 g masa, 34g tuku, 20 g cukru, 120 g krup a 620 g brambor na den. Nebyly však pracovní síly, které by loupaly brambory a jídlo připravovaly. Vydávání v naturáliích nepřicházelo v úvahu. Proto RA žádala o pracovní síly, o tisíc práce schopných německých zajatců se strážným oddílem, o několik aut, o dobrovolníky pro zdravotnické účely a také o to, aby terezínské podniky jako vodárna, elektrárna, krematorium apod. byly předány do veřejných nebo soukromých rukou, protože ghetto nemělo síly na jejich provoz, ale potřebovalo je pro svou existenci.

Pokud jde o Rudou armádu, jsou ve vzpomínkách zmínky většinou jen o příjezdu prvních tanků, o přívětivém chování vojáků, kteří házeli věžňům cigarety a cukroví. Zmiňovaná je potom významná pomoc v oblasti zdravotnictví, kdy se do boje s infekcí zapojily desítky vojenských lékařů a ostatního zdravotnického vojenského personálu i s nemocnicemi, laboratořemi apod. Ing. Vogel vysoce hodnotí jak pomoc materiální tak zdravotnickou a jejich podíl na záchraně Terezína.

Co říci závěrem? Pokud naši pamětníci mluví o období před válkou, vlastně až do doby deportací, líčí vztahy s českými spoluobčany téměř idylicky. Podle těchto svědků téměř nedocházelo k výrazným projevům antisemitismu a když ano, šlo většinou jen o nepodstatná verbální napadení. Máme podchycen jen jeden odlišný případ paní Hany G. ze Sušice. Na základě udání za schvalování atentátu na Heydricha byla její matka popravena. Zdá se však, že je to případ výjimečný a jiný. Pomoc Čechů židům byla různá. Od indiferentních vztahů, přes projevy sympatií, hmotnou pomoc až po poskytování úkrytů s nasazením vlastního života.

O to více v citovaných vzpomínkách překvapuje změna ve vztahu k židům, která se projevila v osvobozené republice. Bylo by zajímavé hlouběji se zamyslet nad tím, co vedlo k této změně, která se tak často projevila odmítavým postojem k osvobozeným židovským vězňům. Byla to jenom snaha ponechat si židovský majetek? Co se stalo v české společnosti během okupace? Nebo má pravdu Štěpán Engel, který někde napsal, že svět je ochoten upřímně oplakávat své mrtvé, ale očekává od nich, že se nebudou vracet?

(Příspěvek byl přednesen na mezinárodní konferenci v Terezíně v roce 1995.)

The end of war in the memories and evidence of Terezín prisoners

Anna Hyndráková

Resume

The contribution was prepared for the 1995 International Conference in Terezín which was concerned with the history of the Terezín Ghetto and its European dimension. The author used the memories of dozens of former prisoners who found themselves in Terezín in 1945, further the evidence given at the investigations of the third Jewish elder of the Ghetto Benjamin Murlmelstein in 1947, and finally the files of Ing. Jiří Vogel.

The eye-witnesses agree in their descriptions of the terrible sight of the newly arriving prisoners from the evacuation camps, in particular when it turned out the respective person had been known here only a year ago as a beautiful and healthy person. Now, from various concentration camps mere human wrecks returned. So, instead of freedom, a hard and responsible work awaited many Terezín prisoners – to help all of the 13 thousand new prisoners, to create for them the conditions for housing, cure, and recovery. Many also cannot forget the moments when after several years of imprisonment they arrived home. They urgently needed the help of the environment to adapt. They reported how painful the words of some former neighbours were who were astonished at them to return from the concentration camp, or the obvious unwillingness to return what had belonged to the respective person before deportation.

From the evidence given by B. Murlmelstein, the contribution cites his views on several events from the last period of the Ghetto, as there were: the attitude of the leading representatives of the SS, the question if to preserve the Ghetto or liquidate it, considerations about evacuating 1 800 prominent prisoners to Austria and the members of the Council of Elders to an unknown place, quarrels in the SS about whether to show the Ghetto once more to the International Red Cross or not. Further, Murlmelstein's information is being exploited about the transport to Switzerland in February 1945 and about another transport under preparation which was to consist of 600 prominent prisoners and leave for Switzerland allegedly in April, although the leader of the second commission of the IRC P. Dunant had already been promised that no transport would leave from here. Worth noticing is also his description of the prisoners' demonstration in the night of April 18, which was probably a provocation by the SS.

The third part of the documents expropriated by the author for this contribution consists of remarks, reports on the activities of the Czech Assistant Action in the Ghetto, and minutes from the meetings of the last Council of Elders in Terezín, which had been collected and until recently kept from the public by Jiří Vogel. They show the complicated situation in Terezín in May 1945 and the controversies that erupted between the original inhabitants of the Ghetto and the newly arriving group of Czech health workers headed by Dr. Raška. Finally, the help given by the Red Army is mentioned which Ing. Vogel held in high esteem. This concerns the medical as well as the material help which both contributed to the salvation of Terezín.

Das Kriegsende in Theresienstadt in den Erinnerungen und Aussagen Theresienstädter Häftlinge

Anna Hyndráková
Resümee

Der Beitrag wurde 1995 für die internationale Konferenz in Theresienstadt vorbereitet, die sich mit der Geschichte des Theresienstädter Ghettos und ihrer europäischen Dimension befaßte. Die Autorin ging von den Erinnerungen Dutzender ehemaliger Häftlinge aus, die sich 1945 im Ghetto Theresienstadt befanden, weiter von den Aussagen, die bei der Untersuchung gegen den dritten Judenältesten des Ghettos, Benjamin Marmelstein, im Jahre 1947 vorgetragen wurden. Weiterhin wurde das Schriftenmaterial von Ing. Jiří Vogel benutzt.

Zeitzeugen beschreiben übereinstimmend den schrecklichen Anblick der neuankommenden Häftlinge aus den Evakuationstransporten, besonders wenn sich herausstellte, daß der Betreffende hier noch vor einem Jahr als schöner und gesunder Mensch bekannt war. Nun kehrten aus verschiedenen KZ's bloße menschliche Ruinen zurück. Statt der Freiheit erwartete so viele Theresienstädter Häftlinge eine schwere und verantwortungsvolle Arbeit – all den dreizehntausend neuen Häftlingen zu helfen, ihnen die Bedingungen zu schaffen für Unterbringung, Ausheilung und Neuerstärkung. Viele können bis heute auch die Augenblicke nicht vergessen, als sie sich nach mehreren Jahren Haft wieder zu Hause fanden. Sie sagen aus, wie schmerzlich sich auf sie die Worte einiger früherer Bekannter auswirkten, die sich über ihre Rückkehr aus dem KZ verwunderten, oder der offensichtliche Unwille, dasjenige freizugeben und zurückzugeben, was dem Betreffenden vor der Deportation gehört hatte.

Aus den Aussagen B. Marmelsteins werden im Beitrag seine Ansichten und Standpunkte zu einigen nicht vollständig geklärten Begebenheiten aus der letzten Zeit des Ghettos zitiert, nämlich: der Standpunkt der führenden Persönlichkeiten der SS zu der Frage der Erhaltung oder Liquidierung des Ghettos, Überlegungen über die Evakuierung von 1 800 bedeutenden Häftlingen nach Österreich und die der Mitglieder des Ältestenrates an einen unbekanntes Ort, Meinungsverschiedenheiten der SS über die Frage, ob das Ghetto noch einmal dem Internationalen Roten Kreuz vorgeführt werden solle oder nicht. Weiter wurden die Informationen Marmelsteins über den Transport in die Schweiz im Februar 1945, sowie einen weiteren vorbereiteten Transport benutzt, der aus 600 Prominenten bestand und im April in die Schweiz abgehen sollte, obwohl bereits dem Leiter der zweiten Kommission des IRK, P. Dunant, versprochen worden war, daß kein Transport abgehen würde. Bemerkenswert ist auch seine Schilderung der Demonstration der Häftlinge am 18. April nachts, die wahrscheinlich eine Provokation von Seiten der SS war.

Der dritte Teil der Dokumente, die die Autorin für diesen Beitrag benutzte, sind Anmerkungen, Berichte über die Tätigkeit der Tschechischen Hilfsaktion im Ghetto, und Protokolle über die Sitzungen des letzten Ältestenrats in Theresienstadt, die von Jiří Vogel gesammelt und bis vor kurzem der Öffentlichkeit vorenthalten wurden. Sie zeigen die komplizierte Lage der Maitage 1945 in Theresienstadt und die Streitigkeiten, die zwischen den ursprünglichen Bewohnern des Ghettos und der angekommenen Gruppe tschechischer Ärzte, geführt von Dr. Raška, entstanden. Zuletzt wird die Hilfe der Roten Armee erwähnt, die von Ing. Vogel sehr hoch eingeschätzt wird und zwar sowohl die materielle als auch die medizinische Hilfe, die zur Rettung Theresienstadts beitrugen.

Janušinka

Hana Wehle

Když Janušinka byla zavanuta do šťastného orbitu svých rodičů Jindry a Pepinky, vášnivé pouto bylo zpečetěno. Janušinka se stala středem celého jejich života. Kdykoliv se na ni zadívali, v jejich pohledech se zrcadlila duše plná rozkoše, hraníci až na zbožnosti. S obdivem vychutnávali každý její pohyb, dotek a objev, jakož později žvatlání prvních slabik spojených ve vodopád zkomolených slov a pokusy o nesrozumitelné věty. Ještě dnes, o padesát let později, jsem schopna si vymanit ve své paměti ty sladké zvuky přicházející z dětského pokoje.

Jindra, třicetiletý, pilně pracující obchodník, byl bratrance mého otce. Pepinka, o pár let mladší, byla krásná žena, z jejichž sametových očí vyzařovala něha a spokojenost. Po mém útěku ze Sudet, kde nejspíše poměry byly schopny se měnit od hodiny k hodině, jsem bydlela u nich.

Netrvalo dlouho a i já jsem přilnula k malé Janušince. Pamatuji, jak jeden z nás se vždy plížil po špičkách do dětského pokoje, aby zjistil, zda spící Janušinka není moc či málo zakryta. Když nastalo sychravé počasí, byli jsme ozbrojeni lékařskou maskou, která kryla ústa a nos, aby žádné bacily nenapadly její delikátní systém. Bezpochyby, pod klidnou hladinou starostlivých rodičů, dýchala úzkost o bezpečí jejich vzácného drahokamu.

V době, kdy jsme se ještě zavrtávali do měkkých polštářů, kdy láska a péče naplňovala každý kout jejich domova, něco jako zvláštní záchvěv půdy prolínal atmosféru pražských ulic. Rachot pancéřových tanků a klapot bot říšských vojáků pochodujících parádemarsem, doléhaly otevřenými okny. Německá okupace zasadila hlubokou ránu a historickou bolest do srdce českého národa. Tísňivá disonance mezi zlověstným elementem strachu a bezmocnosti, která se šířila naším městem a tím dosud mírumilovným domovem, byla nesnesitelná. Zdálo se mi, že se udusím.

Po krátké době směr událostí zamířil proti židům. Záclony v jejich bytech se zatáhly, světla vyhasla. Židé byli deportováni ze svých domovů do neznáma. Také světla v našem dětském pokoji byla zhasnuta a záclony zataženy. Štěbetání malé Janušinky bylo umlčeno...

Jednoho dne jsem byla i já deportována. Dostala jsem se do Osvětimi, kde jsem k velkému překvapení narazila náhodou na Jindru, který tam přišel i s rodinou mnohem dříve. Stála jsem v řadě vězňů před tzv. latrínou v rodinném táboře Birkenau, jednom z mnoha úseků osvětimského komplexu. Latrína byl táborový záchod, kde v rozsáhlém vnitřním prostoru dřevěného baráku, pod dozorem stráží SS, byli na jedné straně muži, na druhé ženy, vystaveni proti sobě v naprostém ponížení. Vchod do latriny stále obléhali vězni, čekající, až přijdou na řadu. Pro mnoho z nich už bylo pozdě. Bezmocně se zhroutili do vlastního výkalu, aniž by byli schopni se zvednout z udusané hlíny. Museli jsme tyto lidské formy mlčky obejít a postupovat dále.

Vzduch byl vlhký a nad námi visely cáry šedých oblaků. Jak jsme se pomalu posunovali kupředu, slyším náhle za sebou tichý hlas, volající mé jméno. Pomalu, jako bych se obávala, že zaženu ten chabý zvuk, otočím hlavu ve směru malého obláčku dechu unikajícího ze zmrzlých rtů jednoho muže. Naše pohledy se střetly. Zdálo se mi v tom okamžiku, jako by meč rozřezal vazivo mého mozku. Byl to Jindra! Jeho propadlé oči se na mne upřeně dívaly a křivka jeho úst se zkřivila v rozpačitý úsměv. Zarostlý obličej visel mezi vyhublými rameny a jeho kdysi jiskrné oči vyhasly v kalnou kaluž smutku a úzkosti. Chraptivá slova visela ve vzduchu, až byla utopena v slzách: „Janušinka je velmi nemocná. Zápál plic. Pepinka je zoufalá...“ V jeho slovech bylo něco, co zabilo veškerou naději. Ten obrovský rozdíl mezi Jindrou v dětském pokoji a mužem stojícím přede mnou, mi nikdy nedovolí zapomenout perverzitu osudu. Myslím na všechny ty snilky a jejich sny, které byly rozdrceny pod koly vagonů, v jejichž útrobách se nacházely tisíce Janušinek, Jindrů a Pepinek.

Husté výpary se vyvalily z latríny. Můj pohled se na okamžik přenesl přes Jindru a utkvěl na strážných věžích, trčících nad ostnatými dráty. V myšlenkách jsem proklouzla skulinou času, abych zachytila tu sladkou vůni, zavanutou z dětského pokoje, a zjev Pepinky, přikrývající měkkou pokrývkou spící Janušinku. Z otvoru otevřených dveří Pepinka přináší koufíci polévku a klade ji na stůl prostřený naškrobeným, ručně vyšívaným ubrusem. Zanedlouho se již stříbrné lžice dotýkají jemného porcelánu a jejich zvuk se šíří útulnou jídelnou.

Naléhavost Jindrova pohledu mne vyburcovala zpět do přítomnosti. Představa Janušinky, zápasící se smrtí v tmavém koutě baráku, mě znovu pohltila. Pepinka se naklání nad její vyhublé tělíčko a s vírou čeká na nějaký zázrak. Její ruka otírá korále potu z horečnatého obličeje a s úzkostí sleduje zrychlený dech své Janušinky. Marně pátrám po slovech útěchy pro tohoto zdrceného muže. V tichu, které následovalo, jsem pocítovala, jak i moje síly mne opouští. Je mi zima a bolest hladu mi svírá prázdný žaludek. Představa horké polévky proudící mým tělem, mě naplňuje bláhovým přeludem jídla. Intuitivně jsem se naklonila k Jindrovi a váhavě zašeptala: „Přijď sem zítra v tuto dobu, přinesu ti trochu polévky...“ Dav za námi nás oba zatlačil do latrínového baráku. Jindrovy oči pálily podobným smutkem jako moje.

V Birkenau jsem pracovala na tzv. poštovně, kde jsem občas dostala dodatečný příděl polévky. Tento drahocenný poklad jsem si vždy rozdělila s mojí maminkou, se kterou jsem přijela do Osvětími. Náhle se mě zmocnila panika: Co když zítra nedostanu ten extra podíl polévky? Jindra bude čekat! A co maminka? Jak ji mohu připravit o její nepatrný přídavek jídla? Pochopí tu novou situaci?

Noc byla dlouhá – nemohla jsem spát. Dostanu tu mimořádnou polévku zítra? A když ano, jak ji rozdělím? Všichni jsme tak hladoví! Sudy plné polévky nekonečně parádují v mém polospánku. Zastaví se jeden z nich přede mnou? Budu mít polévku pro Jindru? Konečně jeden sud stojí přede mnou. Jáká úleva! Dychtivě se nahýbám přes jeho kluzký okraj a s hrůzou zjišťuji, že sud je prázdný!

Konečně se rozbřesklo. Mrtví byli vynášeni za barák, polomrtví a živí nastupovali na apel. Dnešní počítání a přepočítávání vězňů trvalo věčnost. Už bylo skoro poledne. Můj zrak se netrpělivě upínal k začátku Lagerstrasse, silnice, táhnoucí se mezi řadami dřevěných baráků. Konečně se v dálce vytasily dvě ženské postavy. Tak dlouho očekávaný sud s polévkou se houpal mezi nimi. S napětím sleduji jejich dřeváky, pochodující v jednotě s houpajícím sudem, visícím na dvou žerdích. Silné řemeny od nich obepínaly ženské krky a nemilosrdně táhly jejich hlavy kupředu. Zkřivené obličejy zrcadlily obrovskou námahu jejich těl, která se snažila vyvážit tíhu sudů mezi jejich pažemi a týlem.

Nádrž s šedou slizkou tekutinou kapající po jejích stranách, stála konečně před námi. Energická bloková se snažila utvořit řadu z hladových vězňů. Každý z nás dychtivě sledoval každou kapku té drahocenné tekutiny. Jedna plná sběračka polévky byla vyprázdněna do každé misky. Teď byla řada na mně. Téměř v hypnotickém strnutí jsem rýsovala pohyb sběračky. Vyprázdnila se jednou a vrací se zpět do sudu – vytasila se podruhé a plní moji misku!

Vítězoslavně jsem utíkala k mamince, která už netrpělivě čekala na svůj příděl. S pocitem viny a povinnosti jsem jí váhavě vysvětlila, proč musíme rozdělovat polévku na tři díly. S porozuměním to přijala. Obě jsme se vrhly na náš podíl polévky a se zbytkem jsem spěchala k latrínám. Ledový déšť kapal do mé poloprázdné misky, když jsem se prodírala davem vězňů, abych našla Jindru. Dotek ruky na mém rameni byl jeho. Když jsem přelévala polévku do jeho misky, díval se strnule na ten hustý šedý pramínek, který sotva pokryl dno jeho nádoby. Mlčky kývl hlavou a zmizel mezi vězni. Jeho obličej se mi zdál ještě více vyzáblý nežli den předtím. Ještě několikrát jsem se setkala s Jindrou, někdy s polévkou, někdy bez ní. Janušinka byla stále v nebezpečí smrti. Často jsem si kladla otázku, zda skutečně budu moci zamezit neodvratnému osudu. Což když se nikdy neuzdraví!

Nelidské poměry v táboře vysávaly postupně sílu z Jindrova zchátralého těla. Jeho chůze se stala obtížnou, jeho záda se shrbila a stal se netečný. Jednoho dne se stala ale velká změna. Zdálo se mi, že jeho tělo se vzpřínilo a z jeho obličejů zmizela ta krutá hra strachu a naděje. Ten den chrlil slova jako kusy zlata: Janušinka jedla poprvé polévku! Její teplota klesla! V Jindrových očích zableskla jiskra naděje, a co mne se týče, moje svědomí se zprostilo tíhy viny, že jsem připravila maminku o trochu jídla.

Janušinka se pomalu zotavovala, ale Jindrova vitalita očividně vyprchávala. Jednoho dne jsem jako obvykle čekala před latrínou, vychladlou rosolovou polévku v mé misce. Čekala jsem marně – Jindra se neobjevil.

Až začátkem července 1944, kdy se rodinný tábor rozpouštěl, jsem se dozvěděla o osudu Pepinky a Janušinky. V tu dobu probíhaly v táboře denně selekce: Vězňové byli vybírání a rozdělováni do skupin mladých, starých, nemocných a zdravých, a matek s malými dětmi. Muži a ženy do 40 let, práce schopní, byli transportováni do jiných míst a poboček tábora na práci. Staré a nemocné čekala smrt v plynových komorách a matkám s dětmi byla dána volba:

Zanechat zde děti a samy nastoupit do pracovních skupin, nebo – jít na smrt se svými dětmi.

Tři sta mladých matek zůstalo a zahynulo s dětmi. Pepinka byla jednou z nich. Držela Janušinku za ruku, jako by ji vedla do školky, tak jako to matky dělají všude jinde na světě. Pepinka, plna úzkosti stále doufala v nějaký zázrak. Tentokráte se ale žádný zázrak nestal. Hříčkou osudu uzdravení Janušinky zavinilo Pepinčinu smrt. Takový zákon panoval v notorickém světě Osvětimi.

Bolavá noha

Vladimír Zahradník

Karel šel ztěžka, noha ho stále víc bolela. Na marodku se nehlásil, i když věděl, co ho čeká. Osm kilometrů pochodu v botách, které se mu zadíraly do opuchlé nohy, v nich stát či chodit s těžkými břemeny celou noc a pak ráno zas nekonečná cesta zpět.

Před kasárnami Sicherheitsdienstu, který se staral o jejich doprovod, přece jen zaváhal. Bolest přibývala a chvílemi se stávala nesnesitelnou. Kdyby tu tak dlouho nestáli. S bolavou nohou je někdy líp jít než stát. Ale postí si dávali načas.

Na malém prostranství před kasárnami se kolébala skupinka bělostných bříz obklopená první jarní zelení. Mřížovím větví se prodírala jasná modř a Karel se do ní zadíval rozzářenýma očima. Na chvíli zapomněl na bolest...

Konečně je odpočítali a celý jejich dlouhatánský zástup se dal do pohybu. Zpočátku je hnali poklusem, protože měli zpoždění, ale dnes kupodivu poklus nikomu nevadil. A když pak za křižovatkou směrem k Litoměřicím zpomalili do normálního kroku, svižnost jim přece jen na chvíli zůstala.

Jejich cílem byl vzdálený Richard, jedno z nejhorších komand. Cesta před nimi byla skoro dvouhodinová, ale dnes se všem šlo nějak líp. Zprávy z bojišť, které sem tam pronikaly za neprodyšnou terezínskou zeď, byly povzbudivé a krásné jarní odpoledne nutilo k dobré náladě i ty nejzatrpklejší heftlingy.

Jak byl teď rád, že se nevrátil do cely. Vzpomněl si na nedávný den, který byl pro něho málem osudný. Vracelo se jich tehdy asi pět, kteří se hlásili marod. Pocit úlevy však trval jen malou chvílí a Karel již cestou zpět měl zlé tušení.

Před celou stál již unterscharführer, velitel čtvrtého dvora, se svým výhružným „já vás vyléčím, vy simulanti!“ Všichni se až tady dovtípili, že je čeká to, co některé jejich předchůdce: Ne marodka, ale cela hrůzy, z níž čišela smrt, bunkr bez jídla, bez vody, spaní na holé zemi a strašné bití.

Velitel začal vyslyšet prvního z nich. Karel byl druhý... Pak znenadání přišla spása. Z kulometné věže, která se tyčila nad dvorem, zazněl vzkaz, že se má unterscharführer okamžitě dostavit k telefonu. Zaklel, přerušil výslech a odspěchal...

Ještě dlouho s napětím čekali, jestli se nevrátí. Naštěstí se už neobjevil.

DENÍKY TEREZÍNSKÝCH VĚZŇŮ

Co vypovídají dokumenty o dětech a mládeži v terezínském ghettu

Ludmila Chládková

O dětech a mládeži v Terezíně bylo mnoho napsáno a publikováno. Úkolem této studie není opakování obecně známých faktů o mladičkových vězňích, ale ukázat především jejich duševní život se všemi starostmi a trampotami, jež pobyt v terezínském ghettu přinášel. Rozhodla jsem se přiblížit děti a mládež z pohledu jejich žití v kolektivu heimů a celkové působení vězňení na ně, ukázat vlivy pozitivní i negativní. K tomu jsem využila zejména ty dokumentární materiály, které Památník získal v nedávné době: deníky, památničky a časopisy, jež si děti i mnozí dospělí v ghettu vedli. Jejich zápisky velice dobře vystihují tehdejší atmosféru, proto jsem se pokusila učinit právě z nich nosný prvek tohoto příspěvku.¹⁾

Děti – vězňové.

Chce se nám věřit, že si právě ony tuto skutečnost tolik neuvědomovaly, neboť přičiněním dospělých, také vězňů, se pro ně prakticky od počátku roku 1942 vytvářely snesitelnější a vhodnější podmínky především v oblasti ubytování. Již v polovině ledna 1942 si Egon Redlich, pověřený židovskou samosprávou vedením péče o mládež, v deníku zaznamenává, jak hledá v kasárnách zvláštní pokoje pro děti a do konce měsíce jich má několik.²⁾ Koncem února, kdy se v ghettu nacházelo 1 300 protektorátních dětí, již s nimi probíhají denní programy, jsou navržena první představení a jejich život se začíná zpětvětovat kulturou. Jak dokládají kupř. roční zprávy vedoucích budov v ghettu, vznikly společné ubikace dětí s péčí vychovatelů ve všech kasárnách, kde se děti nacházely, a matky zařazené v pracovním nasazení, mohly být po této stránce klidnější.

Daleko větší šance k soustavnější péči o děti a mládež vznikla v létě 1942, kdy se uvolnily i všechny nevojenské objekty. Děti byly soustředěny v několika velkých budovách a blocích, kde byla voda a vybudovala se vcelku přijatelná hygienická zařízení, vychovatelé tu bydleli s nimi, vždy připraveni okamžitě řešit problémy svých svěřenců.³⁾ Denní rozkaz z 23. září 1942 ještě informoval o tom, že přesídlení dětí do Jugendheimů lze provádět jen prostřednictvím odd. péče o mládež, sídlícím v Magdeburských kasárnách – místnost č. 160.⁴⁾ V této době již existují čtyři první domovy naplněné stovkami dětí a mladistvých. V místopise ghetta to byly heimy L 417, L 410, L 414 a L 318. Velký heim zůstává i nadále v Hamburských kasárnách a vzniká i domov pro odrostlejší chlapce ve stáří nad 16 let v Q 708 a 710. Postupně to bylo i několik dalších míst.

Lze říci, že každý domov si prodělal své vývojové etapy, bylo stále co vylepšovat, dělat jinak, ale také bohužel – s jinými dětmi.

Jak viděli heimy jejich obyvatelé?

Byla to pro ně jistá ochrana před okolním zlem, studnice moudrosti. Důraz byl kladen na vzdělávání a rozvoj dětí, aby se po skončení války mohly všechny zapojit do normálního života. Ruth Brösslerová z domova č. 25 v L 417 si v deníčku píše: „Máme první den program. Jak ráda bych seděla v doopravdicke škole s aktovkou, plno modrých sešitů a knih s bílými štítky. Zde mi musí stačit jediný sešit. Jsem ale přesto spokojena.“⁵⁾

Do samých podrobností ukazují činnost na chlapeckém domově 1 v L 417 časopis Vedem.⁶⁾ Je opravdovým zrcadlem domova. Jeho vedoucí – Valtr Eisinger o tom v r. 1943 napsal: „Po založení samosprávy Škidu následovalo impozantní vypětí sil ve prospěch zvelebení hygieny, disciplíny, kulturní a mravní výchovy i estetického vzhledu domova. Na jedničce vznikla výstava „Václavské náměstí“, pracovalo 10 kroužků, ale nejen to. Práce na domově neměla být pocítována jako dřina, měla být radostí, a byli i takoví, kteří pracovali bez naděje na odměnu za práci. Stranou ustoupilo sobectví, stále častěji se vyslovuje „my“. Mým ideálem je dosáhnout u chlapců i samostatnosti v myšlení, dospět k samostatnému posuzování neaktuálnějších společenských otázek. Tvrdím, že jsme se k tomuto cíli o několik kroků přiblížili.“⁷⁾

V obdobném duchu přátelství a vzájemné pomoci hodnotily dívky svůj domov XI a v časopise Bonaco napsaly: „Je nás 24 dívek pracujících na nejrůznějších místech – v kuchyni, kanceláři, ordinaci a v zahradě. Všem je společná živá touha něčemu se naučit a pozvednout jedenáctku z pouhé ubikace na skutečný domov dobrých kamarádek. Zveme si referenty odborníky, kteří nás seznamují se základy nejrůznějších oborů a sdělují své zkušenosti. Děláme si poznámky a od přednášejících žádáme kontrolní otázky. Pořádáme mezi sebou volné večerní hovory, zařídily jsme fond pro nemocné a pro dívky, které nedostávají balíčky. Čteme, cvičíme cizí jazyky.“⁸⁾

Mnohé zážitky z heimu daly podnět k přemýšlení o budoucnosti. V říjnu 1943 si Ruth Brösslerová zapsala: „Přitáhli jsme harmonium a Berman nám hrál výňatky z oper, Mou vlast a jiné. Byla jsem unesena těmi tóny. Až budu doma, budu svůj volný čas věnovat hudbě, divadlu a vůbec krásným věcem, které jsou mi tak vzácné.“⁹⁾

Uvedené příklady ukazují pozitivní působení heimů na děti. Mládež nepodlehla demoralizaci, naučila se žít v kolektivu a získávala kladný vztah k práci. Tyto klady převýšily vše negativní, které tu pochopitelně také bylo. Šlo o získání protekce, to, co mladí viděli u dospělých, nepovažovali však za nic špatného. Valtr Eisinger tvrdil po dvou letech práce mezi mládeží, že „o její mravní počestnosti a neposkvrněnosti je přesvědčen stejně tak, jako o tom, že se Země otáčí kolem Slunce. Mladí se naučili mnohému, čeho by za společenských podmínek předterezínských sotva byli dosáhli.“¹⁰⁾

V uvedeném časopise i jinde se objevují zmínky o dobrovolné pomoci mládeže starým vězňům. Zcela konkrétně o tom vypovídá zpráva za období 1943–44, sestavená Olgou Böhmovou.¹¹⁾ Akce nazvaná „Mládež pomáhá“ vznikla z podnětu odd. Jugendfürsorge a předpokládala alespoň 3 hodiny týdně z volného času věnovat kontaktům se starými. Vězňům nad 65 let tak kupříkladu přinášeli poštu, pomáhali s těžkými věcmi, vyklepávali matrace, stlali postele, dělali úklid v jejich ubikacích, přinášeli jídlo méně pohyblivým osobám, opravovali potřebné věci, zejména šatstvo. Také jim dělali poslíčky, pomohli při stěhování či doprovodu na žádané místo a nezapomněli ani na gratulace a malé dárečky při jejich narozeninách. Občas obstarali vstupenku do kavárny i na kulturní představení a často také sami pro ně sehráli veselé scénky. V číselném přehledu Olga Böhmová uvádí, že počet pomocníků v této akci činil v průměru 250 mladých ve věku od 13 do 17 let. Z počtu 1 734 chlapců a dívek v tomto stáří to odpovídá 15 procentům. Ve skupinkách navštívili během jediného roku 5 500 osob starších 65 let, což bylo plných 55 % z celkového počtu starých vězňů. Lze konstatovat, že terezínská mládež nebyla lhostejná ke svým starým spoluvězňům a vnášela do jejich hrozného živoření trochu světla a přátelství.

A ještě jeden citát o pozitivním působení heimů. Dívka zv. Sojka se v Bonacu svěří, co jí dal Terezín. „Naučila jsem se tady být samostatnou a trpělivou, nesprásknout ruce nad prvním neúspěchem. Terezín nás obohacuje o velkou životní zkušenost. Všichni jsme nahlédli do tváře hladovému strachu a pro naši budoucnost je dobré poznat trochu bolesti, vykolejit na čas z blahobytu, poznat jinou z barevných tváří života.“¹²⁾ Sojka tehdy nemohla tušit, že pro většinu byla ona terezínská tvář tou poslední, kterou viděli, a bolesti že bude tolik moc.

Činnost a plány vychovatelů i dětí pochopitelně ovlivňovaly zákazy a příkazy přicházející od komandantury. Jim se museli podřizovat prakticky všichni. Denní rozkazy přinášely oznámení tohoto druhu téměř denně. Mám-li některé citovat, budou to kupř.: rozkaz č. 231 z roku 1942 se zákazem pískání a zpívání na ulicích a s výzvou k udržování čistoty a pořádku (tento druhý – užitečný – se objevuje opakovaně stále). Rozkaz č. 246 přikazuje zdravit všechny uniformy, č. 251 zakazuje zhotovování dárků, č. 319 a 349 obsahují zákazy brání zeleniny a ovoce z polí a zahrad, č. 355 zákaz přenocování v jiné než přidělené ubikaci, č. 321 zákaz koupání v Ohři, a tak by se dalo pokračovat.¹³⁾ Velice nepříznivě ovlivnil činnost v domovech dětí i v celém ghettu denní rozkaz z 9. 4. 1943, kterým se z důvodu útěku 6 osob zakazovalo vycházet z ubikací (kromě pracovních povinností), byla zastavena veškerá kulturní činnost a vyhlášen zákaz svícení.¹⁴⁾ Posledně jmenovaný zákaz byl odvolán až 22. května. Délka těchto omezení prakticky ochromila dosavadní život a zejména psychiku jednotlivců i kolektivů. Časté návštěvy nadřizovaných v heimech kontrolovaly jejich dodržování. Ruth Brösslerová si ve svém deníčku smutně poznamenává 1. května: „Je 1. máj – je lásky čas – my nesmíme ven. Jsme trestaní, poně-

vadž tři lidé se chtěli ospravedlnit a utéci. Rok od roku je horší. Co bude dále?“¹⁵⁾

Jinou negativní stránkou v plánech a činnosti domovů mládeže byla velká nemocnost. Přes všechnu snahu a péči ze strany zdravotníků se jí nedalo ani zde zabránit. Vlny epidemií spály, břišního tyfu a encefalitidy zasahovaly nemilosrdně zejména děti. Mohla bych citovat řadu denních rozkazů, v nichž jsou vypsány termíny a místa očkování proti těmto nemocem.¹⁶⁾ Věřme, že přece jen pomohlo zmírnit vysoké počty nakažených. Egon Redlich má již 3. ledna 1942 v deníku záznam o spále a zákazu vodění dětí k návštěvám do jiných kasáren. Ruth Brösslerová si poznamenává v deníčku 3. července 1942 onemocnění dívky z jejich hamburského domova spálou. Píše: „Neměli jsme přes desinfekci kde být, a proto jsme dostali propustku na tři dny na louku. To byl požitek!“¹⁷⁾ Její věty vyznívají potěšeně, neboť dívky zažily něco do té doby neobvyklého, nic to však neubírá na samotné tragice, kterou i tato nemoc mezi děti přinesla. Z deníčku je patrné, že Ruth sama prodělávala jednu nemoc za druhou a její mladší bratr téměř nevyšel z nemocnice. O epidemii břišního tyfu v roce 1943, která neminula ani ji samu, píše 27. února: „Dnes mi přišla krevní zkouška zpět a je pozitivní. To znamená, že mám tyfus. Když na to pomyslím, že musím ještě 3 neděle ležet, tak je mi zle. Ale člověk vydrží více, než myslí.“ A o 17 dní později si zaznamenává, jak se stal jejich pokoj zcela rekonvalescentský.¹⁸⁾

I v časopise Vedem chlapeckého domova č. 1 se odráží tato nepříznivá zdravotní situace. Petr Ginz ve svém příspěvku zároveň varuje před nedodržováním hygieny. Píše: „Denně umírají desítky dětí na tyf. Denně jsou odváženy další na marodku. Přesto se někteří sobečtí jedinci klidně procházejí po stole v botách, s kterými byli třeba předtím na záchodě. Potom si na stůl někdo položí chléb a neštěstí je hotovo. To je trestuhodná neopatrnost, která může přinést vzápětí smrt kamarádovu.“¹⁹⁾

Pečlivý Egon Redlich má v deníku v listopadu a prosinci 1942 zaznamenáno stručně: „Mnoho případů infekční žloutenky a břišního tyfu.“ A 4. února již má: „Těžká epidemie. Tyfus mezi dětmi. Rozčilení mezi rodiči.“ 8. a 10. února: „Několik dětí zemřelo. Hledám ohnisko epidemie, možná v dětské kuchyni.“²⁰⁾

2. prosince 1943 má Ruth Brösslerová v deníku záznam o nové epidemii. Zní: „Mám zase jednu zkaženou náladu. Terezínem se šíří epidemie spavé nemoci, tak zvaná encefalitida. Já jsem ji prodělala, když ještě nikdo o tom nevěděl. Nebylo to u mne tak zlé. Od nás několik děvčat to má také. Sedmnáctka se úplně vylidnila. Je to osudný heim.“²¹⁾

Snad zavedené povinné očkování všech nově příchozích vězňů ještě za pobytu ve šlojsce zabránilo opakovanému propuknutí epidemií v takovém rozsahu jako dosud, a tím i dalším úmrtím mezi dětmi a mládeží. Přehled o těchto tragédiích mohou nejvěrohodněji podat především dokumenty úřední povahy, vydávané židovskou samosprávou, jako jsou denní rozkazy a později zprávy matričního oddělení o úmrtích a narozeních, a rovněž transportní seznamy vězňů. Konečný obraz pak dávají po válce sestavené seznamy zemřelých. Podle

dosavadního výzkumu, který pro potřeby vzdělávacího oddělení provádí kolegyně Smékalová, lze jasně pozorovat vzestup úmrtí mezi dětmi a mládeží právě v době epidemií. Pro představu jen naznačím tento nárůst: březen 1942 – 2 případy úmrtí, listopad 1942 již 16 případů a v únoru 1943, kdy v ghettu vrcholila epidemie břišního tyfu, bylo 28 úmrtí z řad dětí.²²⁾

Nakonec bych chtěla připomenout hrozbu, platnou pro ghetto všeobecně, a to byly transporty na východ. Bohužel, snahy dospělých mohly dětem vězněním v Terezíně usnadnit, nikdo z nich však nemohl odvrátit předurčený osud. Sám Egon Redlich byl trpce zklamán hned na počátku roku 1942, když se jeho požadavek na vyřazení dětí z transportů na východ zcela minul s jakýmkoliv pochopením. 5. ledna si sice v deníku zaznamenává, že do připravovaného transportu 0 nepůjdou děti, ale z transportního seznamu samotného je patrné, že slib dodržen nebyl a nacházely se v něm tři děti do 15 let.²³⁾ V transportu vypraveném o 6 dní později již bylo přes 40 vězňů tohoto stáří.²⁴⁾ Myslím, že jako demonstrace naprostého zhroucení všech snah o záchranu dětí to stačí. Nakonec, byla napsána řada studií a sestavena řada statistik, které to dokazují. Proto chci osudné deportace dětí přiblížit opět z pohledu jich samotných.

Jak ukazují jejich sdělení v deníčcích či záznamy v časopisech, považovaly každé zařazení do transportu za neštěstí a dychtivě očekávaly, zda se podaří rodičům, či vlivným známým je vyreklamovat. Když se to povedlo, zavládlo mezi spolubydlícími nadšení. Příklad Ruth Brösslerové nechť mluvím za všechny. V deníčku 11. prosince 1943 píše: „Něco strašného, chystá se k pětitisícovému transportu. Mám z toho strach a tušení, že v tom budeme. Jde mi z toho mráz po zádech. Proč nás ženou od místa k místu? Co jsme jim udělali?“ 15. prosince píše: „Přišly tři dny balení. Těžké bylo loučení. Jela Danka, Milena, Lída, Eva a Jitka. Heim je teď opuštěný, tak je to tu všechno prázdné. Nemohu myslet na nic jiného, než jestli se ještě sejdem.“ 18. prosince zaznamenává: „Nebylo nám ušetřeno přijít do transportu. Jsme sice v rezervě, ale nevím, zůstane-li zde. Jsem velmi rozčilená. Maminka je nervově zhroucená. Najdu zase někde tak dobrý kolektiv, tak dobré lidi? Jak strašné je pomyšlení, že musíme začít zase znova, tam v neznámu. Kdyby se stal zázrak a my tu mohli zůstat!“ A 19. prosince již deníčku sděluje, jak se ten zázrak odehrál, že nakonec neodjeli. Příčinil se o to strýček, že ač nastoupení na shromaždišti, zůstali. Podobný strach postihne Rutčinu rodinu opět v květnu a říjnu 1944, ale vždy se z transportu dostanou. A když přeče jen z ghetta odjíždí, není to na východ, ale do Švýcarska – 5. února 1945. Šťastný konec pro jeden mladý život.²⁵⁾

V památníčcích Anny Flachové a Kurta Fünberga jsou zase vepsána slova spolubydlících a kamarádů na rozloučenou před odjezdem.²⁶⁾ Jsou to slova plná statečnosti a povzbuzení pro druhé, zároveň však z nich lze jasně vycítit vnitřní obavy z odjezdu a příštího neznáma.

Dívky jsou v těchto sděleních plny citu a rozechvění. Citují: „Musím odjet a loučím se, nezlob se na mě“, nebo: „Doufám, že se shledáme v nějakém takovém kraji, kde je vše svěží, vzdušné a ne tísnivé jako vězení“, napsala Hel-

ga a k tomu přimalovala krásný obrázek s romantickou krajinou. Marianna jí napsala: „Zítřejší odjíždím, nezlob se, že jsme se rozhádaly a jestli jsem tě někdy urazila. Vzpomeň, co tě Terezín naučil, byl také k něčemu dobrý.“ A tak by se dalo pokračovat.

Téměř stejným způsobem, s hrozbami deportací jako již výše zmiňovaná Ruth, přečkal nakonec v Terezíně až do osvobození Kurt Fürnberg.²⁷⁾ Avšak jeho památník uchovává především rukopisy kamarádů z heimu v Hannover-ských kasárnách, kteří mu ve chvatu a v poslední chvíli před odjezdem, 5. nebo 6. září 1943, píší něco na rozloučenou. Chlapci se projevovali vesměs jako muži, hrdí a stateční. Někdy je stránka uvedena povzbudivými verši obvyklými pro památníčky, kupř. „Buď silný jen a cestou stále přímou jdi!“ a podobně. Nejpusobivější jsou pak závěrečné řádky a podpisy, přestože – a snad právě proto – že znějí téměř navlas stejně: „V osudnou chvíli před odjezdem do neznáma vepsal...“ nebo: V upomínku na den odjezdu do neznáma, abys nezapomněl na svého přítele...“ Pak již se různí jen podpisy těch třinácti až patnáctiletých terezínských kluků: Felix Schulhof, Petr Steiner, Milan Spitz, Jirka Steiner, Karel Treichlinger, Leo, Ota, Nalos... Čtení jejich slov na rozloučenou v nás nutně vyvolá představy hrůzných okamžiků, jež následovaly 8. března 1944. Všichni, až na Jirku Steinera, zahynuli v plynové komoře.²⁸⁾

O atmosféře před odchodem do transportu napsal též obyvatel chlapeckého domova č. 1 Rudolf Laub do Vedem.²⁹⁾ Citovat celé dvě stránky textu nechci, pouze shrnu, že ač někteří chlapci jedničky naoko reagovali apaticky a prohlášovali, že z toho třeba nic nebude, nervozita už nikoho neopustila. Nyní cituji z Vedem: „Honza Kraus, trochu bledý, usmívá se a nese si s podivuhodnou směsí beznaděje a hrdosti ve zdvižené ruce povolání. Nedělá žádné smutné obličejové či dojmavé výstupy. Vždyť dostane-li to už člověk, je skutečně lepší říci si mejfazu, nedá se nic dělat. Večer za svitu svíčky, jelikož je zrovna lichtesperre, tucet rukou pomáhá balit. Náhle je mezi všemi solidarita. I před spaním se kdekomu odvíjí jakoby barevný film Terezína se všemi prožitky a zůstává otázka: Co bude zítra?“

Odpověď je nám dnes známá. Ze všech téměř 10 tisíc dětí a mladistvých, deportovaných z Terezína na východ, jich přežilo něco přes dvě stě čtyřicet.³⁰⁾

Poznámky:

¹⁾ Deníkové záznamy jsou využívány zejména při vzdělávacích programech Památníku. Informace z nich čerpají i studenti pro seminární a diplomové práce.

²⁾ Originál deníku Egona Redlicha, APT, A 1226/1. Komentované vydání deníku: Kryl, Miroslav: Zítřejší jedeme synu, pojedeme transportem; vyd. Doplněk, Brno 1995, str. 86, 89.

³⁾ Kryl, M.: Zítřejší jedeme synu, ... str. 132, 137 ad.

⁴⁾ Denní rozkaz ghetta Terezín č. 218 z 23. 9. 1942, APT i. č. A 3295.

⁵⁾ Deník Ruth Brösslerové je v kopii uložen na vzdělávacím odd. Památníku.

- Ruth Brösslerová, nar. 19. 5. 1929. Do ghetta Terezín deportována tr. U-988 z Brna, odtud tr. EW do Švýcarska 5. 2. 1945.
- ⁶⁾ Časopis Vedem, APT, i. č. A 1317.
- ⁷⁾ Výroční zpráva o domově č. 1 napsaná Valtrem Eisingrem v roce 1943. Archiv ŽM v Praze, sb. Terezín, i. č. 306.
Valtr Eisinger, nar. 27. 5. 1913. Do ghetta Terezín deportován tr. U-930 z Brna. Transportem Ek-422 do Osvětimi, nepřežil.
- ⁸⁾ Časopis Bonaco, kopie v APT, i. č. A 1846.
- ⁹⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
- ¹⁰⁾ Výroční zpráva V. Eisingra o domově č. 1, tamtéž.
- ¹¹⁾ Zpráva Olgy Böhmové „Jahresbericht Jugend hilft 1943–44“, archiv ŽM v Praze, sb. Terezín, odd. Péče o mládež, i. č. 303.
- ¹²⁾ Sojka byla přezdívka pro Sonju Waldsteinovou, nar. 28. 11. 1926. Do ghetta Terezín deportována tr. Cv-131 z Prahy. Přežila.
- ¹³⁾ Denní rozkazy s těmito zákazy jsou uloženy v APT, i. č. A 3302, A 3316, A 3320, A 3382, A 3409, A 3415.
- ¹⁴⁾ Denní rozkazy, APT, i. č. A 3371 a A 3385.
- ¹⁵⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
- ¹⁶⁾ Denní rozkazy č. 290, 296, 321, 341, 353, 373 obsahují informace o prováděném očkování vězňů. APT, i. č. A 3355, A 3361, A 3382, A 3402, A 3413, A 3433.
- ¹⁷⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
Pobyt v přírodě byl v tomto období ještě zakázán a dětem sloužily jen dvory kasáren, dvorky v blocích domů či terezínské ulice. Teprve v pol. roku 1943 byla zpřístupněna bašta (Bastei III), kde si děti mohly hrát a sportovat.
- ¹⁸⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
- ¹⁹⁾ Časopis Vedem, č. 9 z 12. 2. 1943, tamtéž.
- ²⁰⁾ Kryl, M., c. d., str. 176.
- ²¹⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
- ²²⁾ Směkalová, I.: Předběžná zpráva o dětské úmrtnosti v ghettu. Rukopis uložen na vzdělávacím oddělení Památníku.
- ²³⁾ Kryl, M., c. d., str. 83.
Franková, Anita: Die Struktur der aus dem Ghetto Theresienstadt zusammengestellten Transporte (1942–44), *Judaica Bohemiae* XXV, 1989, č. 2.
- ²⁴⁾ Franková, A., tamtéž.
- ²⁵⁾ Deník Ruth Brösslerové, tamtéž.
- ²⁶⁾ Kopie památníčeků Anny Flachové a Kurta Fűrnerberga jsou uloženy na vzdělávacím oddělení Památníku.
- ²⁷⁾ Anna Flachová, nar. 26. 11. 1931. Do ghetta Terezín deportována tr. G-484 z Brna. Přežila.
- ²⁸⁾ Deník Kurta Fűrnerberga, tamtéž.
Kurt Fűrnerberg, nar. 23. 3. 1930. Do ghetta Terezín deportován tr. Cg-491 z Pardubic. Přežil.
Dne 6. 9. 1943 byly z Terezína vypraveny transporty D1 a Dm s 5 007 vězni do tzv. terezínského rodinného tábora v Osvětimi II-Březince. Nacházelo se v nich i několik set dětí. Šest měsíců je nechali nacisté v rodinném táboře živořit; 8. března 1944 pak byli hromadně zavražděni v plynové komoře. Z dětí bylo naživu ponecháno několik párů dvojčat, která se v táboře podrobovala Mengeleho pokusům. Byl to i případ Jirky Steinera a jeho bratra Zdeňka.
Jiří Steiner, nar. 20. 5. 1929. Do ghetta Terezín deportován tr. Ck-985 z Prahy. Transportem D1-2112 odjel do Osvětimi, kde se dočkal osvobození.
- ²⁹⁾ Rudolf Laub, nar. 20. 5. 1929. Do ghetta Terezín deportován tr. AA1-384. Transportem Ds-550 odjel do Osvětimi, nepřežil.
- ³⁰⁾ O počtech deportovaných dětí viz Franková, A., c. d.
Těž Kárný, M. a Kárná, M.: Terezínští dětské vězňové; Terezínské listy č. 22, 1994.

What the documents testify about the children and the youth in the Terezín Ghetto

Ludmila Chládková

Resume

As the title of this small study suggests, the author tried to exploit some documentary material kept in the Terezín Memorial either as originals or copies. Several of them, in particular diaries and commonplace books of children imprisoned in the Ghetto, have been in the possession of the Memorial only for a short time and so have not been used for publication yet. Their content and interesting ideas are however used in educational seminars realized in the Ghetto Museum. This concerns in particular the diary of Ruth Brösslerová and the little commonplace books of Anna Flachová and Kurt Fünberg, valuable witness and proof of what took place in the souls of the children during their internment and under threat.

For the present study, only several excerpts were chosen and quoted, namely those corresponding to its aim: to illustrate life in the Terezín children homes, the health of the youngest prisoners, and the permanent threat of the transports to the East.

In the Terezín Ghetto several children homes were gradually created, where caretakers and educators devoted themselves to the young and organized the children's free time in a way so that they would not fall behind and be prepared for the future life after the war. The cited excerpts from the diaries and journals testify for the positive influence of these homes, outweighing the negative influences which also confronted the children all the time. The children developed a positive attitude to physical work and to the community, as well as independence in decision making, and learned quite a lot what they would have hardly achieved under the conditions before Terezín.

A negative influence was being exerted here on the youth by the various prohibitions issued by the SS commander's office, but also the high morbidity rate caused by the many detrimental factors brought about by the overfilled camp. Waves of epidemics of scarlet fever, encephalitis and typhoid fever took a great toll especially among children.

A continuous threat, however, for all of the Ghetto were the transports to the East. Nobody of the adults could prevent children from being included in them. In Auschwitz and other camps their chance to survive was low as at the selections of prisoners children under 14 always appeared as unable to work and hence death was almost certain. Words written as a farewell to their friends by children leaving Terezín for the East clearly testify inner fears of the unknown, however, in these moments they tried to look brave and unconcerned. What could apprehend the Terezín boy who a few hours before embarking on the train, wrote to his friend into his commonplace book: „In this fateful moment before departure into the unknown...“. We find the answer in the historical facts known today: Of all the about 10 thousand children and youngsters deported from Terezín to the East some 240 survived.

Was die Dokumente über Kinder und Jugendliche im Ghetto Theresienstadt aussagen

Ludmila Chládková

Resümee

Wie der Titel dieser kleinen Studie andeutet, bemühte sich die Autorin, einige Dokumente auszuwerten, die in der Gedenkstätte Theresienstadt gesammelt sind, sei es im Original oder in Kopien. Einige von ihnen, besonders Stamm- und Tagebüchlein der im Ghetto inhaftierten Kinder, stehen der Gedenkstätte erst eine kurze Zeit zur Verfügung und konnten zur Veröffentlichung noch nicht genutzt werden. Mit ihrem Inhalt und ihren interessanten Gedanken werden jedoch Teilnehmer einer Reihe von im Ghetto-Museum veranstalteten Seminare bekannt gemacht. Es handelt sich besonders um das Tagebuch von Ruth Brösslerová und die Stammbüchlein von Anna Flachová und Kurt Fürnberg, wertvolle Andenken und Dokumente darüber, was sich in den Seelen der Kinder in der Zeit ihrer Internierung und Bedrohung abspielte.

Für die angeführte Studie wurden nur einige Passagen gewählt und zitiert, und zwar solche, die dem Thema der Studie entsprechen: das Leben in den Theresienstädter Kinderheimen, den Gesundheitszustand der jüngsten Häftlinge und die ständige Bedrohung der Osttransporte näher zu bringen.

Im Ghetto Theresienstadt entstand nach und nach eine Reihe von Heimen, wo sich Betreuer den Jugendlichen widmeten, den Kindern ihre freie Zeit so organisierten, damit sie nicht zurückblieben und für das künftige Leben nach dem Krieg vorbereitet wären.

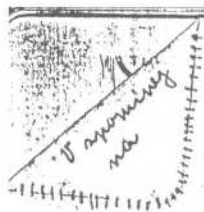
Die angeführten Zitate aus den Tagebüchern und Zeitschriften beweisen einen positiven Einfluß dieser Heime, was die negativen Erscheinungen überwog, mit denen hier die Kinder stets konfrontiert wurden. Bei den Kindern entwickelte sich ein positives Verhältnis zur körperlichen Arbeit und zum Kollektiv, Selbständigkeit in Entscheidungen, und sie lernten vieles, was sie unter den gesellschaftlichen Bedingungen vor Theresienstadt kaum erreichen konnten. Auf das Leben der Jugend wirkten sich verschiedene von der SS Kommandantur herausgegebene Verbote aus, sowie auch die hohe Krankheitsrate, die durch viele ungünstige Umstände verursacht wurde, die das überfüllte Lager mit sich brachte. Die Epidemien von Scharlach, Enzephalitis oder Bauchtyphus forderten gerade viele Opfer unter den Kindern.

Eine ständige Bedrohung wurden jedoch für das ganze Ghetto die Osttransporte. Niemand der Erwachsenen konnte verhindern, daß auch die Kinder in die Transporte eingereiht wurden. In Auschwitz, aber auch in anderen Lagern, war für sie die Chance zu überleben um so kleiner, als bei den Selektionen Kinder unter 14 Jahre immer als arbeitsunfähig betrachtet wurden und sie der fast sichere Tod erwartete. Worte, die die aus Theresienstadt abfahrenden Kinder ihren Freunden zum Abschied schrieben, beweisen klar die inneren Befürchtungen vor dem Unbekannten, obwohl sie auch zu der Zeit tapfer und sorglos erscheinen wollten. Was konnte ein Theresienstädter Junge ahnen, der ein paar Stunden vor dem Einsteigen in den Zug seinem Freund in das Stammbüchlein schrieb: „In der verhängnisvollen Stunde vor der Abfahrt ins Unbekannte...“ Die Antwort finden wir in den heute bekannten, historischen Tatsachen: Von allen ungefähr zehntausend aus Theresienstadt nach dem Osten deportierten Kindern und Jugendlichen überlebten etwa 240.

Maše hymna.

V dom našim domové, dobit je byt,
 budeme nášpky kam veselo mít,
 niobne se kam sače smičit,
 maršajem si poměháme,
 společenstvá přáče se sčěněn sláči.
 Máme se do hřibka jiti, komaradi,
 šebě má sčě sčě kupa, kamarádi!
 před očerost máš mášome me nesvečati
 a proto
 všehněme kamaradi až do smrti

všem melj, melj, melj, melj.
 Útorka 21. dubna 1942. *Nuže to se má, co bych oba*
 Čtvrtek 22. " 1942. *čimické, zapasala!*
 Pátek 23. dubna 1942.
 Dnes jsme si udělali piknik, byl šabak? Jeli
 jsme do Buziara.
 Sobota 24. dubna 1942.
 Udělala jsem si kalen dře a porovnála jsem
 si jí na ced. J. Hinku jsem si porovnála, abych
 ji měla na blisku. Často na její osprávanou
 polono chabka je, křisto...
 Neděle 25. dubna 1942.
 Jako obvykle jsem se šabem.
 Pondělí 26. dubna 1942.
 Jediná polono...

Stáracij nikdy nadej,
pamatuj, si na mraky,
je ještě slunce.

Vstal v osudnou chvíli
Před odjezdem do neznáma,
Svojí vůlí Milan Spícha
(Spícha)

Náhodí o kane Pra' noba,
vídá nejše očka Boka.

On před odjezdem do neznáma

Svojí kuzrad

Frba Jener

V Jaccéu v Stanovozkem Jgundkainu

5. 11. 1943

ZPRÁVY A RECENZE

Mezinárodní konference k 55. výročí vzniku terezínského ghetta

Tradiční podzimní mezinárodní konference, pořádaná společně Památníkem Terezín a Terezínskou iniciativou, se letos uskutečnila ve dnech 19.–21. listopadu 1996. V prostorách Posádkového domu armády v Terezíně se sešlo na 80 účastníků z České republiky, Izraele, Německa, Rakouska, Švýcarska a Slovenska. Reprezentativní bylo především zastoupení domácích výzkumných pracovišť. Přítomni byli vědci z Historického ústavu Akademie věd ČR, Ústavu soudobých dějin ČR, Historického ústavu armády ČR, Státního ústředního archivu v Praze, Univerzity Karlovy v Praze a univerzit v Olomouci a Ústí nad Labem. Vedle historiků, předních odborníků na problematiku dějin genocidy Židů v letech 2. světové války, se jednání účastnila i řada bývalých vězňů, kteří seznámili přítomné se svými osobními prožitky z terezínského ghetta i dalších míst perzekuce a vyhlazování Židů.

Jednání konference zahájil ředitel Památníku Terezín Jan Munk, který vyzdvihl potřebu aktualizace odkazu obětí nacistické genocidy Židů, jako významné součásti úsilí o znemožňování jakýchkoliv pokusů o nastolení vlády násilí a nenávisť, jež je namířena proti etnickým skupinám a celým národům.

Úvodní referát přednesl Vojtěch Blodig, který přiblížil okolnosti, které vedly k rozhodnutí o zřízení ghetta v Terezíně a průběh příprav na vybudování tohoto sběrného a průchozího tábora pro židovské vězně. Připomenul také brzké rozšíření funkcí tohoto tábora rozhodnutím o jeho určení jako ghetta pro staré z území říše.

Následující referáty sledovaly ohlas protižidovské politiky okupantů mezi obyvatelstvem protektorátu na základě nejnovějších poznatků z výzkumu našich archivních fondů. Jarmila Milotová tuto otázku pojednala v měřítku celého protektorátu, Ludomír Kocourek pak na základě situačních zpráv vládního prezidenta v Ústí nad Labem.

Alena Hájková ve svém vystoupení shrnula poznatky o účasti Židů v českém odbojovém hnutí. Vymezila hlavní skupiny židovských odbojářů a uvedla řadu charakteristických osobních osudů.

Miroslav Kárný věnoval svůj referát otázkám historiografie terezínské rezistence. Zamýšlel se v něm nad přesnějším vymezením pojmu rezistence a poté se zabýval konkrétními formami odboje v terezínském ghettu. Konstatoval, že vedle „klasického“ odbojového hnutí existovala ještě celá škála forem boje vězňů proti času, proti takzvaně normální smrti v táboře a naznačil některé z problémů, které by měly stát v popředí výzkumné činnosti.

O nedoceněné osobnosti čelního představitele židovské obce Hanuši Bonnovi referovala Anita Franková, která svým výzkumem dala příklad toho, jak by měly být personifikovány dějiny naší židovské komunity v letech okupace.

V závěru prvního dne vystoupili Pavel Škorpil s referátem o úloze nacistického konfidenta Bedřicha Laufera a Tomáš Radil s přednáškou „Holocaust a morální filozofie smíření a odplaty“.

Těžiště druhého dne jednání představovaly referáty zaměřené na zkušenosti z terezínského odboje, případně po odchodu z terezínského ghetta. Livia Rothkirchenová hovořila o duchovním odboji v Terezíně, který sledovala na příkladech mobilizujících děl či vystoupení terezínských umělců, ale i působení vedoucích činitelů náboženského života v ghettu. Anna Lorencová seznámila přítomné s výsledky rozsáhlého výzkumu, který provádí společně s Annou Hyndrákovou. Tento výzkum se opírá o vytěžení, kvantifikaci a zobecňování některých poznatků, jež jsou zachyceny v rozsáhlém souboru vzpomínek pamětníků terezínského ghetta.

Hanuš Schimmerling se ve svém příspěvku zamýšlel nad úlohou sionistické mládeže v terezínském odboji, jejími vztahy k dalším skupinám mladých v ghettu a představami o životě židovské komunity v poválečném období.

Miloš Pick a Sam Berger ve svých vystoupeních seznámili přítomné se svými osobními zkušenostmi z terezínského odboje. Jiří Kosta se pak zabýval některými poznatky z nasazení tzv. komanda výstavby v Terezíně a z roku stráveného v kladenských dolech.

Nad specifickým problémem významu solidarity jako nástroje obrany vězňů se zamýšlela Margita Kárná, která uvedla řadu příkladů postojů, které pomáhaly čelit snaze SS decimovat vězňů a zlomit jejich vůli k odporu.

Následující blok referátů byl věnován problematice nejmladších vězňů – dětí a mládeže v terezínském ghettu. Věra Hájková hovořila o nejmenších dětech a snaze nuceného židovského společenství ochránit je před těžkými podmínkami táborového života. Ludmila Chládková referovala o tom, co vypovídají dokumenty o životě dětí a mládeže v Terezíně a shrnula poznatky ze vzpomínek k této problematice, shromážděných v Památníku Terezín. Toman Brod pak především na základě osobních poznatků referoval o odboji mládeže v Terezíně a poté v tzv. rodinném táboře terezínských vězňů v Birkenau.

Jednání druhého dne konference uzavřelo vystoupení Richarda Glazara, který přednesl dramatický příběh jednoho z hrstky těch, kteří přežili hrdinské povstání vězňů ve vyhlazovacím táboře Treblinka a vzpomínka Brigitty Kroftové, která jako politická vězeňkyně prošla i terezínskou Malou pevností.

Poslední den konference byl věnován především otázkám kulturního života terezínských vězňů a úloze kultury v ghettu, jako nástroje k posilování duchovního odporu jeho nedobrovolných obyvatel.

Ruth Bondyová se soustředila na význam humoru jako zbraně k posilování soudržnosti vězňů a jejich vůle k odporu. Eva Šormová referovala o divadle v Terezíně a jeho přínosu k rozvoji našeho divadelního umění hledáním a nacházením nových výrazových forem, které se svou nadčasovostí staly trvalým vkladem do rozvoje světového divadelnictví. Milan Kuna se zabýval hudbou v terezínském ghettu a zamýšlel se nad problémem identity terezínských hu-

debníků a vymezením přelomového významu terezínského období pro jejich tvorbu. Ludvík Václavěk pak přiblížil hlavní osobnosti a díla německé literární tvorby v terezínském ghettu.

Velký prostor byl v průběhu konference vymezen pro diskusi. Vyznačovala se seriózním, třebaže někdy polemickým charakterem. Tak jako přednesené referáty přinesla řadu významných poznatků a podnětů.

Konference se vyznačovala přes náročnost programu dělnou a přátelskou atmosférou. Její výsledky jsou skutečným obohacením našeho poznání o problematice tzv. konečného řešení židovské otázky a impulsem pro rozvoj dalšího výzkumu. Hlavní referáty i příspěvky přednesené v diskusi budou postupně publikovány.

Vojtěch Blodig

Záběry z mezinárodní konference „Terezín 1941–1996“

Seminář o čítance holocaustu

Touto zprávou bychom chtěli čtenáře informovat o jedné z aktivit Památníku Terezín, jakou byl seminář s pedagogy konaný dne 17. června 1996.

Již na podzim v roce 1995 vznikl společný projekt Tereziánské iniciativy a Památníku, směřující ke zjištění možností využití čítanky „*Cesta – cíl neznámý*“ ve výuce na všech stupních našich škol. Úkolem pedagogů bylo uspořádat dle svých možností co nejvíce vyučovacích hodin, v nichž by nějakým způsobem pracovali s touto publikací, bez omezení v předmětu, stáří žáků a metodě výuky. Své poznatky pak měli do konce května 1996 zachytit v dotazníku, materiálu připraveném speciálně k tomuto účelu, a předat nám je do Památníku ke zevšeobecnění.

Čítanka „*Cesta – cíl neznámý*“ je rozčleněna na čtyři oddíly. První obsahuje básně dětí i dospělých, které vznikly přímo v Terezíně. Druhý je sestaven z prozaických textů vzpomínkového charakteru, jejichž autory jsou rovněž lidé postižení holocaustem. Třetí oddíl ilustruje boj proti nespravedlnosti a poslední část je věnována výběru z knih těch našich slavných spisovatelů, jichž se nacistická okupace v průběhu 2. světové války také nějakým způsobem dotkla. Autorky M. Bezchlebová, A. Franková a E. Štichová opatřily publikaci metodickými poznámkami, výkladem základních pojmů a doporučenou literaturou, tedy prvky typickými pro učebnice. Také ke každé ukázce připravily otázky a úkoly.

Na základě sdělení pedagogů zapojených do průzkumu jsme chtěli zvážit eventuální přípravu dalších učebních materiálů k této tematice. Finanční zabezpečení celého projektu poskytla Nadace Tereziánská iniciativa, vlastní realizaci pak zajišťovaly pracovnice vzdělávacího oddělení Památníku.

A jak vše probíhalo?

V listopadu r. 1995 jsme k průzkumu vyzvali 202 škol – základních, středních i dvě pedagogické fakulty. Zareagovalo 41 pedagogů z různých míst ČR. Jim byla zaslána čítanka autorek M. Bezchlebové, A. Frankové a E. Štichové a zároveň dotazník s 18 otázkami, na něž měli do konce května 1996 také odpovědět. Otázky byly stylizovány jednak přímo k vlastnímu obsahu knihy, jejímu členění, k zařazení doplňkových informací i otázek a námětů k zamyšlení umístěných za každou literární ukázkou, jednak měly posloužit ke zjištění využitelnosti čítanky v různých předmětech, situace ve školách co do přístupu k obdobné literatuře, a zejména k vyjádření pedagogů na potřebu dalších příruček či učebnic zaměřených k problematice holocaustu. Odpovědi z dotazníků, které nám nakonec zaslalo 35 pedagogů, byly zpracovány a závěrečná zpráva z nich byla přednesena na semináři, který celý výzkum završoval.

Jednodenního semináře v Posádkovém domě armády v Terezíně se zúčastnily všechny tři autorky čítanky, zástupci Tereziánské iniciativy, Památníku Terezín, Židovského muzea v Praze, Školského úřadu v Litoměřicích a pedagogové zapojení do průzkumu. Jednání probíhalo ve skutečně pracovní atmosféře až do samého závěru.

Stěžejními body programu byla diskuse nad přednesenými příspěvky učitelů, připomínky autorek knihy k jednotlivým poznámkám a stanovení předběžných závěrů k otázce tvorby nových učebních materiálů ke genocidě Židů za 2. světové války.

Účastníci výzkumu projeví velký zájem o naučnou publikaci pro učitele, která by obsahovala řadu údajů k židovským dějinám holocaustu a umožňovala tak rychlou a správnou orientaci v problematice. Historik M. Kárný potvrdil snahu takovou příručku sestavit a v nejbližších letech vydat. Pedagogové chtějí prozatím alespoň co nejvíce využívat stávající publikaci „*Cesta – cíl neznámý*“. Proto se Tereziánská iniciativa rozhodla ze svých prostředků zakoupit větší množství čítanek a za pomoci vzdělávacího oddělení Památníku je nadále poskytovat zdarma všem školám, které o ně projeví zájem.

V plném znění následuje diskusní příspěvek dr. Jana Podlešáka, přednesený na semináři.

Dámy a pánové,

omluvte, prosím, fakt, že mé vystoupení bude trochu obsírnější, neboť se bude týkat i skutečností, které s tématem semináře souvisejí jen volně.

1) Čítanku *Cesta – cíl neznámý* považuji za dílo velice zdařilé, užitečné a potřebné; řekl bych, že je krásná, můžeme-li užít slova krása v souvislosti s nezměrným lidským utrpením, jemuž je věnována.

Čítanka i ve své stávající podobě může dobře plnit svou funkci, a to na všech stupních školství, nejenom na školách středních, kterým je především určena. Pouze pro případ jejího nového vydání si dále dovolím uvést některé připomínky, jež by ji – podle mého názoru – mohly ještě zlepšit.

Pro 1. část čítanky dávám k úvaze i možnost zařazení ukázek z tereziánské prózy, např. z prózy Petra Fischla. Ve 2. části by se mohlo čerpat i ze starších svědectví, např. ze vzpomínkové knihy zvěčnělého vrchního rabína a vzácného člověka dr. Richarda Federa *Židovská tragédie, dějství poslední*, i ze svědectví nedávno vydaných, kupř. z knihy R. Eliasové *Naděje mi pomohla přežít*. U 3. části nelze vyloučit možnost, že se objeví další vzpomínky „spravedlivých“. Ve 4. části by čítanka mohla být doplněna např. o ukázkou z Otčenáškovy novely *Romeo, Julie a tma*, která byla vskutku paprskem světla v propagandistické šedi literatury 50. let a dočkala se i cizojazyčných překladů – včetně novohebrejského, a o ukázkou z děl J. Weila (*Život s hvězdou, Na střeše je Mendelssohn, Barvy, Žalozpěv za 77 297 obětí*), L. Fukse (*Pan Theodor Mundstock, Mí černovlasí bratři*) a ze vzpomínkových próz Františka Kafky a Františka R. Krause. Doporučoval bych zvážit i možnost zařazení překladů ukázek z děl německy píšících autorů pocházejících z českých zemí, kupř. z básní Ilysy Weberové.

Pokud by se uvažovalo o rozšíření ilustračního doprovodu čítanky, nabízely by se reprodukce děl tereziánských umělců („dospělých“), např. Karla Fleischmanna, jehož krásnou báseň *Fidelio* čítanka přináší.

Doporučená literatura by měla být doplněna o tyto práce: R. Feder, *Židovská tragédie, dějství poslední*; E. Utitz, *Psychologie života v terezínském koncentračním táboře*; K. Lagus–J. Polák, *Město za mřížemi*; O Kraus–E. Kulka, *Továrná na smrt, Noc a mlha*; eventuálně o sborník vydaný RŽNO v 60. letech anglicky a německy Terezín 1941–1945 a o díla E. Kulky o účasti židovských vojáků v československých zahraničních armádách za 2. světové války.

Pokud jde o možnou účast německých historků na zpracování příručky o genocidě českých Židů, nepovažuji ji za vhodnou, protože v německých historických publikacích o 2. světové válce a o holocaustu se mnohdy setkávám se zkreslováním dějinných fakt – ve prospěch Němců. Uvedu aspoň jeden markantní příklad z nedávné doby. V *Dějtinách Německa* (autoři Helmut Müller, Karl Friedrich Krieger, Hanna Vollrathová), vydaných r. 1995 nakladatelstvím Lidových novin, se můžeme na s. 302 dočíst: „Celkem byly ve vyhlazovacích koncentračních táborech zavražděny nejméně 3 miliony Židů.“ V celém civilizovaném světě jsou přitom oběti holocaustu správně uváděny v počtu 6 milionů. Překvapuje mě, že uvedená německá dezinformace prošla v renomovaném nakladatelství bez povšimnutí, bez komentáře.

2) Čítanku *Cesta – cíl neznámý* je možno dobře využít ve vysokoškolské výuce historie, literatury a občanské výchovy (občanské nauky). Sám jsem ji využíval v seminářích k dějinám 20. století v rámci studia občanské výchovy. V souvislosti s užitím čítanky ve výuce jsem zadal studentům seminární práce se židovskou tematikou regionální povahy (dějiny, genocida, památky), a tak vznikly tyto elaboráty: E. Strejcová–J. Lebedová, *Židé a Klatovy*; J. Matisová, *Židé na Humpolecku*; J. Pavlas, *Synagoga v Žatci*; O Ptáčková, *Židovství na Břežnicku*; M. Turková, *Židé a židovské památky na Pelhřimovsku*; D. Weidenthalerová, *Židovské obce na Sedlčansku*; I. Schwarzová, *Židovství na Strakonicku* (poslední čtyři – opatřené fotografickou přílohou – jsem přinesl na ukázkou do našeho semináře).

Již před vydáním čítanky jsem v seminární výuce zadával práce se židovskými náměty (např. L. Danielová, *K dějinám Židů v Telči*) a pod mým vedením vznikly i některé diplomní práce se židovskou tematikou. Za zvláště zdařilou je možno z nich považovat diplomní práci Marcely Vališové *Nacistická perzekuce Židů na Benešovsku* (z r. 1993), se kterou se náš seminář rovněž může seznámit.

3) Závěrem bych chtěl upřímně poděkovat autorkám čítanky *Cesta – cíl neznámý* za vytvoření tohoto záslužného a společensky velmi potřebného a aktuálního díla.

Stejně poděkování si zaslouží náš nejvýznamnější historik holocaustu pan Miroslav Kárný a jeho spolupracovníci za zpracování *Terezínské pamětní knihy*, vpravdě úctyhodného díla, kterým se umučeným českým Židům dostává druhého důstojného památníku po památníku v pražské Pinkasově synagoze, a pracovníci Památníku Terezín v čele s jeho ředitelem panem dr. Janem Munkem, CSc., za vybudování terezínského Muzea ghetta.

4) Jedním z důsledků genocidy českých Židů je vesměs neutěšený, nejednou žalostný stav židovských kulturních památek – neužívaných hřbitovů a synagog, a to zejména ve venkovských oblastech, kde už Izraelité většinou nežijí (např. v jižních a východních Čechách již jde jen o několik jednotlivců). Učitelé všech stupňů – vědomi si svého hlubšího poslání osvětového a mravního – by přitom mohli být různými iniciativami nápomocni uvedení těchto památek do důstojného stavu. Mohli by se žáky kupř. pomoci s úklidem opuštěných hřbitovů nebo iniciovat u městských a obecních úřadů opravy hřbitovů a synagog, či zasloužit se o vhodné využití synagogálních budov ke kulturním účelům. Bývalé synagogy jsou často využity velice nevhodně; doslova otrěsně je např. synagoga v Divišově (na Benešovsku) využívána jako holičství a synagoga ve Volyni (na Strakonicku) jako diskotéka, noční klub a second hand (volynská svatyně je přitom cennou empirickou stavbou).

Je samozřejmé, že tyto kulturní iniciativy zdola by musely být konzultovány se hřbitovní správou příslušných židovských obcí a s památkovým odborem Židovského muzea v Praze. Pro informaci učitelské veřejnosti o židovských kulturních památkách Čech a Moravy bych zároveň doporučil tyto publikace: J. Heřman, *Židovské hřbitovy v Čechách a na Moravě*; P. Ehl–A. Pařík–J. Fiedler, *Staré židovské hřbitovy Čech a Moravy*; J. Fiedler, *Židovské památky v Čechách a na Moravě*.

Isem přesvědčen o tom, že nepočtená a vysokým věkovým průměrem se vyznačující židovská pospolitost českých zemí (s výjimkou Prahy) nemůže náročné dílo záchrany židovského kulturního dědictví u nás zvládnout bez účinné pomoci nežidovské veřejnosti. Vzhledem k tomu, že se již od počátku 80. let věnují péči o židovské památky v jižních Čechách, mohu zodpovědně konstatovat, že se nám už na tomto úseku podařilo mnohé (loni byla dokončena generální oprava židovského hřbitova ve Čkyni na Prachaticku, opravy jiných hřbitovů jsou před dokončením, začíná se opravovat synagoga ve Čkyni). Nemůžeme-li již napravit strašné dílo zkázy spáchané na židovském lidu našich zemí německým nacismem, nemůžeme-li navrátit zničené životy, nedopusťme aspoň, aby u nás zanikli i hmotní svědkové dějinné přítomnosti židovského etnika – jeho synagogy a hřbitovy.

Ludmila Chládková, Jan Podlešák

Seminář pedagogů o práci s čítankou „Cesta – cíl neznámý“ zahájila L. Chládková

„Golet v údolí“ a osud podkarpatoruských židů

V květnu 1996 uvedla Česká televize filmové zpracování dvou příběhů, vzájemně prolnutých, jejichž základ tvoří Olbrachtova kniha *Golet v údolí*. Režisérem filmu natočeného v roce 1995 byl Zeno Dostál, který se autorsky podílel i na scénáři Jany Dudkové.

Ve filmu nepadne jediné slovo o nacistické genocidě, jež téměř zcela vyhladila početné židovské komunity, žijící po staletí v kdysi nejvýchodnějším cípu Československé republiky. Přesto se domnívám, že hlavním úmyslem jeho tvůrců bylo nejen připomenout etnický svéráz židů z Podkarpatské Rusi, ale také nepřímo poukázat na rozsah židovské katastrofy, jež nastala se zhroucením ČSR.

Působivost filmu, jemuž se podařilo úspěšně evokovat neopakovatelnou atmosféru uzavřeného světa hluboké zbožnosti i sociální prostředí židů v podkarpatoruské vesnici, podtrhly výkony herců. Namátkou chci uvést Ondřeje Vetchého: Při četbě první z povídek Olbrachtova triptychu, totiž *Zázraku s Julčou*, budu si jejího hrdinu Bajnyše Zisoviče představovat už asi vždycky podle jeho filmového představitele. Druhou rovinu filmu tvoří adaptace Olbrachtova rozmarného, v pořadí druhého příběhu, totiž *Události v mikve*. Dnes již zesnulý Josef Kemr zde vytvořil postavu jednoho ze dvou „svatých mužů“ židovské Polany, Mordechaje Jida Fajnermanna, ctěného, ale i obávaného pro obzvlášť rigorózní zbožnost.

Tvůrci filmu, přes zjevné propojení s Olbrachtovými povídkami a navzdory identitě filmových postav s literárními, neuvedli zmíněnou předlohu. Stalo se tak pravděpodobně proto, že v rovině prvního příběhu došlo ve filmu nejen k některým zjednodušením dějové linie (což je u filmových adaptací obvyklé), ale zejména k závažnému posunu ideovému i etickému.

Někdejší Podkarpatská Rus byla jednou z evropských oblastí s nejbohatší, vpravdě patriarchální židovskou tradicí, zejména na venkově. Tamní židovské společenství, nejvitálnější a v celé ČSR nejméně asimilované, představovalo ve 30. letech 15,4 % obyvatel nejvýchodnější části republiky.¹⁾

Izraelská a česká historička Livie Rothkirchenová právem vyzvedla Olbrachtovo umělecké mistrovství, s nímž vylíčil život sociálně pestrého karpatoruského židovského společenství, jehož život se namnoze podobal domorodým venkovským Rusínům, zejména v oblasti hornaté Verchoviny. (V době uherské správy do r. 1918, resp. 1919 a opětné maďarské nadvlády let 1938–1945 se region nazýval Máramaros.) Tento kraj byl rodištěm legendárního Baal Šem Tova, zakladatele chasidismu, v Olbrachtově díle vícekrát zmíněného. Odtud též pramenila hluboká, začasť až mystická zbožnost židovských venkovanů. Ke kraji pitoreskní krásy a přírodní prostoty patřili „zázrační rabíni“ i pocestní kazatelé; ovšem chudoba a bída zde postihovala stejnou měrou jeho židovské i ruské obyvatele. Už od 20. let sem např. posílal pomoc americký Joint Distribution Committee (JDC), známý zasláním balíčkové pomoci židovským obyvatelům pronásledovaným nacismem.²⁾

* * *

Snad toto odbočení nebude vnímáno jako příliš rušivý moment, od něhož chci přejít k problémům filmového zpracování uvedené látky (nebo spíše pokusu o autonomní, místy na Olbrachtově podání nezávislém převedení).

Do svérázného a zdánlivě jen do sebe uzavřeného světa podkarpatoruských židů přece jen pronikaly venkovní vlivy. To vyvolávalo konfliktní situace: v první Olbrachtově povídce to bylo při setkání chudého povozníka Bajnyše s dvojicí pražských turistů.³⁾

Hlavní tezí filmového zpracování „Goletu“ je mravně destruktivní vliv liberálního světa, jenž vtrhl do života židovských obyvatel Polany. Pointa příběhu o Bajnyšově Julči (tak Olbracht pojmenoval jeho starou, udřenou kobyliku, živitelku početné rodiny), nota bene „dotvořená“, tvoří zakončení celého filmu. Jen rovina příběhu točícího se kolem polanské rituální lázně, zůstala ve filmovém podání vnějšími vlivy nedotčena. (Ne tak zcela je tomu u Olbrachta.)

Oním „zázrakem“ prvního příběhu nebylo filmové zmrtvýchvstání koníka, udřeného při šplhání po horských cestách s českými turisty, ale vlastní setkání s nimi: Jedině odtud kynoucí výdělek mohl zažehnat hlad v Bajnyšově chýši. Stalo se tak řízením božím.⁴⁾

Scéna, která začala Bajnyšovým zjebráním o kousek chleba, přechází v „obchodní“ jednání. Dobře oblečený pán mluví s Bajnyšem velkopansky, se sociální nadřazeností, tyká mu. Bajnyš ho oslovuje „vaše blahorodí“ a rafinovaně vymýšlí plán, jak pronajmout svou ubohou „Julču“. Konflikt propukne, když cesta k Bajnyšovu domu se ukáže delší, než se původně zdálo: Pán z Prahy propadne hysterii, hádka má antisemitský podtón (nebo to tak Bajnyš v duchu kvalifikuje), posléze se manželská dvojice pustí do sebe navzájem. Pak zlom, když turisté spatří ubohou kobyliku, jejím majitelem prve přirovnanou k vlaštovce létající po horách. Následuje výbuch smíchu obou Čechů, vždyť obchod je mimo jiné také zábavou, komentuje dění v Polané spisovatel ve vypravěčské rovině příběhu. Poté se do vědomí turistů dostane soucit s bídou povozníkovy domácnosti i celé vsi. Přivlastek „antisemitský“ však v Olbrachtově podání pánovi zůstane (ve filmu toto slovo nepadne), ale jeho jednání tomu neodpovídá. Jednorázová cesta s Julčou, na níž sedí hezká, i když trochu korpulentní paní, se prodlouží v několikadenní výlet. Jemnou ironii stihá Olbracht „antisemitského“ pána za jeho naivní a neodborný výklad o původu obyvatel země tak exotické pro návštěvníky z Prahy. Nijak si to nezadá s Bajnyšem, který dotazován cizinkou, si vymýšlí (používá skutečných nebo zkomolených apelatů z jidiš) názvy okolních kopců.

Filmová adaptace Z. Dostála a J. Dudkové doznala posunu, který zvrátil význam Olbrachtova díla. Jeho tvůrci poslali na cestu jen paní: ta frivolním způsobem svede Bajnyše – jako v tuctovém erotickém filmu. Po vině proti 6. příkázání musí následovat trest: slíbenou mzdu Bajnyšovi pražský pán buď vůbec v hotelu nezanechá (předtím mu byla proplacena jen malá záloha), nebo povozníka okrade povýšený hoteliér. Zlo je opláceno zlem. Ne tak u Olbrachta, aniž by jeho Bajnyš byl andělského založení. Nechci poučovat ani kárat, jen poukázat na humánní rozměr Olbrachtovy poetiky. Ten píše:

Ne den, ale čtyři dny s těmi góji jezdil. Pán mu říkal Bajnyši a tykal mu, paní mu vykala a říkala mu pane Bajnyši, platili mu nejen pětadvacet korun na den, nýbrž dávali mu ještě pět korun na stravu, kdyby byl směl jísti trejfe, by-

li by ho krmili od rána do večera, antisemitský pán mu slíbil starý oblek a hezká panička pro ženu plášť a pro děti botičky, a jejich adresu má Bajnyš v kapse, kdyby zapomněli, aby je upomenul.

Zázrak je dokonán. Zanícení pomínulo. Ohnivý keř na poušti, v němž se mu zjevil Hospodin, dohořel a poušť zase nabyla střízlivého osvětlení všedního dne. A její tvary ztvrdly jako zchladlý vosk, který se již nedá hnísti. Dokud opět nerozkáže Pán.

Jeho jméno budiž pochváleno.⁵⁾

* * *

Německá expanze, jejímž předvojem se stali především sudetští Němci a maďarští iredentisté znamenala nejen rozbití ČSR, ale také zkázu liberální demokracie v tomto prostoru. Důsledkem byla tragédie židovských obyvatel na celém území republiky. Po vídeňské arbitráži v listopadu 1938 a posléze v březnu 1939 byla celá podkarpatská Rus okupována Maďarskem. Na základě maďarského protižidovského zákonodárství následovala perzekuce, ale i židovský odboj dodnes ne zcela zmapovaný: pomoc uprchlíkům z Haliče a Polska, útky do Sovětského svazu, také z židovských pracovních praporů od r. 1941 nasazených na německé východní frontě, vstup četných mužů do Svobodovy jednotky; patří sem účast v diverzním boji proti maďarskému válečnému režimu a pomoc sovětským partyzánům, jejichž oddíly se zpravodajským určením pronikly až ke Karpátům.

Na 15 000 židovských občanů, kteří nevyhověli při „přezkoumávání občanství“, maďarské úřady v létě r. 1941 nechaly vyvézt do Haliče, okupované německými vojsky. Po dvou měsících byli všichni zavražděni u Kamence-Podolského.⁶⁾

Tento masakr, plošné zbídačení židovských obyvatel, nasazování na nucené práce i přísný dohled maďarských četníků byly pouhou předehrou krvavého dramatu, které začalo v březnu 1944, po okupaci Maďarska německou armádou. Následovalo oloupení o veškerý majetek a v první polovině dubna brutální deportace do ghatt, zřízených ve větších městech; ta měla jen krátké trvání.

Dne 7. dubna 1944 psal dr. Paul März (jeden z významných funkcionářů sionistického hnutí v Palestině) generálnímu tajemníkovi Jewish Agency v Ženevě dr. Fritzovi Ullmannovi:

„(...) Obsazení Maďarska Němci znamená, že nyní se dostává pod nacistické jařmo Karpatská Rus se svým velmi početným židovským obyvatelstvem, včetně židovských běženců ze Slovenska, kteří uprchli do Maďarska. Je strašné, že přichází vniveč naše poslední naděje, že alespoň Karpatská Rus se svým věrným a pro Palestinu vzhledem ke své nenáročnosti a pro etnickou blízkost tak hodnotným židovským obyvatelstvem zůstane uchráněna.

Umíte si představit, jak velké je zoufalství našich stoupenců, tak spjatých se svými příbuznými. Tento hrozný vývoj je o to tragičtější, že naše rozsáhlé sna-

hy o záchranu, kterými jsme se zabývali měsíce, jsou nyní patrně obráceny vni-
več (...)⁸⁾

Dr. März dále uvedl, že mnoho sionistů původem z Podkarpatské Rusi už ob-
drželo nejen vstupní certifikáty (do Palestiny), ale i nutná tranzitní viza přes
Turecko.

V polovině května 1944 přišel smrtící úder: Eichmannem a jeho zvláštním
komandem organizované a za spoluúčasti maďarských úřadů drasticky prová-
děné deportace do Osvětimi. Jako první přišly na řadu obě maďarské provincie
vzniklé amputací od ČSR: Felvidek, čili jižní Slovensko a Kárpátalja – Pod-
karpatská Rus.

Do 24. 5. 1944 bylo odtud odvezeno přibližně 117 000 židovských obyvatel.
Podle zprávy polského odboje odeslané z Krakova do Londýna bylo 100 tisíc
zabito hned po příjezdu. Na snímcích z osvětimského alba byly po válce roz-
poznány skupiny židovských mužů a chlapců, žen a dětí z Podkarpatské Rusi,
které aparáty oficiálních fotografů SS zachytily na příjezdové rampě v Osvěti-
mi-Birkenau – před selekcí, na cestě k plynovým komorám...⁹⁾

Miroslav Kárný odhadl počet obětí hitlerovské genocidy na Podkarpatské
Rusi na 80 000; z toho 65 tisíc připadlo na osvětimské vraždění.¹⁰⁾ E. Schmid-
tová-Hartmannová udala počet zachráněných židovských obyvatel z tohoto
území číslem 15–20 tisíc; nelze vyloučit, že skutečnost mohla být i pod dolní
hranicí odhadu. Za prokázaný považuje údaj o tom, že po připojení Podkarpatské
Rusi k SSSR v r. 1945 zdejších 5 000 židovských občanů optovalo pro
ČSR.¹¹⁾

Jisté je, že reálné dějiště příběhů Goletu v údolí se navždy uzavřelo...

Poznámky:

¹⁾ E. Schmidtová-Hartmannová, Ztráty československého židovského obyvatelstva 1938–1945. In: Osud Židů v protektorátu 1939–1945 (sborník studií, k vydání připravila M. Janišová), Praha 1991, s. 103; L. Rothkirchenová, Československé Židovstvo: Vzestup a úpadek (1918–1939). In: Na křižovatce kultur. Historie československých Židů (sborník, redigovala N. Bergerová), Praha 1992, I. vyd., s. 108.

²⁾ L. Rothkirchenová, Čs. Židovstvo..., Na křižovatce kultur, s. 108–110.

³⁾ I. Olbracht, Golet v údolí, Praha 1968, 14. vyd. (v Čs. spisovateli 3.), s. 26. (Dále jen „Golet“.) Nejdramatičtější situace ovšem nastává ve vrcholném díle Olbrachtova triptychu, v novele O smutných očích Hany Karadžičové. Tento opravdový klenot české literatury zůstal ovšem mimo zájem tvůrců filmu.

⁴⁾ Golet, s. 38.

⁵⁾ Tamtéž, s. 39.

⁶⁾ L. Rothkirchenová, Podkarpatská Rus za maďarské okupace. Na křižovatce kultur, s. 158; E. Schmidtová-Hartmannová, Ztráty čs. židovského obyvatelstva, Osud Židů..., s. 102, 115, pozn. č. 104, 105; autorka udává s odvoláním na studie maďarských historiků počet obětí číslem 18 000.

⁷⁾ Viz např. fotografii brány ghetta v Mukačevu: Na křižovatce kultur..., s. 158.

⁸⁾ Ústřední sionistický archiv v Jeruzalémě, pozůstalost dr. Fr. Ullmanna, sign. A 320/388. – Cha-

rakteristiku činnosti sionistických organizací, včetně školství (Hebrejské gymnázium v Mukačevě a Užhorodě, finančně podporované ze soukromých prostředků prezidenta Masaryka), viz ve studii L. Rothkirchenové: První republika – židovské úspěchy. Na křižovatce kultur, s. 110. Čteme zde např. větu: „Československá benevolence vůči židovskému nacionalismu byla bezpříkladná.“

⁹⁾ M. Kárný, „Konečné řešení“. Genocida českých Židů v německé protektorátní politice, Praha 1991, s. 108; Na křižovatce kultur, fotodokument č. 204 a foto na obálce. Kompletní sadu fotografií spravuje ve svém archivu Židovské muzeum v Praze.

¹⁰⁾ M. Kárný, Lidské ztráty československých Židů v letech 1938–1945, Český časopis historický, 89, 1991, č. 3, s. 410–419.

¹¹⁾ E. Schmidtová-Hartmannová, Ztráty čs. židovského obyvatelstva 1938–1945. Osud Židů..., s. 103, 115–116.

Miroslav Kryl

Arnošt Goldflam – Sladký Theresienstadt

Dne 1. listopadu roku 1996 se konala v divadle Archa premiéra hry Arnošta Goldflama „Stadký Theresienstadt“. Napsání hry bylo inspirováno deníkem terezínského vězně, předválečného novináře, Willy Mahlera. Samotnému jevištnímu zpracování a uvedení předcházela vzrušená diskuse, v níž byly formulovány pochyby o pravosti tohoto dokumentu. Byl to historik M. Kryl, kdo na základě zkoumání tohoto deníku jeho autenticitu naopak potvrdil. Konfliktnost tohoto zdroje vzbuzovala skutečně různá očekávání.

Druhou dějovou linií je příběh natáčení propagandistického filmu, který měl oklamat světovou veřejnost. Jak napsal Egon Redlich ve svém terezínském deníku, měl ukázat „...Židy, jak žijí radostně, bez starostí, ve velkém veselí“. To vše samozřejmě za účelem úspěšného dovršení cíle – úplného vyvraždění všech těchto lidí.

Nastudování hry se ujal mladý, americký režisér Damien Gray. Také hudba, scéna, choreografie a světelný design byly americké provenience. Autorem hudby byl komponista John Hodian, scénografem Richard Dennis, choreografem David Neumann a autorem světelného designu byl Christien Methot. Podíl amerických umělců na podobě této inscenace byl podstatný a to bylo zdrojem mých osobních pochybností o možnosti zvládnutí a adekvátního zpracování tohoto tématu.

Snahou autora i celého realizačního týmu nebylo vyprávět dva z mnoha terezínských příběhů, ale příběh dvou lidí žijících v provizorních nenormálních podmínkách, o jejich snaze vyrovnat se s touto nenormálností ať už formou vytváření iluzí o sobě nebo o světě kolem sebe. Takto upřesňuje hlavní myšlenku hry autor – A. Goldflam – v programu tohoto představení.

Děj hry je sledováním osudů dvou postav, prostorově i časově ohraničených existencí židovského ghetta. Obě postavy hledají sílu k vyrovnání se s absurditou svého terezínského života. Novinář Mahner se s touto situací vyrovnává obrácením snu a reality. Svůj reálný život a reálné vztahy mění na dočasné provizorium, sen, ze kterého se jednou probudí a bude znovu pokračovat tam, kde před odjezdem do Terezína přestal. Jeho fiktivní Mařenka, kterou on vnímá jako skutečnou, je nahrazena partnerkami „provizorními“, partnerkami, které jsou součástí jen tohoto terezínského snu. Právě pro jejich sounáležitost s oním terezínským vyhnáním, snovým světem je pro něj možné je střídat tak, jak si to vnější okolnosti vyžadují nebo umožňují a tyto vztahy prožívat instrumentálně, jako něco, co nemá skutečnou planost. Prožívání kruté terezínské reality jako snu, jako intermezza, přerušujícího běh času i platnost normálních pravidel hry, je však stále obtížnější a nesmyslnější. Zvláště v konfrontaci s tvorbou další absurdní fikce – filmu o bezpečném, normálním životě v Terezíně.

Protagonistou této dějové linie je režisér Gerroldt. Také on se obtížně vyrovnává se svou terezínskou rolí vězně, a proto se s nadšením pouští do svěřeného úkolu, který mu zdánlivě vrací jeho předterezínskou identitu. Je opět „umělcem“ a tvorbu umělé reality chápe jako přirozený atribut filmování – jako tvorbu umělecké fikce. Jen postupně a pomalu krutá skutečnost naleptává jeho pokřivené vědomí a vede ho k pochopení falešnosti a zřůdnosti natáčení a tím i k pochopení nesmyslnosti vlastní identity. Vyústění je typicky terezínské. Brána smrti, symbolizující transport „na východ“. Nejprve polyká již nepotřebné aktéry filmu a v závěru i protagonisty.

Reakce odborné kritiky byly spíše negativní. Např. Vladimír Just v Literárních listech vytýká inscenaci především nedostatek konfliktnosti v charakteristice postav i situací. Eva Šormová vytýká inscenaci zase přílišnou formalizaci režijního zpracování. Ta, kromě jiného, způsobuje deformace takových součástí terezínské reality, jako je dětská opera H. Krásky Brundibár. Ta se zde mění v ošklivou frašku – součást prolhaného falešného světa propagandistického filmu.

Snad nejpozitivněji hodnotil toto představení Jiří Peňáz v Respektu. Sladký Theresienstadt vnímá jako „zvláštní revue – jako by v ní herci připomínali nezaostřené dvourozměrné preludy a většina scén se odehrávala v mollové, elegické tónině, jindy zase v zadržávajícím rytmu...“ O něco dále říká: „Ale v takové „zpěvohře“ jež je zároveň requiem, přece musí hrát stíny! Nelze očekávat hladký, sypký průběh doslova v předsíni smrti. Goldflamova a Grayova pozoruhodná hra je i tak divadlem, které v sobě obsahuje také podíl radosti: nepateticky se v ní hraje o základní tragikomickou tendenci k sebeklamu.“

Jistě by bylo možné souhlasit s celou řadou námitek uváděných recenzenty. Terezín byl skutečně místem strachu, lidského utrpení a bídy, pro mnoho tehdejších obyvatel to bylo místo poslední. Terezín byl místem, kde absurdita slavnostně triumfovala, ať už svou poštou, která neměla spojit, ale izolovat, bankou, vydávající zvláštní peníze, za které nebylo možné nic koupit, nebo dětským hřištěm, kam byl dětem zakázán vstup.

Terezín byl však také místem, kde přes oficiální zákaz probíhalo vyučování dětí, kde umělci tajně zachycovali skutečnou tvář tohoto města, kde ani nelítostné transporty odvážející zpěváky nemohly zabránit Rafaelu Schächterovi v nastudování Verdiho Requiem.

Prezentace Krásovy dětské opery Brundibár tu byla především zákódovaným poselstvím terezínských vězňů o svém odhodlání přežít, o své víře ve vítězství a nezbytné porážce nacistického režimu. Avšak fraškou se stává v okamžiku, kdy bylo rozhodnuto o jejím nafilmování a zneužití na smrt odsouzených dětí k propagandistickým cílům.

Sladký Theresienstadt však není jen hrou o Terezíně. Je hrou o situaci lidí v deformovaném a deformujícím režimu. O možnostech a limitech iluzí, které sice nejprve usnadní adaptaci v těžkých podmínkách, ale v delší perspektivě vyjeví svůj destruktivní efekt. Všechna přirovnání jsou velice zrádná a to následující dvojnásob. Ze svého vlastního poválečného života si uvědomují řadu situací, které absurditu lidské existence v Terezíně tím či oním způsobem připomínají. Ať už jde o pocity provizória a neskutečna, které doprovázely snahu utajit výsledky sociologických výzkumů, které se prováděly, aniž by samotné výzkumy byly zakázány. Nebo jednotlivé kompromisy přijímané s vlastním svědomím, umožňující pomocí iluzí nalézt prostor pro přežití v daných podmínkách, pro koexistenci s politickou mocí. Bylo by možné takto pokračovat poměrně dlouho, neboť je nepřehledné množství situací, které se nějak podobají těm terezínským, a které jsme v nedávné době prožívali a které je možné prožít i dnes. Příběh dvou terezínských obětí tak klade otázku i nám.

Jan Munk

Režisér a dramatik při zkoušce, jež se konala v říjnu 1996 na náměstí v Terezíně

CHRONOLOGICKÝ PŘEHLED O ČINNOSTI PAMÁTNÍKU TEREZÍN V ROCE 1996

Leden

- Vyhlášení III. ročníku literární soutěže pro mládež na téma „Proč je důležité připomínat tragické osudy lidí v době 2. světové války. Co minulost může povědět dnešku“ a I. ročníku výtvarné soutěže „Cesta naděje“.

12. 1.

- V doprovodu prezidenta ČR Václava Havla a pražského a zemského vrchního rabína Karola Sidona navštívil Památník Terezín izraelský prezident Ezer Weizmann. V prostorách bývalého krematoria odhalil „Věčné světlo“ – dar věnovaný Památníku.

18. 1.

- Vernisáž výstavy obrazů, objektů a kreseb Jana F. Kováře v Muzeu ghetta.

22. 1.

- Na pracovním setkání představitelů Památníku Terezín, Zemské ústředny pro politické vzdělávání, Zemského pedagogického institutu v Braniborsku, Školského úřadu v Litoměřicích a zástupců Aktion Sühnezeichen byly projednány otázky spolupráce při dalším vzdělávání pedagogů.

Únor

7. 2.

- Jako první z 32 jedno a vícedenních seminářů, které v roce 1996 uspořádalo vzdělávací oddělení Památníku pro kolektivy českých a zahraničních škol a institucí, se uskutečnil seminář pro studenty Střední pedagogické školy v Litoměřicích.

28. 2.

- Zasedání redakční rady Památníku a schůzka autorského kolektivu pro přípravu nové stálé expozice v Muzeu ghetta.

Březen

4. 3.

- Na zasedání předsednictva Tereziánské iniciativy a zástupců Památníku Terezín v Praze byly projednány otázky spolupráce v oblasti vzdělávací činnosti a podána informace o Středisku setkávání, jež bude umístěno v prostorách rekonstruovaných Magdeburských kasáren.

14. 3.

- Vernisáž výstavy Michala Hajnala v Malé pevnosti.

Duben

- Vzdělávací oddělení ukončilo průzkum prováděný ve vytypovaných školách všech stupňů pro zjištění údajů o využití publikace „Cesta – cíl neznámý“ ve vzdělávacím procesu.

10. 4.

- V Terezíně se sešlo na 150 dětí – účastníků výtvarné soutěže s názvem „Cesta naděje“.

12. 4.

- Zahájení výstavy Jiřího Sozanského „Depozitář úzkosti 1976–1996“ ve výstavních prostorách Malé pevnosti.

16. 4.

- U příležitosti dne Jom ha-šoa se konala v bývalém krematoriu na Židovském hřbitově vzpomínková akce.

Květen

- Byl vydán katalog stálé expozice „Malá pevnost Terezín 1940 – 1945“.

8. 5.

- Hudba komponovaná vězni terezínského ghetta zazněla v den 51. výročí osvobození Terezína. Koncert patřil mezi akce, které pravidelně organizuje Iniciativa Hans Krása.

15. 5.

- Objekty Památníku Terezín si prohlédl spisovatel Elie Wiesel, nositel Nobelovy ceny za mír.

19. 5.

- Položením věnců na tradiční Terezínské tryzně uctili utrpení obětí druhé světové války místopředsedové vlády ČR Jan Kalvoda a Josef Zieleniec, ministři Jiří Skalický, Pavel Tigrid, Vladimír Budinský, poslanci, zástupci velvyslanectví v ČR, představitelé církví, bývalí vězni a další hosté.
- Na třetím dvoře Malé pevnosti byla zahájena výstava dokumentující projekt Mezinárodní dílny alternativního a loutkového divadla „Vraťte sem motýly“, který se uskutečnil v Terezíně v červenci 1995 ve spolupráci rakouské organizace Gedenkdienst, Rakouského kulturního institutu v Praze, Památníku Terezín a města Terezína.

30. 5.

- Výherci literární a výtvarné soutěže vyhlášené Památníkem Terezín pro rok 1996 spolu s hosty zhlédli po slavnostním předání cen dětskou operu „Brundíbár“. V Terezíně se tak veřejnosti představil s jejím nastudováním dětský kolektiv ze soukromé Základní školy „Slunce“ z České Lípy.

Červen**17. 6.**

- Na jednodenním semináři uspořádaném Památníkem Terezín a Terezínskou iniciativou byly projednány výsledky průzkumu o uplatnění publikace „Cesta – cíl neznámý“ ve školní výuce.

26. 6.

- Zahájení výstavy „Svědkové a oběti“ ve výstavních prostorách Malé pevnosti.

Červenec

- Vydání sborníku Terezínské listy č. 24.

Srpen

- Vernisáž výstavy Jaroslava Malátka „Plastické obrazy“ v předsálí kina Malé pevnosti.

11. – 24. 8.

- Skupina mládeže z Templinu (Braniborsko) pomáhala při údržbě Národního hřbitova a komunikací v Malé pevnosti.

22. 8.

- Vernisáž výstavy Edith Birkin „Vzpomínky na Holocaust“ v Muzeu ghetta.

26. – 29. 8.

- V Terezíně se konal již čtvrtý společný seminář českých a německých pedagogů a pracovníků Památníku, tentokrát na téma „Žít společně“.

Září

- Náhradní civilní službu nastoupil v Památníku Terezín Paul Lerch jako zástupce rakouského projektu Gedenkdienst.

1. 9.

- Na ženském dvoře Malé pevnosti zpřístupněna výstava ze sbírek I. Levitase pod záštitou Společnosti židovské kultury Ukrajiny a Nadace Paměť Babiho Jaru.

8. 9.

- Na Židovském hřbitově v Terezíně se uskutečnila tryzna k uctění památky obětí genocidy židovského národa.

26. 9. – 13. 10.

- Skupina mládeže z Puttenhofu (Dolní Sasko) pomohla při kácení náletových dřevin na šancích v Malé pevnosti.

29. 9.

- Expozici v Muzeu ghetta si prohlédl bývalý izraelský premiér Jicchak Šamir s doprovodem.

Říjen

- U příležitosti znovuotevření kolínské synagogy probíhala v tamní galerii výstava dětských kreseb z výtvarné soutěže, připravené Památníkem Terezín.

30. 10.

- Proběhl seminář pro pedagogy škol Ministerstva vnitra ČR.

Listopad

5. 11.

- Památník Terezín navštívili legionáři z Francie.

19. – 21. 11.

- V Posádkovém domě v Terezíně se konala mezinárodní konference k 55. výročí vzniku terezínského ghetta „Terezín 1941–1996“, kterou uspořádal Památník Terezín spolu s Terezínskou iniciativou.

26. 11.

- Proběhlo zasedání poroty, která určila pořadí soutěžních návrhů na výtvarně prostorové řešení nové expozice v Muzeu ghetta.

Prosinec

10. 12.

- V prostorách pražského Divadla v pasáži proběhla prezentace kalendáře „České děti malují v Terezíně“. Součástí slavnostního dopoledne, jež se konalo pod záštitou velvyslance Rakouské republiky v ČR dr. Petera Niesnera, tvořilo provedení dětské opery „Brundibár“ a pásma „Květovaný kůň“ v nastudování Dismanova rozhlasového dětského souboru.

Kalendář s kresbami dětí z výtvarné soutěže uspořádané Památníkem na jaře roku 1996 byl vydán díky podpoře Hany Greenfieldové, bývalé vězeňkyně terezínského ghetta, Rakouského kulturního institutu v Praze a Kultur Kontaktu Vídeň.

Sestavila Ilona Smékalová

Prezidenti Státu Izrael a České republiky Ezer Weizmann a Václav Havel při zápisu do pamětní knihy Památníku dne 12. ledna 1996

„Věčné světlo“ – dar prezidenta E. Weizmanna Památníku, bylo odhaleno v prostorách terezínského krematoria

Pohled na účastníky výtvarné soutěže uspořádané v Muzeu ghetta dne 10. dubna 1996

Foto z vyhodnocení nejlepších tvůrců v literární a výtvarné soutěži vyhlášené v roce 1996. Na jevišti je připraven soubor žáků soukromé ZŠ Slunce z České Lípy k předvedení opery Brundibár

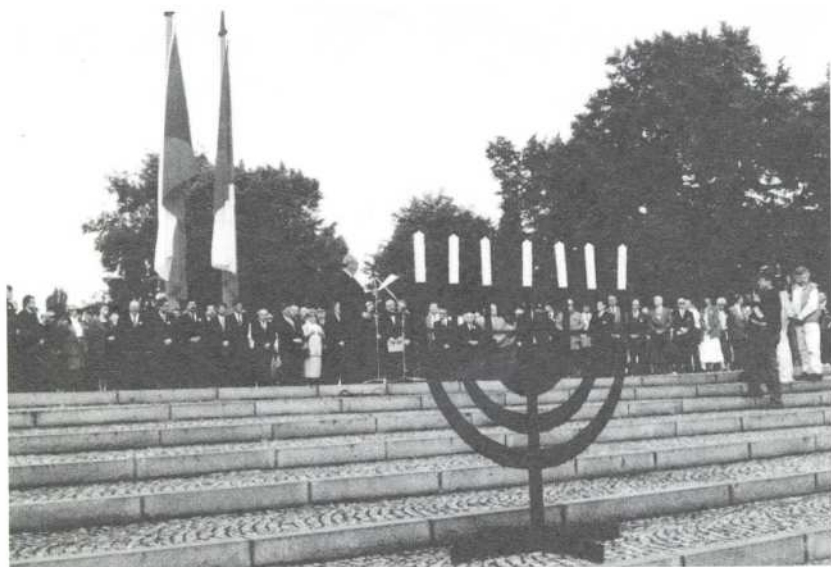
Paní Hana Greenfieldová s dětmi v Muzeu ghetta. Každoročně přijíždí z Izraele do Terezína, aby předala ceny za nejlepší práce ze soutěží, které se konají pod její záštitou.

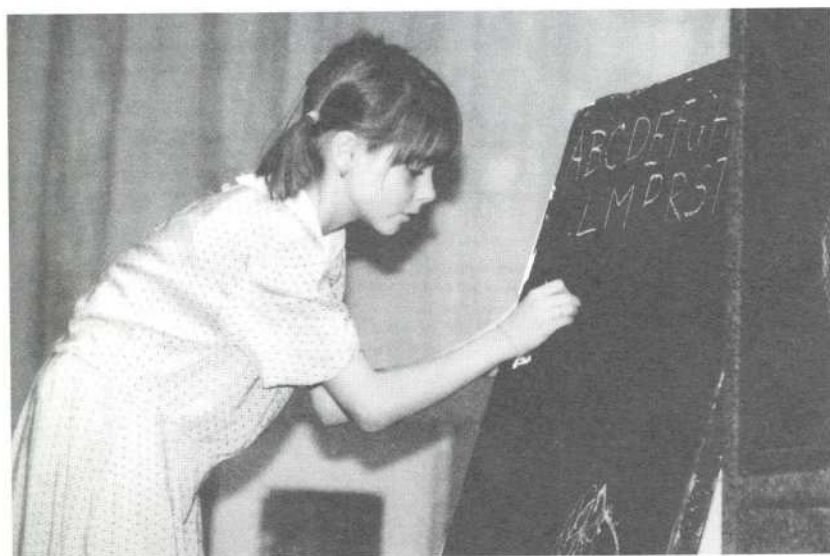
Jeden z exponátů výstavy Jiřího Sozanského, umístěné v bývalé vězeňské cele IV. dvora Malé pevnosti

Vzpomínkové akce Jom ha-šoa se účastnili i žáci Základní školy v Terezíně

Terezínská tryzna 19. května 1996

Záběr z představení Květovaný kůň, které v rámci prezentace kalendáře nazvaného „České děti malují v Terezíně“ dne 10. 12. 1996 předvedl Dismanův rozhlasový dětský soubor pod vedením Zdenky a Václava Fleglových

Czech children paint
in Terexin

České děti malují
v Terexině

Tschechische Kinder malen
in Terexinstadt

1997

TEREŽÍNSKÁ BIBLIOGRAFIE 1995–1996

Použité zkratky:

RCH	Roš Chodeš
TL	Terežínské listy
TStD	Theresienstädter Studien und Dokumente Terežínské studie a dokumenty
ZTi	Zpravodaj Terežínské iniciativy
JBoh	Judaica Bohemiae

Sborníky:

Theresienstädter Studien und Dokumente 1996. Hrsg. Miroslav Kárný, Raimund Kemper und Margita Kárná. Edice Terežínská iniciativa, Praha, Nadace Terežínská iniciativa v nakladatelství Academia 1996, s. 328, il.

Terežínské studie a dokumenty 1996. Editoři Miroslav Kárný, Margita Kárná. Edice Terežínská iniciativa, Praha, Nadace Terežínská iniciativa v nakladatelství Academia 1996, s. 321, il.

- Adler Shimon** Block 31: The Children's Block in the Family Camp at Birkenau. In: Yad Vashem Studies, XXIV, 1994, s. 281–315.
- Avraham Alexander** The Pages of Testimony
Dokumentation zur Errichtung des Theresienstädter Ghettos
In: TStD 1996, S. 250–264.
- Benešová Miroslava**
Blodig Vojtěch
Poloncarz Marek Malá pevnost Terežín 1940–1945. Pro Památník Terežín vydalo nakladatelství V ráji 1996, s. 64, il.
- Benz Wolfgang** Theresienstadt: Ein vergessener Ort der deutschen Geschichte? – TStD 1996, S. 7–18.
- Blodig Vojtěch** Anmerkungen zu Maurice Rossels Bericht. In: TStD 1996, S. 302–320.
Poznámky ke zprávě Maurice Rossela. TStD 1996, s. 207–223.
Město poznamenané tragédií. Poválečný Terežín v letech 1945–1946. TL 1996, s. 7–18.
- Bondyová Ruth** Šalom na pátek = Schalom zum Freitag.
Die Theresienstädter humoristische Zeitung. In: TStD 1996, S. 184–211. Ghetto Terežín a Izrael. In: TStD 1996, s. 165–176.
In: TStD 1996, s. 154–164.
- Brod Toman** Svět po holocaustu. TL 1996, s. 71–82.
- Diamant Jiří** Die jüdischen Opfer des Nationalsozialismus aus Köln. Gedenkbuch.
Bearbeitung des Gedenkbuches: Gabriele Rogmann.
Redaktion: Horst Matzerath. NS-Dokumentationszentrum der Stadt Köln. Köln, Weimar, Wien, Böhlau 1995, S. 55.
- Eckstein Pavel** Konec ghetta v Lodži. – ZTi, 8/1995, s. 9.
- Ehrlich Ernst Ludwig** Leo Baeck – Rabbiner in schwerster Zeit. In: TStD 1996, S. 130–135.
- Erbenová Eva** Mich hat man vergessen.
Erinnerungen eines jüdischen Mädchens. Aus dem Hebräischen von Nathan Jessen.
Weinheim und Basel, Beltz Verlag 1996, S. 91.
- Exenberger Herbert** Vom „Cabaret ABC im Regenbogen“ zur „Lindenbaum-Gruppe“ in Theresienstadt. In: TStD 1996, S. 233–244.
- Fantl František** Memoirs. In: Judaica Bohemiae, XXX–XXXI, 1996 s. 118–128.

- Fantlová Zdenka** Klid je síla, řek tatínek. Praha, Primus 1996, s. 280, il.
- Fränkl Jiří** Hořící nebesa. – ZTĭ, 8/1995, s. 18–20.
- Fries Egon**
- Friesová Libuše**
- Friesová (Seykorová) Erna** Good Luck – Ever in Hell! In: And It Was My War Too. Editor: Jan Maxwell. Tancook Island. The Little Daisy Press 1994, s. 9–59.
- Friesová Jana Renée** Fortress Of My Youth.
Translated from Czech by Elinor Morrisby and Ladislav Rosendorf. Sandy Bay, Telador Publishing 1996, s. 190. il.
- Freiberger Rudolf** K historii výrobní činnosti v Terezíně. In: TStD 1996, s. 112–128.
- Frýdová Žanda** Můj květovaný kůň. ZTĭ, 9/1996, s. 10–11.
- Garscha Winfried R.** Eichmannovi muži. In: TStD 1996, s. 235–237.
- Glazar Richard** Approximation = Annäherung. Erfahrungen aus Vortägen, Aussagen und Diskussionen über den Holocaust. In: TStD 1996, S. 245–249.
Das Buch als Mahnmal. 81 396 Namen von der Drehscheibe des Völkermords: Wie Tschechien an deportierte Juden erinnert. – Der Tagesspiegel (Berlin), 9. 11. 1996. S. 24.
- Greenfieldová Hana** Hrstka spravedlivých. TL 1996, s. 119–120.
- Hájek Miloš** Spravedliví mezi národy. – ZTĭ, 9/1996, s. 9–10.
- Hájková Alena** Kolik občanů z Čech a Moravy prošlo za války Flossenbürgem? – TL, 1996, s. 27–36.
Přežili díky šťastným náhodám a své statečnosti. (Emil Lederer). – TL, 1996, s. 94–99.
Dva z vršovické skupiny mládeže. (Jiří Kysela a Věra Aubrechtová). – TL, 1996, s. 100–105.
- Hradská Katarína** Vorgeschichte der slowakischen Transporte nach Theresienstadt. In: TStD 1996, S. 82–97.
Predhistória slovenských transportov do Terezína. In: TStD 1996, s. 84–96.
- Hyndráková Anna**
- Lorencová Anna** Systematic Collection of Memories organized by the Jewish Museum in Prague – III. In: Judaica Bohemiae, XXX–XXXI, 1996, s. 129–138.
- Hyndráková Anna**
- Krejčová Helena**
- Svobodová Jana** Prominenti v ghettu Terezín 1942–1945.
Edice Dokumenty, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 26, Praha 1996, s. 338.
- Chládková Ludmila** Karel Poláček v Terezíně. TL 1996, s. 55–70.
- Jelínek Zdeněk** Čeští parašutisté za Západu uvěznění v Terezíně – IV: Viliam Gerik (2. ČÁST). – TL 1996, s. 19–26.
- Kárná Margita** Opravy a doplňky k Terezínské pamětní knize. – ZTĭ, 9/1996, s. 4.
- Kárný Miroslav** Die Gendarmerie-Sonderabteilung und die Theresienstädter Häftlinge. Zur Methodologie der kritischen Interpretation von Erinnerungen. In: TStD 1996, S. 136–152.
Maurice Rossels Bericht über seine Besichtigung des Theresienstädter Ghettos am 23. Juni 1944. In: TStD 1996, s. 10–39.
Terezínské podzemní transporty 1944. In: TStD 1996, s. 10–39.
20. duben 1945 v Terezíně a dny následující.
Z terezínského deníku Ericha Kesslera In: TStD 1996, s. 275–292.
Děti z ghetta Bialystok v Terezíně. In: TStD 1996, s. 71–83.
Můj život nepatří mně. Čtení o Přemyslu Pittrovi.
Praha, Nadace Přemysla a Olgy Fierzové v nakladatelství Kalich 1995, s. 80, il.

- Körte Mona** Limbus und Hölle – Metaphern des Unbeschreiblichen. Das Ghetto Theresienstadt in der Literatur der Nachkriegszeit. In: TStD 1996, S. 212–226.
- Kukánová Zlatuše**
Matušíková Lenka Prohlášení za mrtva – úřední potvrzení i pramen ke studiu dějin. In: TStD 1996, s. 246–251.
- Kuna Milan** K osudu skladatele Rudolfa Karla. – TL 1996, s. 83–93.
Lappin Leonore Der Weg ungarischer Juden nach Theresienstadt. In: TStD 1996, S. 52–81.
- Lustig Arnošt** Terezínská pamětní kniha. – RCH, duben 1996, s. 14.
Mandl Herbert Thomas Die Wette des Philosophen oder der Anfang des definitiven Todes. Klaus Boer Verlag 1996, S. 335.
- Meyhöfer Rita** Berliner Juden und Theresienstadt. In: TStD 1996, S. 31–51.
Milotová Jaroslava Die Protektoratspresse und die „Judenfrage“. In: TStD 1996, S. 153–174.
Protektorátní tisk a „židovská otázka“. In: TStD 1996, s. 129–153.
Přemysl Pitter. In: TStD 1996, s. 229–234.
- Pasák Tomáš** Wie ich zum Geographen wurde. Aufgezeichnet im Konzentrationslager Theresienstadt zwischen 1942 und 1945. Herausgegeben von Hans Böhm und Astrid Mehmel. Bonn, Bouvier Verlag 1996, S. 843, il.
Philippson Alfred Toniho šance. Praha, Marsyas 1996, s. 248.
Deník MUDr. Karla Höniga. – TL, s. 121–132.
- Pick J. R.**
Polák Erik
Polák Erik
Chládková Ludmila Problematika antisemitismu a rasismu ve výchovně-vzdělávací práci Památníku Terezín. – TL 1996, s. 139–140.
- Poloncarz Marek** Terezínští vězni a válečná výroba v bývalém labskozámeckém pivovaru v Litoměřicích. – TL, 1996, s. 37–43.
- Radil Tomáš** Reflexe zkušeností z Osvětími. In: TStD 1996, s. 224–228.
Ratajová Šárka Bylo mi osmnáct, devatenáct a dvacet let. (Ze vzpomínek Věry Vackové-Žahourkové) – TL 1996, s. 106–118.
Die Beziehung des Roten Kreuzes zu Theresienstadt In der Endphase des Krieges. In: TStD 1996, S. 19–30.
Vztah Červeného kříže k Terezínu v závěrečné fázi války. In: TStD 1996, s. 177–187.
- Riegner Gerhart M.** Besuch im Ghetto. In: TStD 1996, S. 284–301.
Zpráva Maurice Rossela o prohlídce Terezína 23. června 1944, In: TStD 1996, s. 188–206.
- Rothkirchenová Livia** Die Repräsentanten der Theresienstädter Selbstverwaltung. Differenzierung der Ansichten. In: TStD 1996, S. 114–126.
Představitelé terezínské samosprávy. Názorové diference. In: TStD 1996, s. 99–111.
- Schimmerling Hanuš** Gerty Spies: Drei Jahre Theresienstadt. In: TStD 1996, S. 227–232.
Sheková Alisah Terezínský deník Alisah Shekové. In: TStD 1996, s. 252–274.
Simonsohnová Trude Erinnerung an Paul Eppstein. In: TStD 1996, S. 127–135.
Stránský Pavel Hrdinové. – ZTí, 8/1995, s. 10–11.
Šmidová Jana Pošta v ghettu Terezín. – RCH, duben 1996, s. 8–9.
(jaš) Je mojí vlastní hradba ghetto? – TCH, leden 1996 s. 6–7.
Šormová Eva Monografie o Kurtu Geronovi. In: TStD 1996, s. 238–245.
Terezín Memorial Book Jewish Victims of Nazi deportations from Bohemia and Moravia 1941–1945. A guide to the Czech original with a glossary of Czech terms used in the lists. Terezín Initiative Edition. Editor of the english version Toman Brod. Published by the Terezín Initiative Foundation in the Melantrich Publishing House. Praha 1996, p. 128, il.

- Terezínská pamětní kniha** Židovské oběti nacistických deportací z Čech a Moravy 1941–1945. Editoři: Miroslav Kárný (vedoucí), Zdeněk Schindler, Margita Kárná, Lenka Linhartová, Toman Brod. Díl druhý. Edice Terezínská iniciativa, Praha, Nadace Terezínská iniciativa v nakladatelství Melantrich 1995, s. 880, il.
- Ticho Kurt** Svědectví ze Sobiboru. In: TStD 1996, s. 66–70.
- Tsur Jakov** Osud transportu AAy. In: TStD 1996, s. 40–52.
- Witte Peter** Letzte Nachrichten aus Siedliszcze.
Der Transport Ax aus Theresienstadt in den Distrikt Lublin. In: TStD 1996, S. 98–113.
Poslední zprávy deportovaných transportem Ax. In: TStD 1996, s. 53–65.
- Z terezínského deníku Ericha Kesslera.** – ZTi, 8/1995, s. 10.

Zpracovala Margita Kárná

Pravopisná poznámka:

Pravidla českého pravopisu uvádějí: slova Žid, Židé se píší s velkým počátečním písmenem pokud jde o charakteristiku z hlediska národního, v ostatních případech se užívá písmeno malé.

Avšak někteří autoři studii toto striktně nerozlišují a píší slovo Žid vždy s velkým Ž. Redakce se rozhodla tuto skutečnost respektovat.

TEREZÍNSKÉ LISTY

SBORNÍK PAMÁTNÍKU TEREZÍN

Řídí redakční rada ve složení Miroslava Benešová,
doc. PhDr. Vojtěch Blodig, CSc., PhDr. Jan Gebhart, CSc., PhDr. Alena Hájková,
Mgr. Ludmila Chládková, Miroslav Kárný, doc. PhDr. Miroslav Kryl, CSc.,
PhDr. Jan Munk, CSc. a PhDr. Jan Stříbrný

Grafická úprava: Petr Osvald s použitím obálky Milana Janáčka

Překlad resumé: PhDr. Dagmar Lieblová

Odpovědný redaktor: Ludmila Chládková

Technický redaktor: Helena Osvaldová

Vydalo Nakladatelství OSWALD, Praha pro Památník Terezín, 1997

Sazba TYPO JP

Náklad 600 kusů

ISBN 80-85433-31-1

zů je hebrejský text, který se stává výtvarným prvkem, ornamentem i racionálním sdělením o lidském utrpení a naději, o tématech ze Starého a Nového zákona. Z této výstavy autorka darovala Památníku deset prací. Jsou to koláže „Pocta Terezínu I, II“, malba „Překážková synagoga“, linoryty „Holocaust rekviem“, „Modlitba“, „Rouska“, „Ruce“, „Křídla“, „Žalm 69“, „Úryvky žalmu“.

Grafické listy ak. malířky Jiřiny Adamcové „Podzim“ a „Píseň míru“ získal Památník převodem Ministerstva kultury ČR již dříve.

V posledních letech tvorby Jiřiny Adamcové se ještě prohloubil její výtvarný zájem o základní otázky lidské existence. Charakteristickým znakem kompozice se stává člověk v prostoru a čase. Intenzivněji zachycuje a výtvarně zpracovává základní atributy, které určují náš současný i budoucí vývoj a zůstávají pro nás trvalým zamyšlením.

Kromě Památníku Tereziň jsou její díla zastoupena ve sbírkách Národní galerie v Praze, Galerie hl. m. Prahy, Středoslovenské galerie a dalších významných galeriích.

Jiří Brabec

TEREZIŇSKÉ LISTY 25/97

TEREZIŇSKÉ LISTY
MEMORIAL
EVANGELIUM TEREZIN
OLDENŠTATEL THERESIENSTADT